DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TOPLUMSAL
Tarih

290
ŞUBAT
2018

Maurus Reinkowski ile Söyleşi
Anna Vakali

1927 Yılında Hararetli Bir Tartışma:
Türkiye'de Çocuk Ölümlerinin Oranı

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çocuk sağlığı ve çocuk ölümleri konusunda basına yansıyan tartışmalar; Eminalp Malkoç'un kaleminden... Sayfa 40

Trabzon Tonya'da Hacı Salihzade Ali Ağa Camii Vakfı'nın Serüveni
Mehmet Hacısalihoğlu

Mülkiyet, Finans ve Mimarlık
Osmanlı Bankası Şube Binaları
Lorans Tanatar Baruh

Pravda'dan THİF Tevkifatına İlişkin İki Yazı
Mete Tunçay

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞ, TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ BELGELERİ

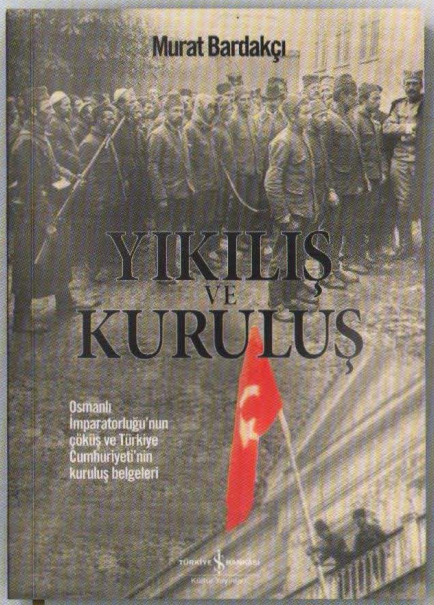

Yıkılış ve Kuruluş
Murat Bardakçı
248 sayfa, büyük boy, kuşe, şömizli, ciltli, 150 TL

Bir tarihî metin yayını olan bu kitapta Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Cumhuriyet'in doğuşu ile ilgili belgeler yeralmaktadır.
Bu belgeler arasında Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya ile imzaladığımız gizli andlaşmalar, dünya savaşına giriş kararımız, cihad-ı mukaddes fetvaları, Mondros Mütarekesi, Sevr Andlaşması, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidiş evrakı, İstanbul ile İzmir'in işgal notaları, yine Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emri, Misak-ı Millî, ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Lozan Andlaşması ve Cumhuriyet'in ilân belgesi ile daha birçok önemli evrakın orijinallerinin görüntüleri bulunmakta ve çoğu şimdiye kadar arşivlerde kapalı kalmış olan bu belgelerin bazıları ilk defa yayınlanmaktadır.

İzmir-Konak kitabevimiz açıldı.
Konak Mah. Atatürk Cad. No: 2 Konak/İzmir
Tel: (0232) 484 77 71

Kitabevlerimiz: İstanbul Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 **Ankara** Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** Tepehaşı, Tel: (0222) 220 49 13 **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Meriç, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ALFA

BİLİMDEN TARİHE, EDEBİYATTAN ÇİZGİ ROMAN VE ARAŞTIRMAYA

YENİ ÇIKANLAR

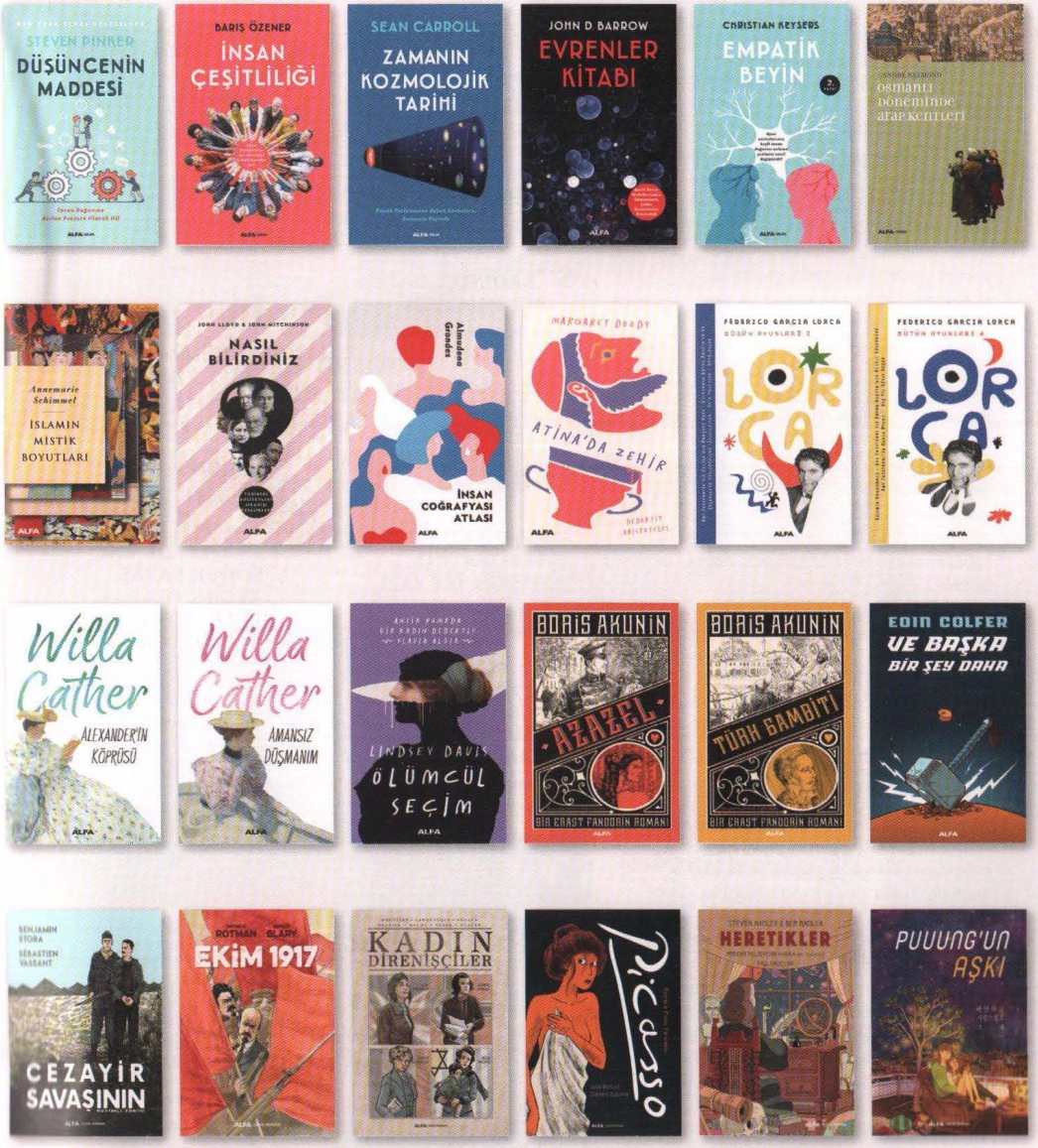

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

MERHABA,

Bu sayımızda 1927 yılında basında epey yer tutan bir tartışmayı kapağa taşıdık: "Türkiye'de Çocuk Ölümlerinin Oranı." Eminalp Malkoç yazısında Cumhuriyet'in ilk yıllarında "milli siyasetlerin en mühimi olan çocuk siyaseti" ve ona bağlı olarak nüfus meselesinin temellerinden birini teşkil eden çocuk sağlığı üzerinde duruyor. Dönemin gazetelerinde ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin yayımladığı *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinde bu konuda ciddi polemikler yaşandığını, çocuk ölümlerine ilişkin verilen oranların yüzde 75 ile yüzde 25 gibi iki farklı uçta gidip geldiğini görüyoruz.

Mete Tunçay yine yakın yıllarda, 1922'de *Pravda* gazetesinde yayımlanan iki makaleyi aktarıyor. Türkiye'de dönemin hükümetinin komünistlere yönelik baskıcı tutumunu eleştiren bu makalelerden biri Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'ndan Ahmet Cevat Bey'e, diğeri Komintern Doğu Sekreterliği yöneticisi G. Saforov'a ait.

Mehmet Hacısalihoğlu'nun yazısı Trabzon'un Tonya ilçesinde bulunan Hacı Salihzade Ali Ağa Camii'nin iki yüz yıllık tarihi eşliğinde mimarlık tarihi cephesinden "koruma" kavramının öneminin altını çiziyor, yazarın kendi aile tarihinin izini sürmesi bakımından da ayrı bir değer taşıyor. Hacısalihoğlu'nun yerel tarihe verilen önemin artmasının yerelin kendi anma kültürünün geliştirilmesine ve dolayısıyla tarihi eserlerin tahribatının önlenmesine katkı sağlayacağı yönündeki vurgusu son derece önemli.

Lorans Tanatar Baruh'un yazısı da benzer bir kaygıyı taşıyor. Baruh, Osmanlı Bankası'nın farklı şehirlerdeki şube binalarının yapım sürecini arşiv belgeleri ışığında anlatırken, bu binaların yerel tarihi mirasın bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğinin altını çiziyor.

İzzet Bahar, savaşın insanlığı karanlığa sürükleyen yüzünü İkinci Dünya Savaşı döneminde Yahudi mültecilerin yaşadıkları üzerinden hatırlatıyor. Dönemin hükümetlerinin Yahudi mültecilerle ilgili politikalarını; mültecilerin Türkiye'ye girişleri ve bu ülke üzerinden başka alanlara geçiş yapmaları sorununa nasıl yaklaşıldığını anlatıyor.

Yunus Emre, bir dönem "komünist" sıfatı yakıştırılan Bülent Ecevit'in yayımlanmış yazılarında kendini gösteren komünizm karşıtı tutumunu inceliyor.

Bu sayıda bir de söyleşimiz var: Anna Vakali bizim için Prof. Maurus Reinkowski'yle tarihçiliği ve kitapları üzerine keyifle okunan bir söyleşi yaptı.

Mart ayında görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
7 NİSAN 1877 MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

14 DÜNYA DİJİTAL KÜTÜPHANESİ (WORLD DIGITAL LIBRARY)
Cemal C. Tarımcıoğlu

16 "KADINLIK DAİMA BİR MUAMMA"
Püren Mutlutürk Meral

26 MÜLKİYET, FİNANS VE MİMARLIK:
OSMANLI BANKASI ŞUBE BİNALARI
Lorans Tanatar Baruh

36 PRAVDA'DAN THİF TEVKİFATINA İLİŞKİN İKİ YAZI
Mete Tunçay

40 1927 YILINDA HARARETLİ BİR TARTIŞMA
TÜRKİYE'DE ÇOCUK ÖLÜMLERİNİN ORANI
Eminalp Malkoç

50 MAURUS REINKOWSKI İLE "DÜZENİN ŞEYLERİ, TANZİMAT'IN KELİMELERİ" ÜZERİNE
Anna Vakali

58 TRABZON TONYA'DA HACI SALİHZADE ALİ AĞA CAMİİ VAKFI'NIN SERÜVENİ
Mehmet Hacısalihoğlu

70 HİLAFETİN SOYKÜTÜĞÜ ÜZERİNE BİR YAPISÖKÜM GİRİŞİMİ
Yalın Alpay

72 II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE YAHUDİ MÜLTECİLERİ SORUNU
İzzet Bahar

82 1950'LERDE BİR SOĞUK SAVAŞ AYDINI OLARAK BÜLENT ECEVİT
Yunus Emre

90 RESİMDE KILIK KIYAFET
ERKEK BACAĞINI GİYDİRMEK: SON SÜKSELİ DÖNEM
Zerrin Iren Boynudelik
Emine Önel Kurt
Çağla Ormanlar Ok

Kapak:
Library of Congress koleksiyonu.

70 HİLAFETİN SOYKÜTÜĞÜ ÜZERİNE BİR YAPISÖKÜM GİRİŞİMİ

Yalın Alpay, Prof. Dr. Namık Sinan Turan'ın İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan *Hilafet: Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına* başlıklı kitabını inceliyor.

72 II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE YAHUDİ MÜLTECİLERİ SORUNU

İzzet Bahar, II. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak, dönemin Türk hükümetlerinin Yahudi mültecileriyle ilgili politikalarını ve mültecilerin Türkiye üzerinden geçiş yapmaları sorununa nasıl yaklaştığını ele alıyor.

82 1950'LERDE BİR SOĞUK SAVAŞ AYDINI OLARAK BÜLENT ECEVİT

Yunus Emre, 1950'lerde tipik bir Soğuk Savaş aydını olan Ecevit'in yazılarındaki komünizm karşıtlığını ele alıyor; şair Ahmed Arif ile bu konudaki bir polemiğini aktarıyor.

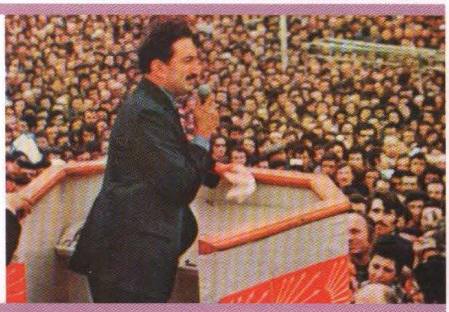

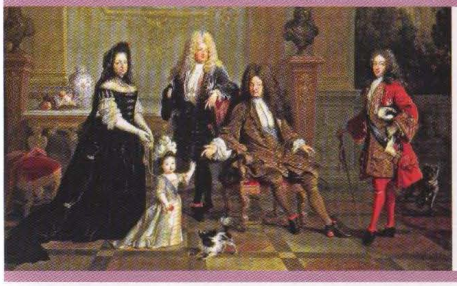

90 ERKEK BACAĞINI GİYDİRMEK: SON SÜKSELİ DÖNEM

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, Avrupa Resminde Kılık Kıyafet konusuna erkek bacağını öne çıkaran giysileri aktararak devam ediyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 290, Şubat 2018

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Bakıtaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Bozkekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Pürcen Mutlutürk Meral

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nbozkekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Ocak 2018

DAĞITIM
Dünya Süper Veb Ofset A.Ş. 100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (15)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

7 NİSAN 1877

MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI

L'ILLUSTRATION
JOURNAL UNIVERSEL
SAMEDI 7 AVRIL 1877

LE COLONEL DE LOCHNER

Komün esnasında Mont Valérien mevkiine kumanda eden ve 29 Mart 1877 günü vefat eden Albay de Lochner.

L'Illustration dergisinin 7 Nisan 1877 tarihli ve 1780 numaralı sayısının kapağında portresi yer alan subay, 18 Mart 1871 günü patlak veren ve ardından iki ay kadar sürecek olan meşhur Komün (*Commune*) hükümetine dönüşecek isyan esnasında Paris yakınlarındaki Mont Valérien tepesini Fransız ordusu adına ve asilere karşı tutmuş olan Gustave de Lochner adlı albaydı. De Lochner birkaç gün önce hayatını kaybetmişti ve *L'Illustration* dergisi bu şekilde kahraman olarak nitelediği bu askeri anmayı uygun görmüştü.

Derginin iç sayfalarında ise Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan ilgilendiren uzun bir yazıyla çarpıcı görüntüler yer almaktaydı. Ele alınan konu, 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirilen büyük bir törenle açılan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan, yanı ilk Osmanlı parlamentosuydu. Hatırlanacağı üzere 1876 Mayıs'ındaki bir darbeyle Sultan Abdülaziz'i deviren Mıdhat Paşa öncülüğündeki bir grup, anayasal düzene geçiş için çalışmaya başlamıştı. Sırbistan ve Karadağ ile savaş, Bulgar isyanı ve bu hareketin gayet şiddetli bir şekilde bastırılması, Abdülaziz'in yerine tahta geçen Sultan V. Murad'ın alkolizm ve depresyon nedeniyle görevini yerine getiremeyip tahttan indirilmesi ülkeyi son derece zor bir konumda bırakmıştı. Son çare olarak sıradaki padişah adayı Şehzade Abdülhamid'e yönelen Mıdhat Paşa, aynı anda Düvel-i Muazzama'nın baskılarına karşı koymak ve anayasa projesini hayata geçirmek için ciddi bir baskı altındaydı. Nihayet, 23 Aralık 1876'da alelacele hazırlanan Kanun-ı Esası (anayasa) ilan edilmiş, meşruti idareye doğru ilk adım atılmıştı. Gerçi Mıdhat Paşa kendi anayasasının tuzağına düşüp Abdülhamid tarafından azledilerek sürgüne gönderilmişti, fakat anayasal süreç bir müddet daha devam edecekti.

Dergide yer alan yazıyla resimler tam da bu sürecin en önemli noktalarından birine odaklanmaktaydı. 19 Mart günü Sultan II. Abdülhamid'in huzurunda Dolmabahçe Sarayı'nın meşhur Muayede Salonu'nda düzenlenen bir törenle açılan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan, ertesi gün Ayasofya civarındaki Darülfünun binasında ilk oturumunu gerçekleştirecekti. *L'Illustration*'un metni de, resimleri de bu iki olayı burada herhangi bir eklemeyi gerektirmeyecek derecede ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Okurlarımıza dergimizin Aralık 2013 tarihli 240. sayısında bu sürecin önemli bir adımı olan seçimlerle ilgili *L'Illustration*'un yazı ve görüntülerini aktarmış olduğumuzu hatırlatmak isteriz.

Nihayet, bu olayın önemine binaen başka dergilerde de sıkça temsil edildiğini belirtelim. Bu konuda fazla ayrıntıya girmeden

19 Mart 1877 günü Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Türk parlamentosunun açılışı. Abdullah Biraderlerin bir çiziminden.

söz konusu resimlerden bazılarını sayfalarımızda vermekle yetineceğiz. Bunların arasında özellikle ilgi çekebilecek olanlar, 1908 yılında II. Abdülhamid'in istibdadı yıkılıp da otuz sene boyunca kaldırılmış olan Meclis ve Kanun-ı Esasi'nin tekrar devreye görmesiyle birlikte yeni Meclis'in ilk toplanma yeri olarak seçilen Darülfünun binasındaki aynı odanın fotoğraflarıdır. 1877'de çizim ve gravür olarak görüntülenen bu mekânın fotoğraflarını görmenin ilginçliği bir yana, salonun 1908'deki harabeye dönmüş halinin Osmanlı anayasal deneyiminin hazin öyküsünü çok iyi anlattığını da kabul etmek gerekir.

İstanbul. Osmanlı parlamento binası (eski Darülfünun). Abdullah Biraderlerin bir çiziminden.

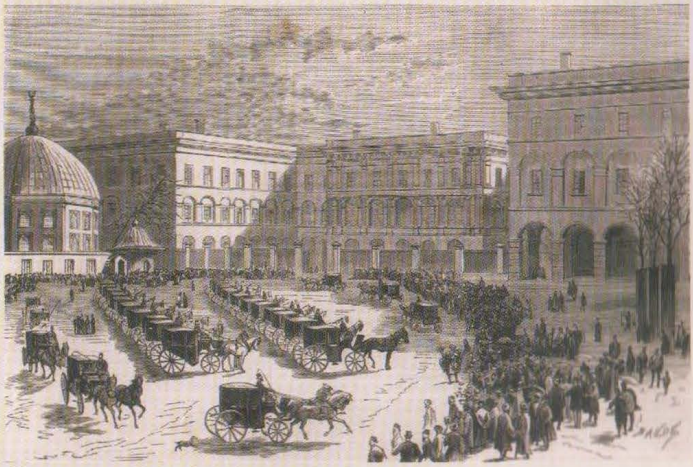

OSMANLI PARLAMENTOSU

Yazı İşleri Müdürüne

Meclisin açılış töreni. – Bu tören, 19 Mart 1877 günü padişahın ikametgâhı olan Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşti. Bu saray, Beylerbeyi Sarayı'nı inşa eden ve şu anki padişahın mimarının babası, Ermeni mimar Garabed Balyan'ın eseridir.[1]

Hava mükemmeldi. Deniz kıyısında inşa edilmiş olan saray, ağır mimari üslubuyla parlak güneş ışınlarının altında mavi suları ışıldayan Boğaz'ın derinliklerinden çıkmış gibiydi. Geleneksel yaşmak denen peçelerini giymiş ve ferace denen mantoları-

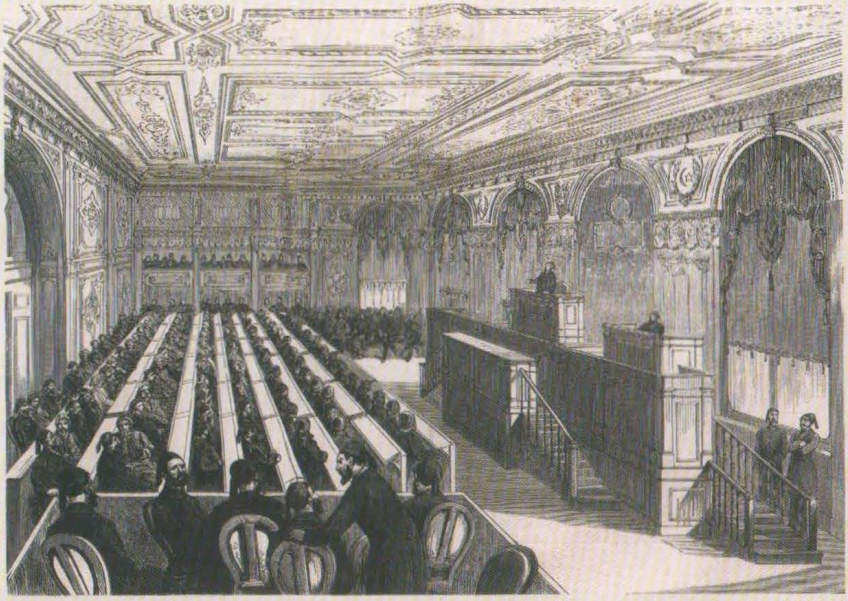

İstanbul. Darülfünun'da Meclis-i Mebusan salonu: İlk oturum. Abdullah Biraderlerin bir çiziminden.

LE MONDE ILLUSTRÉ

JOURNAL HEBDOMADAIRE

10, QUAI VOLTAIRE

21e Année. N° 1042 — 31 Mars 1877

OUVERTURE DU PARLEMENT TURC.

Mebusların ve devlet ricalinin Dolmabahçe Sarayı kapısına gelişi. Bu resmin en ilginç taraflarından biri, J. Viaud adında birinin çiziminden hareketle gerçekleştirilmiş olmasıdır. Julien Viaud, meşhur oryantalist yazar Pierre Loti'nin (1850-1923) gerçek adıdır. 1877'de İstanbul'da bulunan Loti, o sırada meşhur Aziyade romanına ilham oluşturacak olan kadın (veya erkek) ile büyük bir aşk yaşamıştı.

Le Monde illustré, 1042, 31 Mart 1877.

na bürünmüş olan Türk kadınları, şemsiyeleriyle yol boyunca dizilmiş, rengârenk kıyafetleriyle gayet hoş öbekler oluşturuyordu.

Saraya giriyoruz. Padişahın kâtibi Süleyman Bey bizi mükemmelen karşılıyor. Beş dakika sonra gayet geniş, muhteşem bir şekilde süslenmiş ve mutlak yüksekliği 35 metreyi bulan bir kubbenin altında yer alan taht odasına [Muayede Salonu] alınıyoruz. Bu kubbe, yaldızlı kemerlerle som mermerden sütunların üzerinde yükseliyor. Kemerlerle sütun başlıkları arasındaki alanda, eski Bizans dini yapılarındaki gibi geniş galeriler bulunuyor. Odanın tezyinatı, altının özellikle sütun başlıklarıyla kubbenin iç süslerinde bolca kullanıldığı, Yunan-Bizans, Rönesans, Moresk ve modern üslupların bileşiminden oluşuyor. Kubbenin içi, odanın kendisinin genel görüntüsünü daha küçük ölçekte veren mimari resimlerle ve renkli fresklerle kaplıdır. Kubbenin hemen altında, kemerlerin oluşturduğu nişlerde yirmi dört adet pencere yer almaktadır.

Odanın ortasında fakat Doğu tarafının biraz arkasında ahşap işi kıymetli taşlarla süslü altın levhalarla

Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Padişah'ın nutkunun okunuşu. Resimdeki düzenin *L'Illustration*'dakinden epeyce farklı olduğu dikkat çekicidir.

Le Monde illustré, 1042, 31 Mart 1877

kaplı olan taht görünmektedir.[2] Som gümüşten yapılmış her biri beş metre yüksekliğinde dört adet şamdan, çifter olarak odanın uçlarına yerleştirilmiştir. Tahtın sağında ve solunda kristalden yapılmış şamdanlar bulunuyor; nihayet odanın ortasında büyük bir avize asılıdır.

Fakat artık törenin anlatımına gelelim.

Mavi pantalon ve sırmalı açık kırmızı üniformalarıyla teber taşıyan peykler, sütun sıralarının arasında dizilmiş, taht tarafı dışında bütün odayı çevreleyen muazzam bir daire oluşturuyorlar. Tahtın arkasında baş teşrifatçı Kâmil Bey,[3] biraz sonra içeri takdim edeceği kordiplomatiği düzenliyor. Onların sağında Mecidi ve Osmani nişanlarıyla Osmanlı nazırları, Hıristiyan cemaatlerin başları ve Hahambaşı yer almaktalar. Onların karşısında ise Şeyhülislam,[4] entari ve yeşil kaftan giymiş kazasker ya da büyük yargıçlar, Mekke Şerifi[5] ve ulema yer almakta. Vezirler, müşir ya da mareşaller, Şura-yı Devlet üyeleri, yargı üyeleri, kara ve deniz kuvvetleri komutanları tahtın iki tarafına dağıtılmışlar. Tahtın karşısında ise ayan ile meclis üyeleri odanın ortasında biri sağda, diğeri solda, iki ayrı grup oluşturuyor.

Saat ikide Sultan II. Abdülhamid, geri geri yürüyen baş teşrifatçının arkasından, hemen ardında Sadrazam[6] olduğu halde özel bir kapıdan odaya girdi. Tahtın önüne geldiğinde eliyle herkesi selamladığında, sessizce ayakta duran bütün topluluk aynı şekilde, ama Türk teşrifatına uygun olarak neredeyse yere kadar eğilerek selamına karşılık verdi.

Abdülhamid'in kıyafeti gayet sadeydi: Beyaz eldivenler, siyah pantolon, Osmani nişanının büyük kordonuyla alaturka redingot ve üzerinde askeri bir çaput. Gayet sağlıklı görünüyor. Sağ elinde açılış nutkunun el yazısı nüshasını rulo halinde tutuyor; sol eli ise kılıcının kabzasında duruyor. Ona eşlik eden kardeşleri veliaht Reşad Efendi[7] ile Kemaleddin Efendi,[8] arkasında yer alıyorlar. Gelişinden hemen sonra açılış nutkunu Sadrazam'a uzatıyor; o da evrakı öptükten sonra pa-

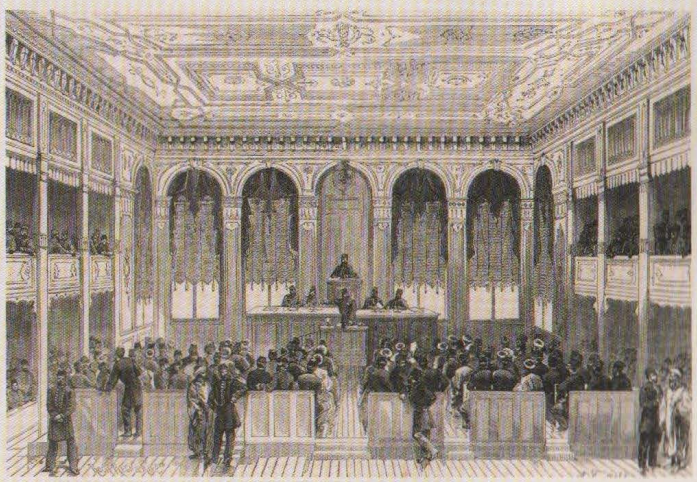

Meclis-i Mebusan'ın bir oturumu. Kürsüyü karşısına alarak çizilmiş olan bu resim, yandan çizilmiş olan *L'Illustration* ve *Illustrated London News* gravürlerinden farklı olarak *L'Illustration*'da bahsi geçen salonun küçüklüğünü iyi vermektedir.

Le Monde illustré, 1044, 14 Nisan 1877.

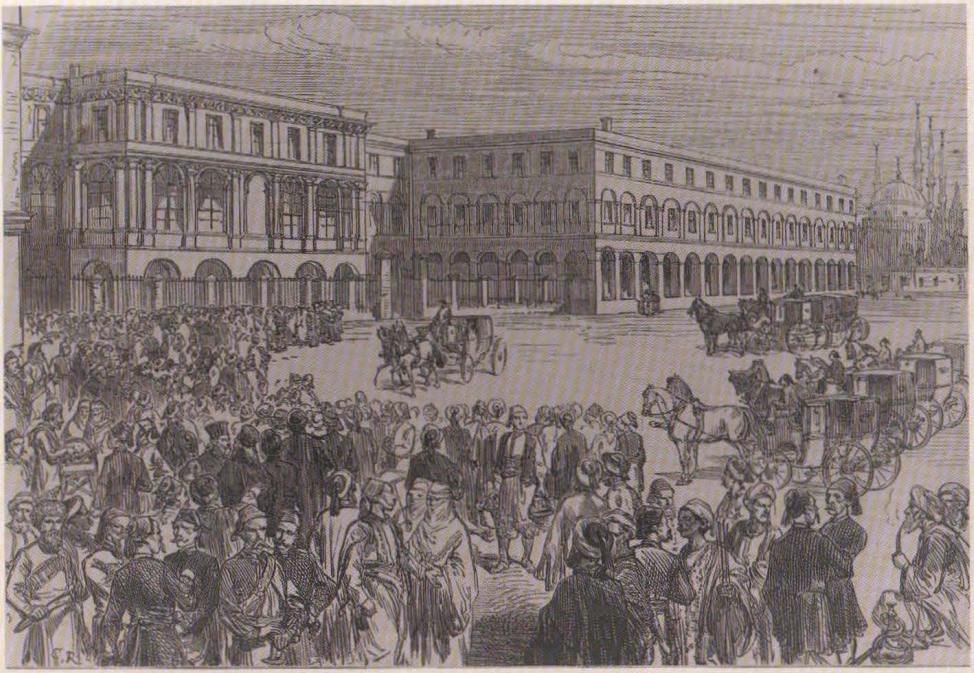

İstanbul'da parlamento binası.

Illustrated London News, 14 Nisan 1877.

dişahın serkâtibi Said Paşa'ya veriyor. O ise nutku dudaklarına, ardından da alnına götürdükten sonra okumaya başlıyor. Yaklaşık yirmi dakikalık bu süre boyunca padişah kılıcına yaslanmış olarak ayakta duruyor.

Okuma bitince padişah tekrar odadakileri selamlayıp onlardan saygılı karşılık aldıktan sonra dairesine çekildi. Aynı anda top atışlarıyla törenin bittiği halka ilan edilmekteydi. Peykler "Padişahım çok yaşa" şarkısına başlarken kalabalık sarayın muhtelif kapılarından dağıldı.

Osmanlı Parlamento binası. – Fossati adında İtalyan bir mimarın eseri olan bu büyük binanın inşaatı 1840'ta

Yeni parlamentoda bir oturum.

Illustrated London News, 14 Nisan 1877.

başladı.[9] O zamanlar üniversite olması söz konusuydu ve onun için de Darülfünun adını taşımaktadır. Düşünün ki o zamanlar ülkenin ilkokulları bile yoktu!... Kırım Savaşı esnasında buraya Fransız ordusunun yaralılarının bir kısmı yerleştirildi. 1859'da Çerkeslerin ilk göçünde henüz bitmemiş olan bu bina onlara da sığınak oldu.

Abdülaziz tarafından Maliye Nazırı tayin edilen Mısır Hıdivi'nin kardeşi Prens Mustafa Fazıl Paşa binayı kendi kesesinden tamamlatıp Maliye Nezareti'ni yerleştirdi. Daha sonra bu nezaret Seraskerat yakınındaki şimdiki yerine nakledildiğinde,[10] Darülfünun binasına Evkaf Nezareti, mahkemeleriyle Ticaret Nezareti, Maarif ve Nafıa nezaretleri yerleştirildi. Ayrıca sekiz istinaf mahkemesi, ceza mahkemesi, temyiz mahkemesi vs. de yerleştirildi. Bugün ise Ticaret Nezareti yerini ilk Osmanlı Parlamentosu'na bıraktı.

Osmanlı Meclis-i Mebusan salonu. – Maliye Nezareti Darülfünun'da bulunduğu zamanlarda bugün mebusların kullandıkları salon, ihaleler dairesiydi. Daha sonra bu oda, Ticaret Nezareti müsteşarının dairesi oldu. 16 metreye 11 metre ebadındadır. Yeni kullanımı için tamir ve uyumu daha önce de belirttiğimiz gibi padişahın mimarı Serkis Balyan Bey tarafından gerçekleştirildi.

Salonun her iki uzun yanında iki katlı localar ile bir özel loca bulunmaktadır. Eğimli zemin, Mısır hasırıyla kaplıdır. Tavan yer yer yaldızlı olup gayet zengin bir şekilde boyanmış ve kabartmalıdır. Sağ taraftaki duvarda padişahın geleneksel tuğrası altınla çizilmiştir. Başkanın kürsüsünün arkasında büyük harflerle Sultan II. Abdülhamid'in anayasal katkılarını hatırlatan diğer bir kitabe yer almaktadır. Mebusların sıraları, İzmit yakınlarındaki Hereke fabrika-i hümayununda dokunmuş parlak renkli ipekli kumaşla kaplı. Epeyce güzel olan bu salonun maalesef tek ama çok önemli bir kusuru bulunuyor: Fazla küçük.

Ayan Meclisi'nin (Senato) oturum salonu ikinci katta, tam da mebuslarınkinin üzerinde yer almaktadır. Tavan tezyinatı ve kürsülerin ters konumu dışında diğerinden bir farkı bulunmuyor.

Gravürümüzde, Dolmabahçe Sarayı'nda padişah tarafından gerçekleştirilmiş olan açılışın ertesi günü olan Salı 20 Mart günü Meclis-i Mebusan'ın açılış oturumu temsil edilmiştir.

Darülfunun'daki Meclis-i Ayan salonunun 1908'deki hali. Bu ve bir sonraki fotoğrafı dergimizin Mart 2006 tarihli 147. sayısında kullanmıştık.

L'Illustration, 3418, 29 Ağustos 1908.

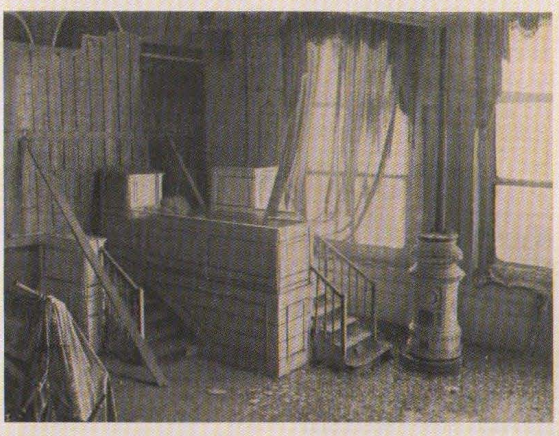

Darülfunun'daki Meclis-i Mebusan salonunun kürsüsünün 1908'deki hali.

L'Illustration, 3418, 29 Ağustos 1908.

DİPNOTLAR

1 Burada kastedilenler, Garabed Balyan (1800-1866) ve oğlu Serkis/Sarkis Balyan'dır (1835-1899).

2 Resimden de anlaşıldığı üzere bu törende kullanılan taht, "Bayram Tahtı" veya "Töreni Tahtı" olarak bilinen ve günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'nde teşhir edilen tahttır.

3 "Mahşer Midillisi" lakabıyla bilinen Mehmed Kâmil Bey (?-1879).

4 O tarihte Hasan Hayrullah Efendi (1834-1898)

5 O tarihte Şerif Abdullah Kâmil Paşa.

6 O tarihte İbrahim Edhem Paşa (1818?-1893).

7 1909'da Sultan V. Mehmed Reşad adıyla tahta oturacak olan ve Sultan Abdülmecid ile Gülcemal Kadınefendi'nin oğlu Şehzade Mehmed Reşad Efendi (1844-1918).

8 Sultan Abdülmecid ile Verdicenan Kadınefendi'nin oğlu Şehzade Ahmed Kemaleddin Efendi (1847-1905).

9 Gaspare Fossati (1809-1883) ile kardeşi Giuseppe (1822-1891), Osmanlı hükümetinin siparişiyle İstanbul'da çok sayıda bina inşa etmişlerdir. Bunların biri, 1846-1863 tarihleri arasında üniversite olarak inşa edilip çok kısa bir süre (1863) bu amaçla kullanılmış olan Darülfünun binasıdır.

10 Bugün Beyazıt meydanının sol tarafında bulunup İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi tarafından kullanılan bu bina, Keçecizade Fuad Paşa'nın (1814-1869) konağı olarak inşa edilmiş, ardından da Maliye Nezareti'ne tahsis edilmiştir.

Wilson'un Bitaraflara Notası

1 ŞUBAT 1918

SABAH

Wilson iade-i sulh için bütün bitarafların mesaisini talep edecekmiş.

Berlın 20 Kânunusanı– Torıno'da münteşir Stampa gazetesinin istihbaratına nazaran Wilson kariben Amerıka ve Avrupa kıtalarındaki bitaraf hükümatlara hususi bir nota verip hükümat-ı mezkûrenin iade-i sulh için sarf olunan gayret ve faaliyete iştırak etmelerini rica edecek ve Amerika için hukuk-ı bahrıyenin yeni esasa raptı icap eden esbabı izah eyleyecektir. Notanın metni neşredilmeyip mahrem tutulacaktır.

Almanya'nın Bitaraf Devletlere Notası

2 ŞUBAT 1918

SABAH

Düşmanlarımızı sulha icbar etmek için Almanya bütün silahlarını kullanmaya karar verdı. İngiltere, Fransa, Italya sahilleriyle şarkı Bahr-i Sefid'ın ablukası ilan edildi. [...]

Türkiye'nin Muvaffakiyatı

2 ŞUBAT 1918

TANİN

Viyana 28 Kânunusanı– Neue Freie Presse gazetesi vaziyet-i umumiye-i harbiyeyi tetkik ettiği sırada Türkiye hakkında diyor ki: Son hafta zarfında Türkiye bize mütemadiyen pek memnuniyet bahşeden haberler göndermiştir. Osmanlı ordusu Irak'ta, Iran'da düşmanı mağlup etmiştir. Bılhassa Avusturya-Macar topçusunun Asya'da sadık müttefıkımızle yan yana birçok muharebata iştirak etmiş olduğunu görmekle müftehiriz.

Memnu Mıntıka

3 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 1 Şubat– Alman notasında memnu mıntıka olmak üzere gösterilen İngiltere, Fransa, Italya sahilleri ile şarkı Bahr-i Sefıd sahasında seyredecek olan bilcümle sefaine bila ıhtar ve her türlü silah ile harp edilecektir.

Fransa'da Kömürsüzlük

3 ŞUBAT 1918

SABAH

Bern 1 Şubat– Paris'ten bildiriliyor: Meclis-i Mebusan'ın dünkü içtimaında naklıyat nazırı bir nutuk irad ederek kömür buhranının pek vahim olduğunu itiraf eylemiştir. Nakliyat nazırı demıştir ki: Almanların istila ettıkleri mahaller hasebiyle bizim kendi kömür istihsalatımız 20 milyona inmiştir. Halbuki altmış milyon ton kömüre ihtiyacımız vardır. Dıger taraftan her ay Ingiltere'den iki milyon ton kömür getirecek iken vapur fıkdanı sebebiyle ancak yarım milyon ton getirebiliyoruz. Bundan maada Fransa'ya getirmek üzere kömür yüklü olan birçok vapurlar batırılmıştır.

Stockholm Posta İdaresi ve Bankalar

3 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 2 Şubat– Stockholm Posta İdaresi şehr-i mezkûrdeki büyuk tıcarethanelerine İngiltere'ye mahsus olan posta, mektup vesaireyi bundan sonra göndermemelerini tavsiye etmiştir. Stockholm'deki bankalar Londra üzerine çekilen çekleri artık mübayaa etmeyeceklerdir.

Saray-ı Hümayun'da

5 ŞUBAT 1918

SABAH

Sadrazam Said Halım Paşa Hazretleri esbab-ı sıhhiyesinden dolayı istifalarını evvelki akşam zat-ı Hazret-i Padişahi'ye arz ve takdim eylemekle Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi dün mabeyin-i hümayun cenab-ı mülûkâneye davet buyrularak mesned-i sadaret uhdelerine tevcih ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi hazretleri makam-ı meşihatta ibka buyrulmuştur.

Yeni Heyet-i Vükela

Heyet-i Cedide-i Vükela ber-vech-i atı teşekkül etmiştir.

Sadaret ile Dahiliye Nezareti'ne ve Maliye Nezareti Vekâleti'ne: Talat Paşa

Evkaf-ı Hümayun Nezareti Vekâleti'ne meşihata inzimamen: Musa Kâzım Efendi

Harbıye Nezareti'ne Başkumandanlık Vekâleti inzimamıyla ıbkaen: Enver Paşa

Bahriye Nezareti'ne ibkaen: Cemal Paşa

Hariciye Nezareti'ne Ticaret ve Ziraat Nazır-ı Sabıkı: Ahmed Nesimi Bey

Şura-yı Devlet Rıyaseti inzımamıyla Adliye Nezareti'ne: Hariciye Nazır-ı Sabıkı Halil Bey

Maarif Nezareti'ne ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti Vekâleti'ne ibkaen: Şükrü Bey

Nafıa Nezareti'ne Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı: Ali Münif Bey

Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne: Kayseri Mebusu Şeref Bey

Tahtelbahir Muharebesi

5 ŞUBAT 1918

SABAH

Ablukanın tesiri kendini hissettirmeye başladı. Ingiltere ve Fransa hükümetleri yiyecek sarfiyatını azaltmalarını ahaliye ilan eylemişlerdir.

Düvel-i merkeziye tarafından ilan edilen abluka az zaman zarfında tesirini göstermeye başladı. Dün gelen telgrafnameler Ingiltere ve Fransa hükümetlerinin ahaliye hitaben beyannameler neşrederek yiyecek sarfıyatını ve bilhassa buğday, un ve şeker istihlakatını son derece tahdid etmelerini tavsiye eyledıklerini bildırmekte idi. Ingiltere ve Fransa'nın şu hatt-ı hareketleri ablukanın tesirinden şüphe edenlere karşı en mukni delildir Dıger taraftan bitaraf devletlerden birçokları şimdiden Ingiltere ile muvasalalarını kesmişlerdir. Şu halde, birkaç gün sonra tahtelbahir muharebesi tamamıyla kesb-i şiddet edince Ingiltere'nın hakikaten mahsur bir halde kalacağına hükmetmek lazım gelir. Herhalde şurası muhakkaktır

ki tahtelbahir muharebesi zannedildiğinden çok mühim tesirat icra edecek ve hakikaten harbin hitamını tesri eyleyecektir.

Almanya ve Amerika Münasebat-ı Siyasiyesinin İnkıtaı

6 ŞUBAT 1918

TANİN

Berlin 5 Şubat– Ajans Reuters tebliğ ediyor: Amerika hükümeti, Almanya ile münasebat-ı siyasiyenin inkıtaını ilan eylemiştir. Mösyö Wilson, Alman Sefiri'nin pasaportunu almış olduğunu Kongre Meclisi'ne tebliğ etmiştir. Amerika'nın Berlin Sefiri Almanya'yı terk etmeye davet olunmuştur.

Tahtelbahir Muharebesi

6 ŞUBAT 1918

SABAH

Üç günde otuzdan fazla vapur batırıldı.

Düşman memleketlerin ablukası ilan edildiği zamandan beri henüz dört beş gün geçmiş iken ablukanın tesiratı şimdiden, her gün başka bir tarzda olmak üzere, tezahür ediyor. [...] Dün gelen telgrafnameler ise üç gün içinde tahtelbahirlerin otuzdan fazla vapur batırdıklarını, İngiltere'nin limanlarından vapurların çıkmasına müsaade etmediğini haber veriyordu. Ablukanın henüz bidayetinde bulunduğumuz halde Fransa ve İngiltere bu derece telaşa düşerse abluka bir parça temadi ettiği zaman düşmanlarımızın halleri ne olacağı kolayca tahmin edilebilir.

Bir de unutmamalıdır ki tahtelbahirler düşmanlarımıza karşı müessir bir surette istimaline başlanılan ilk silahtır. Bu silahın arkasında zeplinler vesaire gibi muhtelif daha birçok vasıtalar vardır. Bu vasıtalara da müracaat edilmeye başlandığı zaman İtilaf memleketlerinde bugünkü şerait busbütün değişecek ve İtilaf ricali muhakkirane bir surette reddettikleri sulha kendileri talip olacaktır.

Türkiye'nin Vaziyeti Hakkında Konferans

10 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 8 Şubat– General Imhoff Paşa dün akşam Şehremaneti'nin büyük salonunda Türkiye'nın iki buçuk sene muharebeden sonra nasıl bir vaziyette bulunduğuna dair bir konferans vermiştir. Aralarında Berlin ahalisinden pek çokları bulunan hazırun hatibi büyük bir ehemmiyet ile istima eylemişlerdir. Müşarünileyh Türkiye'nin siyaset, iktisat ve askerlik nokta-i nazarından vaziyetini izah ettikten sonra siyaset-i hazırasının müdebbiranını, büyük bir azim ve gayret ile düvel-i merkeziye tarafını iltizama sevk eden esbabı serd ve beyan eylemiştir.

Türkiye yalnız dahilen birçok ıslahata tevessül etmiş olmayıp askeri nokta-i nazarından dahi yeni bir devreye dahil olmuştur. Imhoff Paşa iktihamı lazım gelen gayet büyük müşkülata rağmen Osmanlı ordusunun bütün sahne-i harplerde ihraz eylediği parlak zaferlerden dolayı hissettiği hayret ve takdirini izhar etmiş ve muhtelif sahne-i harplerdeki vaziyeti ve bu vaziyetin askerlik ve siyaset nokta-i nazarından olan ehemmiyetini izah ile hitam-ı kelam eylemiştir.

Bir Tahtelbahir 14 Gemi Batırdı

10 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 9 Şubat– Mensup olduğu limana avdet eden bir tahtelbahir Bahr-i Muhit Atlası'nda 19.000 ton hacminde 10 sefine batırmıştır. Bundan başka takriben 2000 tonluk ismi meçhul bir İngiliz sefinesini, üç İngiliz ve bir Fransız balıkçı gemisini batırmıştır.

Rusya Ahvali

14 ŞUBAT 1918

TANİN

Berlin 13– Petersburg'dan resmen tebliğ edildiğine nazaran Levazım-ı Harbiye Komisyonu azasından olup Amele Fırkası'na mensup bulunan on iki kişi şekl-i hükümeti cumhuriyete tahvil etmek gayesini takip eden bir cemiyet-i ihtilaliyeye intisab etmiş bulunmak töhmetiyle tevkif ve hapsolunmuştur. Müctemian nümayişler icrası zımnında tertibatta bulunduklarından dolayı birçok amele de tevkif edilmiştir.

Alman Sanayii-Türk Gençleri

14 ŞUBAT 1918

TANİN

Berlin 12-- Amele Sendikaları Heyet-i Merkeziyesi ile Brandenburg sendikalarından bazıları arasında Türk gençlerinin erbab-ı sanayi nezdine çırak olarak verilmesi zımnında müzakerat cereyan etmektedir. Elli kadar genç Berlin civarı ile vilayattaki şehirlere gönderilecektir. Çıraklık müddeti 3-4 sene devam edecek, bu müddetin hitamından sonra gençler bulundukları müessesede bir sene de amele olarak hizmet edeceklerdir. Türkleri şimdiden amele olarak istihdam eden müessesat da mevcuttur.

400 Yeni Alman Tahtelbahiri

14 ŞUBAT 1918

SABAH

Stockholm gazetelerinin mevsuk bir menbadan aldıkları malumata göre Almanya tahtelbahir muharebesinin teşdidi için dört yüz yeni tahtelbahir inşa etmiştir. Bundan başka Almanya'da yeniden birçok zeplinler imal edilmiştir.

Sosyal Demokratlar ve Tahtelbahir Muharebesi

15 ŞUBAT 1918

TANİN

Berlin 13– Reichstag Meclisi'nin Sosyal Demokrat Fırkası azası Gerd Karlsruhe'de sosyal demokratlar tarafından akd olunan bir içtimada alkışlar arasında şu beyanatta bulunmuştur: "Muharebe-i bahriye usulünde vuku bulan tahavvülün netayıc-ı matlubeyi husule getireceğine ümit varım. Düşmanlarımızın en tehlikelisi ve en

anüdu pek yakın bir zamanda dest-i müsalemeti uzatmaktan başka bir çare olmadığına kanaat edecektir."

Amerika'dan Vapur Hareket Edemiyor

17 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 15 Şubat– New York'tan Times gazetesine işar ediliyor: Amerika limanları adeta abluka altında bulunuyor. Çünkü Amerikan ve bitaraf vapurlar Bahr-i Muhit Atlasi'nı geçmek istemiyorlar. Bundan dolayı Amerikan limanlarında külliyetli miktarlarda eşya yığılıp kalmıştır. Demiryolu istasyonları ile iskelelerde bir milyon tondan fazla çelik teraküm etmiştir. New York istasyonlarında yirmi otuz yük treni hamulelerini boşaltamamaktadır. Hububat nakliyatı büsbütün kesilmiştir. Demiryolu kumpanyaları garp limanlarındaki nakliyatın inkıtaından dolayı şimdilik bu limanlardan eşya kabul ve nakledemeyeceklerini ilan etmişlerdir.

Bir İngiliz Edibinin Kalemi

17 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 15 Şubat– Milano'da münteşir Sakolo gazetesi yazıyor: Meşhur İngiliz üdebasından Bernard Shaw geçenlerde İngiliz Karargâh-ı Umumisi'ni ziyaret etmiş idi. İngiliz Başkumandan Feldmareşal Haig edibi bizzat otomobil ile bütün mıntıka-i harbi gezdirmişti. Feldmareşal'in bu iltifatından maksadı bu meşhur edibin kalemini Almanlara isnat ve bühtan hususunda kullanmak idi. Lakin İngiliz Feldmareşali bu tahmininde aldanmıştır.
Arzu-yı umumiye rağmen Bernard Shaw, Ypres'de Almanlara isnad olunan tahribat hakkında takbihamız beyanatta bulunmaktan imtina eylemiş ve bilakis Arras'taki hasaratın az zaman zarfında kabil-i tamir bir derecede hafif olduğunu ve şehrin kariben kabil-i sükna bir hale geleceğini beyan eylemiştir.

Küba'da İhtilal

18 ŞUBAT 1918

TANİN

Amsterdam 15 Şubat– Londra'dan bildiriliyor. Washington'dan Times gazetesine işar edildiğine göre Küba ahvali Amerika'da büyük bir endişe tevlıd etmiştir. Küba'da sabık muhafazakâr Reisicumhur Gomez'ın riyaseti altında büyük bir ihtilal zuhur etmiştir. Gomez muhafazakârların namzedi olan La Paz ile beraber liberallerin intihab ettiği Reisicumhur Menocol aleyhine isyan etmiştir. Amerika Hükümeti Menocol'un tarafını iltizam eylemektedir. Şayet Küba Hükümeti sükûn ve asayişi iadeye muktedir olamazsa Amerika müdahale eyleyecektir.
Amsterdam 15– Washington'dan bildiriliyor: Amerika Hariciye Nazırı tarafından Kübalılara gönderilen bir notada Amerika hükümetinin hiçbir ihtilal hükümetini kabul edemeyeceğini bildirmiştir.

İbn Musa Yahut Zatü'l-Cemal

21 ŞUBAT 1918

İKDAM

Üstad-ı azam Abdülhak Hamid Beyefendi'nin işbu haile-i tarihiyesi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Beyazıt Şube-i Merkeziyesi taht-ı himaye ve murakabesinde Burhaneddin Bey Heyet-i Temsiliyesi tarafından pek yakında vaz'-ı sahne-i temaşa olunacaktır. Hasılatıyla asker ve şehit çocuklarına kömür ve mualece tevzi olunacaktır.

Maarif-i İbtidaiye

21 ŞUBAT 1918

İKDAM

Yeni kabinenin programında maarif-i umumiye meselesinde halkın seviyesini terfie himmet edileceği kemal-i memnuniyetle okunmuştu. Memleketimizde, şu son zamanlarda, maarifin terakkisine pek çok çalışıldığı, bunun için bütçeye bir hayli tahsisat koyulduğu görülüyor. Bu sayede mekâtib-i âliyemiz eskisine nisbetle hem adeden tezyid, hem de dersleri tenevvü ve teksir edilmiştir.
Bu himmetlerin devamı, mekteplerin artırılması, muallimlerin adedinin teksiri, bilhassa terbiye ve talim usullerinin milli esasata ifrağı, mektep kitaplarının, hatta talebeye ait mecmua ve defterlerin bu terbiyeye tevfikan tanzimi amal-i vataniyemizdendir.
İbtidai mekteplerine şiddetle muhtacız. Çocuklarımızın adedi çok, mekteplerin ise azdır. [...]
Memleketimizde tahsil-i âliye edilen himmet derecesinde tahsil-i ibtidaiye de bakılırsa bizim de diğer memleketler gibi nur-i irfandan müstenir olmamız tabiidir.
Tahsil yaşı dahilinde bulunan nüfus-ı Osmaniye'nin ihtiyacat-ı ilmiyesinin tatmini ile insan sermayesinin tezauf edeceği zaruridir. İnşallah bu terakkiyata yakında nailiyetle mahzuz oluruz.

İngiltere'de Mühimmat İmalatı

23 ŞUBAT 1918

TANİN

Berlin 22– Danimarka tarikiyle varid olan haberlere nazaran İngiltere mühimmat sanayii kudret-i istihsaliyesi son derecesini geçmemiş ise de bu dereceye gelmiştir. Çünkü artık mühimmat fabrikaları için yeni amele tedarik olunamamaktadır. Kadın mühimmat amelesi ise mütemadiyen aşırı fazla çalışma saatlerine tahammül edememektedir.

Osmanlıların Besaleti

24 ŞUBAT 1918

SABAH

Sofya 21 Şubat– Kampana gazetesinin Niş muhabir-i mahsusu gazetesine gönderdiği mektupta Galiçya cephesinden yeni gelmiş olan ve bu cephe ahvalini layıkıyla bilen bir Alman zabıtiyle vuku bulan mülakatını nakletmektedir. Zabit bilhassa kıtaat-ı Osmaniye hakkındaki takdirat ve hissiyatını ber-vech-i ati ifade eylemiştir: "Müttefik kıtaatının, bilhassa Türklerin bu cephede ihraz eyledikleri muvaffakiyat-ı azimeden dolayı pek memnunum. Bu cepheyi müdafaa eden Türkler harikalar göstermişler, kahramanlığın en âli derecelerine yükselmişlerdir.

Kendilerini tecavüzü vaziyete getirmek icap ettiği zaman, bu kıtaat, düşmana karşı göğüsleri açık olduğu halde hiç misli görülmemiş savletle ilerlemişler ve daima ıhraz-ı muvaffakiyet etmişlerdir.

İngiltere'de Müşkülat

24 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 23 Şubat– Tahtelbahir muharebesinden dolayı İngiltere'nin vaziyeti ne derece kesb-i ciddiyet eylediği Morning Post gazetesinin İngiltere'nin ihtiyacatını tesviye eylemek üzere Irlanda'nın ezmine-i maziyede olduğu gibi zengin bir memleket-i ziraiye haline getirilmesini talep eylemesinden anlaşılıyor.

Berlin 23 Şubat– Londra'dan işar ediliyor: 12 Şubat tarihli Morning Post gazetesi borsa ve piyasa havadisi kısmında "Demir ve Çelik" serlevhası altında şu malumatı neşrediyor: Nim mamul çelik ithalatı kâfi derecede bulunmuyor. Fabrikatörler aldıkları siparişleri yerine getirmek hususunda müşkülat çekiyorlar. Teneke ithalatılnınl pek cüzi olacağı zannediliyor. Kauçuk ithalatı hakkında aksa-yı şarktaki tahmilattan dolayı ziyadesiyle endişe edilmektedir. Çay hamuleleri gayrı muntazam ve gecikerek gelmektedir. Bundan dolayı çay fiyatı süratle yükselmektedir. Tahtelbahir muharebesinin teşdid edilip bundan pamuk ithalatının müteessir olmasından dolayı pamuk piyasasında endişe hükümfermadır.

Caniyane Bir Tasavvur

24 ŞUBAT 1918

TANİN

Berlin 23– İstihsal olunan kati haberlere nazaran İngilizler bitaraf gemilere zehirlenmiş mevad-ı gıdaiyeyi nakl için teşvikatta bulunuyorlar. Mevad-ı mezkûreden biri şaraptır. İngilizler Alman tahtelbahirlerinin levazımını, tevkif ettikleri gemilerin hamulelerinden alarak ekl eylediklerini hesap ederek bu suretle Alman taifelerini zehirlemek istemişlerdir.

Fransız Askerlerinin Fikri

24 ŞUBAT 1918

TANİN

Muhabirin-i harbiyeden Scheuermann tahtelbahir muharebatının teşdidinden Fransızların son derece müteessir olduklarını Alman gazetelerine ba-telgraf işar ediyor. Fransız üserası müttehiden demişlerdir ki: "Bizden artık hiçbir kimse zafer-i katiye inanmıyor." "Ya zabitleriniz?" diye varit olan bir suale "Onlar dahi inanmıyorlar" cevabını vermişlerdir. "O halde sizde Almanya'nın mağlubiyetine kim inanıyor?" diye soruldukta, üsera cevaben omuzlarını silkerek: "Yalnız hükümet" demişlerdir. İşbu Fransız efradı, kariben icra edileceği gazetelerle işar olunan büyük taarruz hakkında ber-vech-i ati beyan-ı mütalaat ediyor:

"Bu taarruz dahi evvelkiler gibi ve belki daha fena bir surette neticelenecektir. Evvelce İngiltere bize yardım ediyordu. Fakat bugün arzu etse dahi edemez. Şu halde bizim vaziyetimiz ne olacak? Yeni taarruz –şayet vuku bulursa– pek çok Fransız kanına mal olacaktır." Badema, Fransız üserasını nezaret altında bulundurmaya lüzum yoktur. Zira cümlesi burada bulunduklarından memnun olduklarını ve artık firar etmeyeceklerini beyan eylemektedir.

İngiltere'de Açlık Başlıyor

25 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 24 Şubat– İngilizlerin, vazıyetinin vahametini ketm ve ihfa etmedikleri, muhtelif İngiliz gazetelerinin neşriyatından anlaşılıyor. Meşhur erbab-ı ziraattan James Long, Daily Mail gazetesinin 15 Şubat tarıhli nüshasında yazdığı bir makalede diyor ki: Muharebe kazanılacak ise mutlaka mekulat tedarikindeki muvaffakiyet ile kazanılacaktır. Kabil-i zer' olan bilcümle arazi cebri surette zer' ettirilmelidir. İngiltere ahalisi yakın zamanda yarı açlığa duçar olacağına vâkıf bulunmuyor.

Fransa'da Endişeler

27 ŞUBAT 1918

SABAH

Berlin 26 Şubat– Fransız matbuatı tahtelbahir muharebesinin İtilaf'a hasarat-ı mühime ika eylediğini hemen müttehiden tasdik ve kabul eylemektedir. Fransa'da mekulatın vesikaya tabi tutulması da bunun bariz delilidir. Gazeteler, bu sene, tahtelbahir muharebesinden dolayı Fransa'ya az miktarda hububat ithal edilebileceğini kaydediyorlar ve bu noksanın Fransa'da ziraatın tezyidi ile telafi edilmesini talep ediyorlar. Meselenin Fransa'da ne kadar ciddiyetle telakki edildiği, Fransa Meclis-i Mebusan azalarından bir kısmı çiftçilerin cephe-i harpten çekilerek terhisi ile darü's- sana'alar hususlarında gösterilen tereddütten dolayı hükümetten istizahatta bulunmalarından istidlal olunuyor.

Alman Zırhlı Otomobilleri

28 ŞUBAT 1918

SABAH

Kopenhag 25 Şubat– Petersburg'dan bildiriliyor: Cepheden gelen haberlere nazaran Almanlar göller havalisinde ve Baranoviçi kurbundaki muharebatta ilk defa olarak tank tesmıye edilen yeni bir sistem zırhlı otomobiller kullanmışlardır.

Wilson'a Verilen Salahiyet

28 ŞUBAT 1918

TANİN

Cenevre 26– Paris'ten işar olunuyor. New York Herald gazetesinin Paris nüshasına varit olan bir telgrafnameye nazaran Amerika Meclis-i Ayanı'na, Reisicumhur Wilson'a sefain-i ticariyeye silahla techiz müsaadesini vermek ve icabında diğer tedabire tevessül eylemek hakkını bahşeden bir layiha-i kanuniye tevdi edilmiştir. Bu layiha aynı zamanda reise 500.000 kişilik bir gönüllü ordusu teşkil eylemek hak ve salahiyetini de vermektedir.

DÜNYA DİJİTAL KÜTÜPHANESİ (WORLD DIGITAL LIBRARY)

CEMAL C. TARIMCIOĞLU

Dünya Dijital Kütüphanesi (WDL), Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi'nin bir projesi olup, UNESCO ve dünya genelinde pek çok kütüphane, arşiv, müze, enstitü ve uluslararası organizasyon tarafından desteklenen bir dijital kütüphanedir.

Dünya Dijital Kütüphanesi'nin başlıca amaçları, uluslararası ve kültürlerarası anlayışa katkıda bulunmak, internet üzerinde kültürel içeriği sayı ve çeşitlilik bakımından genişletmek, öğrenciler, bilim insanları ve genel okur kitlesi için kaynak sağlamak ve ülke içinde ve ülkeler arasındaki bilgi uçurumunu kapatmaktır.

Kütüphane 2098'i kitap, 1688'i el yazması, 1052'si harita, 3561'i gazete, 1067'si dergi, 8,998'i baskı ve fotoğraf, 47'si ses kaydı, 32'si sinema filmi olmak üzere MÖ 8000'den günümüze kadar 194 ülke hakkında toplam 18 543 öğe ihtiva etmektedir. Sitede coğrafyaya, tarihe, konuya, içeriğin türüne, dile ve katkıda bulunan enstitüye göre arama yapılabildiği gibi, herhangi bir kelime veya kelime grubu girilerek de arama yapmak mümkündür. Ayrıca ifadeyi tırnak içerisinde yazarak tam eşleşme sağlamak mümkündür. Bu aramalar Arapça, Çince, Fransızca, İngilizce, Portekizce ve Rusça olmak üzere yedi dilde yapılabilmektedir. Kaynakların tarihe göre tasnifi 17. yüzyıla kadar 100'er yıllık aralıklarla, bu yüzyıldan sonrasında ise 50 yıllık aralıklarla düzenlenmiştir. Sitede bulunan materyaller herhangi bir üyelik gerekmeksizin internet üzerinden okunabildiği gibi, bunları pdf dosyası olarak edinmek de mümkündür.

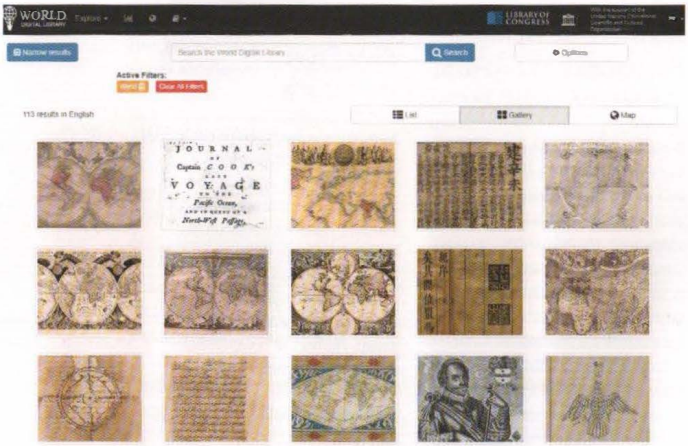

Kütüphanede toplam 145 dilde olmak üzere felsefeden tarihe, dinden matematiğe kadar pek çok alan hakkında kaynak bulunmaktadır. Bu diller arasında az bilinen veya nesli tükenmekte olan diller de mevcuttur. Koleksiyon Osmanlı ve İslam tarihiyle ilgili de başta Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça, Ermenice, Kürtçe, İngilizce ve Almanca olmak üzere çok çeşitli kaynak içermektedir. Kütüphane bu alanda harita ve fotoğraf gibi görsel malzeme açısından zengindir. Ayrıca İslam hukuku hakkında yazılmış Çince bir el yazması gibi ender bulunabilecek eserleri içermesi bakımından da önemlidir.

Dijital kütüphanede incelenen kaynakla ilgili öncelikle doyurucu bir özet verilmektedir. Bu özet hem yazılı hem sesli olarak sunulmaktadır. Ayrıca varsa kaynağın yazarı, oluşturulma tarihi, dili, coğrafyası, türü, konusu, fiziksel özellikleri, hangi koleksiyondan alındığı, orijinal dilindeki ismi ve bağlantılı olduğu diğer konular hakkında bilgi verilmektedir. Kaynağın hangi koleksiyondan alındığı da ufak bir harıtayla gösterilmektedir. Bu sayede kaynağın benzerlerine ulaşılması kolaylaştırılmaktadır. Erişimi ve kaynak tedariki oldukça kolay olan bu kütüphane, pek çok alandan araştırmacının istifade edebileceği önemli bir kaynaktır.

https://www.wdl.org/en/

CEMAL C. TARIMCIOĞLU
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SELÇUK EREZ, YEŞİM EREZ

YARATICILIK

AKLIMIZIN SINIRLARINI AŞMAK

246 Sayfa, ISBN 978-605-399-500-5

Bu eserde, daha önce öncülük yapmış bilim adamlarının geliştirdiği yöntemlerle birlikte oldukça yeni olan bu alanının güncel konularına açıklık getiriliyor. Tarihte ve günümüzde yaratıcılık konusunda değişen düşünce yapılarından örnekler veriliyor.

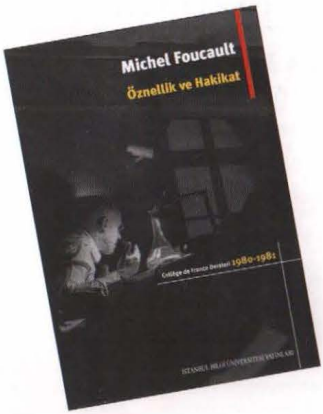

MICHEL FOUCAULT

ÖZNELLİK VE HAKİKAT

COLLÈGE DE FRANCE DERSLERİ 1980-1981

332 Sayfa, ISBN 978-605-399-507-4

Foucault bu çalışmasında, Helen-Roma döneminde ve özellikle Stoacılarda tek eşlilik, evlilik ve çift modellerinin bir gereklilik olarak ortaya çıkışını inceleyerek, modernlerin "cinsellik" ve "arzu" adını verecekleri alanların başka bir tarihini çiziyor.

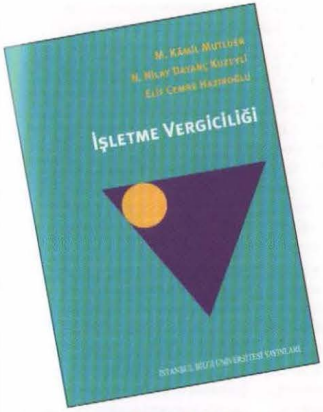

M. KÂMİL MUTLUER, N. NİLAY DAYANÇ KUZEYLİ, ELİF CEMRE HAZIROĞLU

İŞLETME VERGİCİLİĞİ

216 Sayfa, ISBN 978-605-399-508-1

Kayıştay eski başkanlarından Prof. Dr. Kâmil Mutluer ile N. Nilay Dayanç Kuzeyli ve Elif Cemre Hazıroğlu'nun kaleme aldıkları *İşletme Vergiciliği* adlı bu eser, İşletme ve ekonomi gibi alanlarda öğrenim yapan öğrencilerin ticaret hukuku ve vergi hukuku konularındaki eksikliklerini gidermek amacıyla titizlikle kaleme alınmıştır.

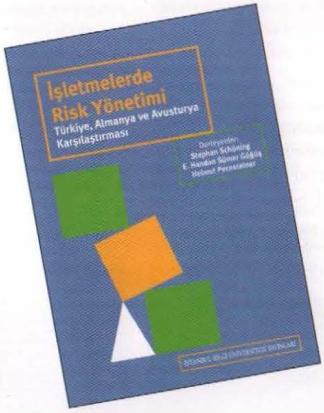

STEPHAN SCHÖNING, E. HANDAN SÜMER GÖĞÜŞ, HELMUT PERNSTEINER

İŞLETMELERDE RİSK YÖNETİMİ

TÜRKİYE, ALMANYA VE AVUSTURYA KARŞILAŞTIRMASI

344 Sayfa, ISBN 978-605-399-492-3

İşletmelerde Risk Yönetimi adlı bu çalışma, Türkiye, Almanya ve Avusturya'daki modern risk yönetiminin farklı unsurları üzerine yoğunlaşmaktadır. Eser, risk yönetiminde kullanılan yeni araçların tanıtılması, benzerlik ve farklılıklarının incelenmesi konularında ayrıcalık arz etmektedir.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 49610 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

"KADINLIK DAİMA BİR MUAMMA"

Ayşegül Utku Günaydın'ın Kadınlık Daima Bir Muamma: Osmanlı Kadın Yazarlarının Romanlarında Modernleşme *adlı kitabı Kasım 2017'de yayımlandı. Yazar, konuya ilişkin doktora tezinin bulgularını paylaşmak ve kitabı hakkında okurlarla söyleşmek üzere 16 Ocak'ta SALT Galata'ya konuk oldu.*

PÜREN MUTLUTÜRK MERAL

Türkiye'de toplumsal cinsiyet tartışmaları ekseninde kadın meselesi önemli bir yer tutar. Bu doğrultuda bir yandan kadın kimliğini tartışmanın tek başına yeterli olacağı düşüncesinden yola çıkılarak diğer kimlikler kategori dışı bırakılırken, diğer yandan da bu topraklarda kadınların kendi hakları için vermiş olduğu mücadele genellikle görmezden gelinir.

Literatürde kadınların ülkemiz sınırlarında vermiş olduğu mücadelelere dair çalışmaların sayısı artmakla birlikte, konuya dair özellikle kamusal alanda yapılan tartışmalarda yeteri kadar bilgi sahibi olunmamasından dolayı sürekli olarak, bu hakların "verildiği" ya da "alındığı" yönünde bir tartışma yürümektedir. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişle birlikte, modernleşme ekseni etrafında kadınlar birtakım haklara diğer ülkelerdekine göre daha erken bir vakitte sahip olmuş olsalar da bu sürecin arka planında imparatorluk döneminden itibaren kadınların mücadelesinin olduğu yadsınamaz. Ayşegül Utku Günaydın'ın Kasım 2017'de Metis Yayınları'ndan çıkan *Kadınlık Daima Bir Muamma: Osmanlı Kadın Yazarlarının Romanlarında Modernleşme* başlıklı kitabı da bu mücadelenin altını çizen ve bu anlamda literatüre önemli katkı sağlayan çalışmalardan...

Günaydın çalışmasında, 1877 tarihli ilk kadın romanından 1923'e kadar geçen sürede kadın yazarların romanlarındaki ortak noktalar bağlamında modernleşmenin göstergelerini ele alıyor. Fatma Aliye'den Suad Derviş'e, Emine Semiye'den Halide Edib'e, Nezihe Muhiddin'e kadar uzanan kadın yazarların toplamda otuz adet romanını inceliyor. Tarihsel bağlam içerisindeki kadın hareketine yer verdikten sonra, modernleşme paradigmaları içinde romanları analiz ediyor.

Günaydın'a göre, kurmaca bir tür olan roman daha yeni "ben" demeye başlayacak kadın yazarlara özerk ve kendilerini rahat ifade edebilmelerini sağlayan bir alan yarattı. Aynı zamanda romanın öyküye göre uzun olması nedeniyle, kadınlar farklı karakterler yaratabilme ve kadınlık durumunu anlatabilme fırsatı yakalayabiliyor ve bu nedenle de roman kadın hareketinin önemli bir mecrası haline geliyor. Çalışmada dikkat çeken bir diğer nokta, romanlarda kadınların birey olarak varlıklarını kanıtlama çabasında olmalarının yanında, dönüşen bu kadın kimliği karşısında "tutunamayan" erkek kimliğine ve aile içerisinde maruz kaldıkları diğer baskı unsurlarına da değiniyor olmaları. Zira toplumsal cinsiyet tartışmalarının da temeli olması gereken bu nokta, yıllar öncesinde kadın yazarlar tarafından ortaya koyulmuş.

Günaydın'ın aktarımıyla, kadın yazarların ortak bir dille üzerinde durduğu sorun, kadınların gelişmesi için erkek zihninin değişmesi ve toplum olarak buna hazırlanma sürecinin gerektiği. Yazarın incelediği romanların birleştiği temel nokta, aslında kadınlara ait bir edebiyat geleneği olduğu yönünde şekillenıyor. Özellikle böyle bir gelenekten söz ederken, ele alınan konu, tema ve motifler açısından farklı coğrafyalarda dahi benzer özelliklerin görüldüğünün belirtilmesi düşündürücü bir bulgu olarak ortaya çıkıyor.

Modernleşme çabalarının etkilerinin kadınlar üzerindeki yansıması Osmanlı romanlarında kadın imgesinin dönüşümüyle kendini gösteriyor. Toplumsal cinsiyet meselesini ele alırken, erkek kimliğinin de sorgulanması gerektiğini öne süren, bu bağlamda maruz kaldığı kısıtlamaları ifade eden ve özellikle geleneksel yaşamın kadın kimliğine yüklediği misyonları daha çok ortaya koyanların kadın yazarlar olduğunun belirtilmesi, kadın kimliğindeki dönüşümü yansıtması açısından önem arz ediyor. Bu bağlamda Günaydın, Tanzimat'ın ilk dönemlerinde romanlarda çizilen ideal kadın tipinin, yine geleneksel sınırlara dahil cariyeler olarak belirtmesi söz konusuyken, kadın yazarların, öğrendikçe derinleşen kadınları eserlerinin ana karakteri yaptığını belirtiyor. Bunun sonucunda da kadınların artık bireyleşmeye başladığını, Tanzimat romanlarının edilgen cariye tipine benzemediklerini ve geleneğe bağlılıklarını sürdürseler de güçlü karakterleri ile kadın-erkek ilişkisini dönüştürmeye başladıklarını anlatıyor.

Ayşegül Utku Günaydın, doktora tezi çalışması sonucunda elde ettiği bulguları paylaşmak ve kitabı hakkında söyleşmek üzere 16 Ocak'ta SALT'a konuk oldu. Konuşmasında öncelikle Tanzimat'la beraber kadın hareketinin ciddi oranda gelştiğini ve 1860'larda artan yayınların ve bilhassa dergilerin bu mücadelede önemli bir yer tuttuğunu belirten Günaydın, yalnızca kadınlar tarafından çıkarılan dergilerle de karşılaştıklarını aktardı. Tanzimat kuşağı erkek yazarların, kadın modernleşmesinin ölçütleri üzerinde durduğunu yanı modernleşme göstergelerinin kadın üzerinden okunduğunu ve kadınların da yaratılan bu kamusal alandan faydalanarak kendilerini ifade etme

Ayşegül Utku Günaydın.

yöntemleri geliştirdiklerini, yazılarında öncelikle ve ağırlıklı olarak annelik, çocuk emzirme gibi kadınlık halleri ve kadın-erkek ilişkilerlyle başlayıp, sonrasında özellikle II. Meşrutiyet ile birlikte kadının kendini ifade edişiyle ilgili özellikle eğitim hakkı talebinde bulunduklarını aktardı.

Günaydın, dönemin kadın yazarlarının mevcut antolojilerde yer almadığını, bu yüzden de çalışmasında kadın yazarların eserlerini toplu bir bakış açısıyla değerlendirerek, bu eserlerin aslında ne anlatmak istediklerini anlama çabasından yola çıkarak bu konuya yöneldiğini belirtti. Konuşmasının devamında kitabının ikinci ve üçüncü bölümünü oluşturan ve incelediği eserlerde birbirini tekrar eden bulgular elde ettiğini vurgulayarak, bu bulguları şöyle açıkladı: Öncelikle modernleşmenin kadınları yalnızlaştırdığı vurgusu, incelediği bütün romanlarda ortak nokta olarak yer alıyordu. Bu noktada kadınların ilk yalnızlaşma süreçleri annelerinin kaybıyla başlıyor, annenin kaybı ile yetkin olmayan baba figürünün başka bir kadınla hayatını birleştirmesi üzerinden, yaşanan bu sürecin şiddeti artıyordu. Çünkü annesini yanı ilk sevgi öznesini kaybeden kadın, aslında bir noktada rehberini de kaybetmiş oluyordu. Burada öksüz kalmanın salt annesizliğe işaret etmediğinin, aynı zamanda değişen toplumun düzenine zıt olarak kadının bireyleşme mücadelesinde yalnız ve desteksiz kaldığına da referans verdiğinin belirtilmesi, altı çizilmesi gereken bir vurgu olarak karşımıza çıkıyor. Kadınların annesiz kalma hallerinin romanlarda, bazen de annelik işlevlerinin yerine getirilmemesi olarak aktarıldığını belirten Günaydın, kadın karakterin bu noktada yalnızlaşmayla beraber rehber olarak kendisini referans aldığını ve bu yolda tek başına da olsa gücünü kaybetmeden ayakta durabildiğini aktardı.

Günaydın, kadın yazarların romanlarında aile içi ilişkilerin yapılanmasının da başkarakteri doğrudan etkiledigini; özellikle baba, ağabey, üvey anne, kayınvalide gibi yan karakterlerin romanlarda çoğunlukla kadının özgürleşmesi ve modernleşmesi önündeki engeller olarak aktarıldığını belirtti. Bunun da, çevrenin modernleşen kadınla uzlaşım halinde olmamasından ve bu yeni kadın kimliğine geleneksel çizgiler içinden bakılmaya devam edilmesinden kaynakladığının altını çizdi. II. Meşrutiyet ile yaşanan toplumsal ve siyasal değişim sonrasında romanlarda artan konu çeşitliliğinin yanı sıra, kadın yazarların romanlarındaki karakter yaratımında da önemli değişiklikler meydana geldiğini, bu değişimin de en başta erkek imgesinin dönüşümünde gözlenebileceğini söyledi: Özellikle bayağılığa eğilimli, eşleri için mutsuzluk kaynağı olan züppe erkek tipinin yerini, kendisini ülkesinde yapacağı gönüllü işlere adayan "maksat adamı" ya da gelenekselliklen kopmadan Batılılaşan ideal görünümlü erkek imgesi almıştı. Bu doğrultuda özellikle de aile ve evlilik hayatına alışık olmayan erkek figürü dönüştürme "görevi"ni geleneksel anlayış kadına yüklüyordu; fakat kadın yazarlar bu "misyonu" reddederek, erkeği değiştirecek olanın anneler ve eğitim olduğu üzerinde durmuştu. Sonuç olarak kadın yazarlar ortak bir dille, kadın karakterlerin değişime her zaman açık olduğunu ancak erkeklerin bu değişime uyum göstermekte zorlandığını romanları üzerinden açıkça ortaya koymuştu.

Kadınların sorunlarını bir nevi "iç dökme" şeklinde aktaran kadın yazarların romanlarında birtakım yöntemler geliştirdiklerini belirten Günaydın, kadın karakterleri "gizemleştirme"nin bu yöntemlerden biri olduğunu vurguladı. Gizemleştirilen kadın karakterin anlaşılmazlığı bir yandan estetik amaç taşırken, diğer yandan da aslında ciddi bir sorunun göstergesiydi: Olduğu ile olmak istediği arasında kalan kadının konumu. Günaydın, romanlara ilişkin bir başka önemli bulgu olarak mekân üzerinde durdu; romanlarda kullanılan mekânlar ile karakter psikolojileri arasından güçlü bir bağ olduğunu, ev içerisinden uzaklaştıkça kadının üzerindeki baskının azaldığını ve bu nedenle kadın yazarların romanlarında doğadaki mekânlara önemli vurgular yapıldığını belirtti.

Günaydın kitabının son bölümünde, kadın yazarların karakterlerinden yola çıkarak modernleşme sürecindeki kadın kimliğinin dönüşümüne ilişkin elde ettiği bulguları da aktardı. Kadının dışarıdan nasıl göründüğüne ve algılandığına kadın yazarlar tarafından ayrıca önem verildiğine işaret ederek, Osmanlı-Türk kadın yazarların romanlarına bakıldığında karakterlere genellikle, güzellikten ziyade eğitim, kültür, olgunluk, zekâ ve rasyonellik gibi hep akıllı ilintili özelliklerin aktarıldığını belirtti. Kadının güzelliği zaman zaman ön planda olmakla birlikte, "alıcı bir güzelliğe" sahip olmadığını, geleneklerine bağlı olsa da mutlaka bir yüzünü Batı'ya dönmüş, zeki, kültürlü, bilime ve öğrenmeye meraklı bir karakter olduğunu vurguladı. Dolayısıyla burada üzerinde durulan, kadının kendi başına bir birey olduğu ve tüm bu özelliklerin onu çevresindeki diğer kadın ve erkek karakterlerden farklı ve üstün yaptığıydı.

Günaydın, modernleşmeyle dönüşen kadın karakterlerin bir başka özelliğinin serbest zaman etkinlikleri olarak romanlarda karşımıza çıktığını belirtti. Bu zamanı da kadın yazarların, kadınların hem bireyselleşmesi hem de yalnızlaşması bağlamında ele aldıklarını, serbest zaman etkinliklerini "kadınca bir savunma refleksi" olarak tanımlayabileceğini söyledi; çünkü bu serbest zaman etkinlikleri, kadının hem sorunlarla başa çıkabilmesini sağlayan bir direniş biçimiydi hem de bireyselleşerek içinde bulunduğu yapıdan kurtulabilmesine yardımcı oluyordu. Dolayısıyla bu serbest zaman etkinlikleri ve sanata olan ilgi romanlarda, yüzünü Batı'ya dönmüş, modern, eğitimli kadın kimliğinin önemli bir göstergesi hem de ruh durumlarının bir yansıması olarak ele alınmıştı. Kadın kimliğinin dönüşümün bir başka göstergesinin, dönüşen kadın okur üzerinden aktarıldığını belirten

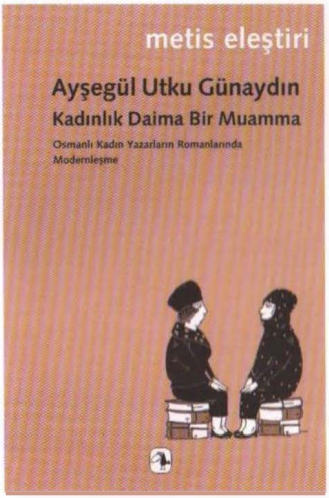

Günaydın, kadınların Tanzimat romanlarında etkilenmeye en açık kişiler olduklarını ancak kadın yazarların romanlarıyla bu durumun da değişime uğradığını belirtti.

Sonuç olarak, kadınların erkek yazarlardan ayrıldığı en temel nokta, toplumsal cinsiyet meselesinde yalnızca kadın kimliği üzerinde durulurken, bunun karşısında eşzamanlı olarak erkek kimliğinin de sorgulanmasını sağlamaya çalışmaları olmuştur. Kadın yazarlar için başta kadın meselesi olmak üzere, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin düzenlenebilmesi için öncelikle kadın ve erkek arasındaki ilişkinin tekrar gözden geçirilerek kimlik rollerinin sorgulanması ve bunun yanında aile, akraba, çevre gibi insan ilişkilerinin de bir dengeye oturulması gerekiyor. Bu doğrultuda Günaydın çalışmasında, kadın yazarların yarattıkları kadın karakterlerin erkek yazarlarınkine oranla daha çeşitli deneyimler sunduğunu da belirtiyor.

BİZANS TARİHÇİSİ MARK WHITTOW (1957-2017) VEFAT ETTİ

Oxford Üniversitesi Corpus Christi Koleji öğretim üyesi Profesör Mark Whittow, akademik olgunluğunun zirvesindeyken 23 Aralık 2017'de elim bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetti. Profesör Whittow, Türkiye'de Bizans tarihi veya Ortaçağ Anadolu tarihi üzerine çalışanların bir kısmının yakından tanıdığı bir isimdi.

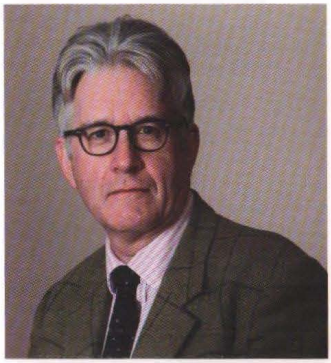

Mark Whittow.

TURHAN KAÇAR

Mark Whittow en son 2015'te Denizli ve Muğla'da düzenlediğimiz iki sempozyumda konuklarımız arasındaydı. Bizans tarihi alanında önemli bir isim olduğu kadar, çok yardımsever ve nüktedan bir şahsiyetti.

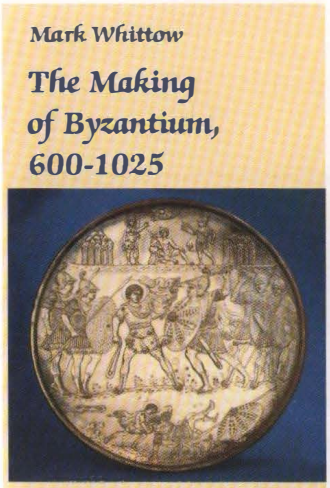

Oxford'da bulunmak isteyen genç Türk Bizans tarihçilerine ve tarihçi adaylarına karşı çok destekleyiciydi. Yayınları daha çok orta dönem Bizans tarihiyle ilgili olan Whittow, Ortaçağ Anadolu tarihi için de çok önemli bir isimdi. Dolayısıyla Mark Whittow'un akademik kariyerini ve çalışmalarını Türk tarih okurlarına kısaca tanıtmak ve bu vesileyle kendisini anmak, küçük bir şükran ifadesi olarak görülmelidir.

Mark Whittow, 1987 yılında James Howard-Johnston danışmanlığında *Social and political structures in the Maeander region of western Asia Minor on the eve of the Turkish Invasion* başlıklı tezyle Oxford'da doktorasını tamamladı. Tez, Anadolu'dakı eyaletlerin toplumsal ve siyasal yapıları üzerine odaklanmakta ve bu çerçevede 11. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya yerleşmesini açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışmada Menderes vadisi bir örneklem olarak yakından incelenmektedir. Reading Üniversitesi ve Londra Üniversitesi King's Koleji'nde kısa bir süre ders verdikten sonra, Oxford Üniversitesi'ne geri dönen Whittow, 1998'de St. Peter's Koleji'nde ders vermeye başladı. Bu zaman zarfında Ürdün'de ve Türkiye'de çeşitli arkeoloji projelerinde çalıştı; 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaptığı alan araştırmalarında Bizans kalelerini inceledi. 2009 yılında Oxford Üniversitesi Corpus Christi Koleji'nin akademik kadrosuna dahil oldu. Üniversite web sayfasında yer alan ifadesine göre, kendisini "bir Bizantinist" olarak nitelemekte, ancak daha çok, "Bizans'ı, Ortaçağ Avrupa'sıyla Yakındoğu'nun ortasına yerleştiren bir Bizantinist" diye tanımlamaktadır. gazetesinde anısına yazılan bir yazıda Mark Whittow'un Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, Anglosakson İngiltere, Karolenj Avrupa'sı ve Haçlı seferleri gibi çok geniş bir ilgi ve öğretim kapasitesine sahip olduğu ifade edilmektedir.

Profesör Mark Whittow, temel ilgi alanını geç antikçağ ekonomisinin kaderi ve tabiatı olarak tespit etmiş, çünkü geç antikçağ ekonomisini yedinci yüzyılda İslam fetihlerinin gerçekleştiği ve devamında 11. ve 12. yüzyıllarda Ortaçağ Avrupa'sının biçimlendiği bağlam olarak düşünmüştür. "Feodal devrimi" sorgulamak için bu bağlamı kullanmış ve ayrıca bu konuda bir kitap hazırlamakta olduğunu belirtmiştir. Ancak beklenmedik vefatı, vaat ettiği bu kitabın kaderini belirsizleştirmiştir.

Profesör Whittow'un şimdiye kadar yayımlananlar arasında en önemli sentez eseri 7.-11. yüzyılları kapsayan Bizans tarihidir (*The Making of Orthodox Byzantium*, 1996). Söz konusu yüzyılları, Bizans dünyasının "Yunanca konuşan, Ortodoks ve İstanbul eksenli" bir imparatorluğa dönüştüğü bir dönem olarak, dış politika ile dini-askeri yapılarda ve fikirlerdeki değişim çerçevesinde ele almaktadır; çünkü bu değişimler Sasanilerle ve Müslüman Araplarla yaptığı savaşlarda, imparatorluğun nasıl ayakta kaldığını ve kendisini nasıl yeniden örgütlediğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yine bu eser, bilhassa "Avrupalı öğrencilere ve genel okuyucuya Ortaçağ tarihinin Karadeniz'e, modern Türkiye topraklarına ve ötesine kadar uzanabileceğini gösterdiği" için önemlidir. İngiltere'de 1996'da yayımlanan bu kitabın Amerikan versiyonunda "Orthodox" ifadesi başlıktan çıkarılmıştır. Diğer yandan Whittow, Bizans İmparatorluğu'nun Kafkasya, Hazarlar, Ruslar, Balkanlar, Batı eyaletleri gibi gayrimüslim komşularını da detaylı olarak incelemektedir.

Profesör Whittow'un, erken Ortaçağ Bizans dünyasının sosyal tarihi üzerine yayımlamış olduğu çok değerli makaleleri vardır. Orta Bizans dönemi ekonomisinin temel çizgilerini değerlendirdiği *The Cambridge History of Byzantium*'da yer alan "The Middle Byzantine Economy (600-1024)" başlıklı makalesi, Türklerin gelişinden önce Anadolu'nun sosyoekonomik durumuna ve Selçukluların ekonomik gelişmeye yaptıkları katkılara dikkat çekmesi bakımından, Bizansçılardan daha geniş bir dünyayı ilgilendirmektedir. Resmi web sayfasında feodalizm tartışmaları konusunda bir kitap hazırlamakta olduğu haberini veren Whittow'un çok üzücü bir şekilde aramızdan erken ayrılması, ne yazık ki pek çok projesinin yarım kalmasına (şimdiye kadar yayınevine vermemişse) neden olmuştur.

İslam inancı, "âlimin ölümünü âlemin ölümüne" benzetmektedir. Gerçekten Mark Whittow'un ölümü, ailesi için olduğu kadar Bizans tarihçilik âlemi için de büyük bir kayıptır. Üst düzey bir yargıç olan Helen ile evli Mark Whittow üç çocuk babasıydı. Nur içinde yatsın!

TURHAN KAÇAR
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

iletişim

Mehmet Yüce'den spor tarihimize önemli ve lezzetli bir katkı

Mehmet Yüce'nin dönemin basınını tarayarak yaptığı çalışma, Osmanlı'nın son on yıllarındaki öncü "idmancı" ve "futbolist"lerin portrelerini çiziyor. Nispeten bilinen adlardan unutulmuşlara, elli portreyle spor tarihimiz yanında, gündelik hayattaki modernleşmenin şimdiye kadar pek bakılmamış bir cephesine bakan, bedenle ve "hareket"le ilişkinin dönüşümüne ışık tutan lezzetli bir kitap.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

TOMAS ÇERME'NİN ARDINDAN

Bazı insanlar vardır, başkalarıyla bir kere tanışmayagörsünler. ne kadar uzun süre görüşmeseler de onların hayatında mutlaka kalıcı bir iz bırakırlar. 3 Ocak'ta kaybettiğimiz Tomas Çerme onlardan biriydi.

SUAVİ AYDIN
SÜHA ÜNSAL

Tomas Çerme'yle hangi gün, hangi saat tanıştık, hatırlamıyoruz, ama hangi yıl ve ne vesileyle tanıştığımız çok canlı bir biçimde hatırımızda... 1998 yılında bir gündü. Tarih Vakfı'nın "Mardin Kent Tarihi Araştırma ve Yazım Projesi"nde çalışmaya başlamıştık ve bir süre sonra da Tomas Çerme ile bir araya geldik. Birbirini tanımayan ama aynı iş etrafında buluşmuş insanlar olarak, işin doğrusu başta onun bize katkısının ne olacağı konusunda kuşkularımız vardı, onun da bizlerin ne denli güvenilir olduğumuz konusunda. Buna bağlı bir mesafeyle görüşmüştük. Çerme, Mardinli bir Ermeni olarak bu topraklardaki Ermenilliğin tarihinin biriktirdiği bir tedbir ve temkinli mesafeyle davranıyordu, tabiatıyla. Biz ise onun elindeki materyali merak eden, ancak bu meraka amatör koleksiyonerlere ve yerel tarih meraklılarına karşı barındırdığımız kuşkunun, "yine dağ fare doğurur" önyargısının eşlik ettiği bir profesyonel tavırla bakıyorduk ona. Bizdeki bu izlenim çok kısa bir süre içinde yok oldu gitti. Zira Mardin üzerine bir şeyler yazacaksak, Tomas Çerme'ye ve onun şahsı arşivine başvurmadan bir şey yapmanın mümkün olmadığını o kısa süre içinde anlamıştık. Mardin'e dönük entelektüel veya akademik merak sahibi herkes Tomas Çerme'ye uğramak zorundaydı. Öte yandan, o da bizim pek "alışılmış tarihçilerden" olmadığımızı anlayınca ve gerçekten dürüst bir Mardin tarihi yazmanın peşinde koşan, profesyonelden çok anlama ve keşfetme heveslisi meraklılar olduğumuzu görünce bize güvendi, arşivini açtı; eşi Vartanuş Hanım'la birlikte her ihtiyaç duyduğumuzda yardımımıza koştu.

Tomas Çerme.

Kuşaklardır Mardin'de yaşayan bir ailenin oğlu idi Tomas Çerme. Ailenin Mardin'de büyüyen son ferdiydi; ablası Viyolet (Delgi) ve ağabeyi Fehmi'den sonra, 1 Aralık 1941'de, Elize ve Abdülmesih Çerme'nin üçüncü çocuğu olarak, şimdilerde "Şahkulu Evi" olarak bilinen "Çerme Evi"nde doğmuş, Mardin'deki Gazipaşa İlkokulu'nu bitirmiş ve 1957 yılında, yanı 16 yaşında bir delikanlıyken ailesiyle birlikte Mardin'i terk etmişti. Bundan sonraki hayatı İstanbul'da akacaktı. İstanbul'da aile mesleği olan kuyumculuğu ve mücevherat (bilhassa inci) ticaretini yıllarca sürdürdü. Kapalıçarşı'da küçücük bir dükkânı vardı. Kapalıçarşı'nın kuyu bir köşesinde, döviz simsarlarının bağıra çağıra kur bağırdığı meydanlığın solundaki koridordan girip ulaşabildiriniz bu ücra dükkâna. Ama bütün Kapalıçarşı onu bilirdi. Kapalıçarşı'da iz bırakmış az sayıdaki esnaftan biriydi "Tomas Abi".

Çerme ailesi kuşaklardır sadece kuyumcu olarak değil, kürk ve kumaş tüccarı hatta imalatçısı olarak da isim yapmıştı. Pairiye'de dikiş nakış kursuna giden Mardin'in ilk kadın terzisi de bu aileden çıkmıştı. Çerme ailesi, 1570'lerin sonunda İran'dan kaçarak Mardin'e yerleşen Melkon Han'ın torunları Tazbazyan ailesiyle de akraba oldu; Tomas Çerme'nin babaannesi Katrin Tazbazyan ve en ünlüleri 1708'de Sis'te (şimdiki Kozan) Melikor I. Tasbas adıyla kutsanmasıyla kurulan Özerk Mardin Piskoposluğu'nun ilk piskoposu Melkon Tazbazyan bu ailedendi. Çeşitli alanlarda isim yapmış bu ailenin son fertlerinden Tomas Çerme, 3 Ocak 2018'de bu dünyadan göçene kadar asıl aile mesleğini sürdürdü.

1957'den itibaren ailesiyle İstanbul'da yaşamaya başlayan Tomas Çerme, 1979'da Vartanuş Avedisyan ile evlendi; hem Doğu hem de Batı Ermenicesini çok iyi derecede bilen Vartanuş Çerme, Tomas Çerme'nin sadece eşi değil, Mardin araştırmalarında en yakın çalışma arkadaşı oldu. Çiftin ilk oğlu Haruyun 1980'de dünyaya geldi; ardından 1984'te Masis ve 1989'da Raffi doğdu.

1982-1984 yılları arasında, 12 Eylül rejiminin yarattığı korku ortamında, İsviçre ve Fransa'ya göç ettiler; Tomas Çerme başta Lübnan, İsrail, İspanya olmak üzere birçok ülkeye sık sık iş gezileri yaptı. Ailenin İsviçre ve Fransa'da geçirdiği yıllar ve Tomas Çerme'nin iş gezileri boyunca, en azından Türkiye'nin en geniş ve en kapsamlı Mardin İhtisas Kütüphanesi oluştu ki, sözünü ettiğimiz "Mardin Kent Tarihi Araştırma ve Yazım Projesi" bu hazineye çok şey borçlandı.

Doğup büyüdüğü Mardin'e olan ve yoğun bir özlem içeren ilgisi, 1990'lı yılların başlarından itibaren disiplinli bir araştırma çalışmasına dönüştü; Tomas Çerme'nin bu kararı vermesinin en önemli nedenlerinden biri, Mardin'de, somut ve soyut Ermeni kültür mirasının unutturulmak istenmesi, hatta yok sayılmasıydı. Yıllarca sürdürdüğü çalışmalarında, her şeyi bir yana bıraksak bile, yazımında kendisine çok şey borçlu olduğumuz *Mardin. Aşiret-Cemaat Devlet* başlıklı çalışmada, "Kentli Yapan Sanat: Taş Ustalığı" tanımıyla anlatmaya çalıştığımız ve "Mardin ve Midyat'ta kendisini en görkemli biçimiyle göstermekte" olan mimarlık sanatının en önemli isimlerini kayıt altına almayı başardı: "Ermeni mimarbaşı Lole Serkiz Giso, onun oğlu mimarbaşı ve nakkaş Selim Giso, Selim Giso'nun oğulları mimar ve

Tomas Çerme vefatından kısa bir süre önce yine Mardin üzerine bir toplantıda.

nakkaş Corc Giso ve Jozef Giso, Ermeni mimarbaşı ve nakkaş Sait el-Abyad, Ermeni mimarbaşı Hanna Mimarbaşı (Josef Giso ile birlikte İstanbul Tarlabaşı Süryani Kadim Kilisesi'nin mimarı, nakkaşı ve binnekriridir), onun oğlu Sait Mimarbaşı, Ermeni nakkaş ve binne Cercis Sine, Cercis'in oğlu Jozef Sane ve Sabri Sane, Ermeni mimar ve binne İlyas Gendora Mengelyan, Ermeni mimar Cebrail Hekimyan Mimar ile kardeşi Mihail Hekimyan Mimar, Ermeni nakkaş Yusuf Gerzelo ile kardeşi nakkaş ve nahhat Corc Gerzelo, Ermeni nakkaş Bismarçi Enis Negüzel, Ermeni nahhat ve nakkaş Yusuf Sahhar Uğurgel, Ermeni binne Sait Sayığ Dilli, Süryani mimar Abdülmesih 'Ahmardakno' Asil, Süryani Katolik nakkaş ve mimar Raffi Kalo kardeşler, Süryani makta ve nahhat Bahde Papahar ile oğlu makta ve nahhat İlyas Papahar, Süryani Katolik makta ve nahhat Aziz ve İskender Haboi Tokuç kardeşler, Müslüman nakkaş ve nahhat Şehmuz Zeroke, Müslüman mimarbaşı ve binne Hacı Abdülcelik (Kno) İldoğan, binne Mahmet Atay, binne ve nakkaş Yusuf Kıdır..."

Tomas Çerme, bin bir emekle Mardin İhtisas Kütüphanesi'ni oluştururken, Türkiyeli araştırmacıların kolay ulaşamayacağı Ermenice elyazmalarını Vartanuş Çerme ile birlikte Türkçeye çevirirken, makalelerini yazarken hep Mardin'den uzaktaydı; 1957 yılında ayrıldığı ve çok sevdiği şehrine, elli küsur yıl sonra 2011'de düzenlenen bir kongre için davet edildi ve sonunda perhizini bozup bu davete icabet etti. Ömerli'deki Ermeni izleri üzerine bildiri sunduğu Kongre'de adeta bir şeref konuğu gibi ağırlanmış ve bir Çerme klasiği yaşanmıştı: O Mardin'in unutturulan Ermeni geçmişini hatırlatmak için zaman zaman da mübalağalı bir şekilde "şehirli Ermenilik" temasına yüklenirken, buna karşılık Mardin "kırsalı"na ait saydığı Süryani kardeşleri ona itiraz etmekten geri durmazdı. Bu tatlı rekabet Mardin'deki bu kongrede de sahneye çıkmıştı ve yıllar sonra Mardin toprağına ayağı değen "Tomas Abi'miz" bu vesileyle de bu sahnede baş rolü almıştı.

Tomas Çerme'yi tanıyalı yirmi yıl olmuş. Başta bir tarih araştırması için bilgi almak amacıyla kurduğumuz ilişkimiz yıllar içinde güçlü bir dostluğa dönüştü; Tatavla'daki evlerinde, Kapalıçarşı'dakı küçük dükkânında defalarca misafiri olduk, çayını içtik, rakı sofrasına oturduk... Dükkânının, evinin ve hepsinden ötürü zengin gönlünün kapılarını bize açtı. Mardin'e dair kafamızda bir soru işareti oluşursa başvuracağımız ilk kişiydi; ama sadece Mardin için değil, Ermeni kültür dünyasına dair her sorumuzu cevapladı, her merakımız için zaman ayırdı, bizim için araştırdı... Mardin, Tomas Çerme için çok önemliydi ve Tomas Çerme de Mardin için en az o kadar önemliydi. Tomas Bey, Mardin'in kendi için sahip olduğu önemi biliyordu; ama Mardin Tomas Çerme'nin önemini biliyor muydu, ondan pek emin değiliz. Haksızlık etmemek gerek, Mardin'in eşrafından olup da Çerme'yi bilmeyene, onunla müşaveret etmeyene de rastlamak mümkün değil. Az da olsa Mardin severler ve Mardin'e değer veren, Mardin'in değerinin farkında olan Mardinliler için Tomas Çerme bir müracaat noktası, "eski Mardin"i hatırlatan bir yadigâr, bir sevgili dosttu. Bunun dışındaki çevrenin Çerme gibilerle işi zaten artık yok. Onlar "daha büyük dünyaları keşfediyor" ya da Tomas Çerme gibi "eski Mardin"i hatırlatanlardan hoşlanmıyorlar.

Mardin: Aşiret, Cemaat, Devlet için Nisan 1999'da yazdığımız Önsöz'de "Ya kopuşlar? Son bin yılının tarihine bakıldığında tarihsel kopuş olarak nitelendirilebilecek olay ya da olgular, yukarıda anılan türden sürekliliklerin yanında, daha 'önemsiz' olmamakla birlikte, daha sınırlı kalmaktadır. Mardin kentinin ve çevresinin şahit olduğu, tarihsel kopuşu simgeleyen en önemli olaylar hemen hemen tamamen son yüzyıla sıkışmıştır. Mardin'in asırlarca aslî unsurlarından birini oluşturan Ermeni nüfusun trajedisi iyi bilinmektedir; onlarla birlikte kentin bir uzvu, dolayısıyla da tarihin bir parçası bir daha geri gelmemecesine 'yitmiştir'" demiştik. Çok uzun zaman ayak basmadığı, bilinçli bir biçimde toprağına değmek istemediği Mardin'i gönlünde ve bilincinde taşıdı; ona uzaktan "hizmet etmeyi" tercih etti; belki böylece Mardin'in modern zamanların acımasız tarihi içinde idrak ettiği kayıpları, biriktirdikleriyle telafi edebilecek ve ondan fiziken uzak durarak bu kayıpları ayağının altında hissetmeyecekti. Fotoğraflar, belgeler, yazılar daha sahiciydi; zira onun için "olması gereken" Mardin bu suretlerde hâlâ canlıydı. ● yüzden onun için artık "ölü" olandan uzak durmayı tercih etmişti. Tomas Çerme bundan 60 yıl önce terk etmek zorunda kaldığı Mardin'den hiç kopmadı; kültürü, tarihi, Mardin'i hep yanında taşıdı... Bizim kitabımızın yarattığı etki, onu bizden daha çok heyecanlandırmıştı. Kitap kısa sürede tükendi, yeni baskılarının yapılması için sarf ettiği çabayı asla unutamayız. Ölümüyle hem güzel bir insanı, hem çok sık görüşmesek bile her karşılaştığımızda eskisinden daha canlı devam eden dostluğu ve çok büyük bir Mardin araştırmacısını kaybettik. Ruhu şad olsun, cennetteki Mardin'inde yaşasın!

LİSELER TARİH YAZIYOR!

Koç Üniversitesi AKMED tarafından Antalya merkez ilçeyle çevre ilçelerdeki lise öğrencileri arasında düzenlenen "Liseler Tarih Yazıyor!" serbest makale yarışması, Antalya'nın tarihi, kültürü ve arkeolojisine odaklanıyor. Yarışmanın amacı, lise öğrencileri arasında kültürel miras konusunda farkındalık yaratmak ve kültür bilincinin gelişmesine yardımcı olmak.

Antalya, tarih ve arkeoloji açısından sadece Türkiye'de değil tüm dünyada en fazla tanınan ören yerleri ve doğal sitlere sahip bölgelerden biri, belki de başlıcası. Antalya'nın tam merkezinde yer alan Kaleiçi, Avrupa'daki "Old Town" ya da "Alte Stadt" olarak adlandırılan kentin en eski yerleşiminin bulunduğu bir semt. Surların içinde yer alan Kaleiçi'nde Roma İmparatorluk Dönemi kalıntılarından Osmanlı yapılarına değin çeşitli eserler var. Hıdırlık Kulesi, Hadrian Kapısı, Kesik Minare Cami, Yivli Minare Külliyesi bunlardan sadece birkaçı. Kaleiçi'nin dar sokaklarında dolaşıp eski evleri, dükkânları, çarşıları ve çay bahçelerini görmeden Antalya'yı görmüş sayılmazsınız! Ancak Kaleiçi Antalya'da ne kadar tanınıyor; bilgilerimiz yeterli ve doğru mu? İşte, "Liseler Tarih Yazıyor!" yarışmasının bir amacı da Kaleiçi'nin gençler tarafından yeniden keşfedilmesini ve orada yer alan tarihsel ve arkeolojik eserlere daha duyarlı yaklaşılmasını sağlamak...

Kuşkusuz Antalya, Kaleiçi'nden ibaret değil... Kaleiçi dışında bugünkü şehrin merkezine dağılmış bulunan kiliseler, camiler, hamam yapıları ve daha nice eserler Antalya'nın geçmişine ışık tutuyor. Çevresindeki ören yerleri günümüze öylesine sağlam kalmış ki bir ören yerinin kalıntıları arasında dolaşırken Antik Çağı yaşıyormuş gibi hissediyorsunuz kendinizi... Görkemli şehir kapıları, tiyatrolar, agoralar, sütunlu yollarla birbirine bağlanan kamusal yapılar sizi birkaç bin yıl öncesine götürüyor. Aspendos, Side, Perge, Olympos, Phaselis ve Termessos bu ören yerlerinden sadece birkaçı. Bütün bu eserler insanlığın ortak mirası ve kuşkusuz bu eserleri korumak, gelecek kuşaklara sağlam bir şekilde ulaşmasını sağlamak da bizlerin sorumluluğunda. "Liseler Tarih Yazıyor!" yarışması gençler arasında bu sorumluluğu daha fazla hissettirmeyi, kültür bilincini ve mirasını korumada daha fazla çaba sarf ettirmeyi hedefliyor. Yarışma için son tarih 27 Nisan 2018.

Dereceye giren makale sahibi öğrencilerin adları 18 Mayıs 2018 tarihinde AKMED web sayfasında yayınlanacak; ayrıca kazanan öğrencilere aynı gün telefon ve/ya e-posta ile bildirim yapılacak. Daha sonra belirlenecek bir tarihte AKMED binasında veya olası katılım hacmine göre Atatürk Kültür Merkezi'nde ödül töreni gerçekleştirilecek. Dereceye giren öğrencilerin yazıları *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanacak

KOÇ ÜNİVERSİTESİ · T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ANTALYA İL MİLLÎ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜ · ANTALYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ · TARİH VAKFI

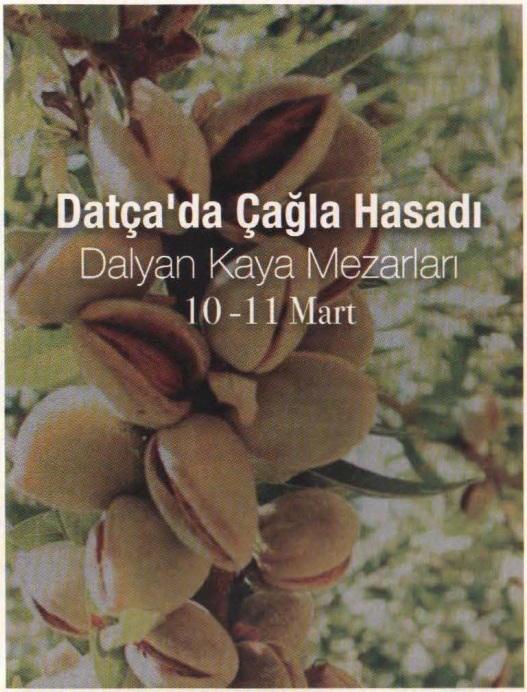

Adım Adım Anadolu®

yurtici@festtravel.com www.festtravel.com 0850 622 33 78 /festtravel

fest travel

2018 YILI TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ ARAŞTIRMA BURSU

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, kurucusu ve ilk başkanı Prof. Dr. Alı Dinçol'un anısına Prehistorya, Önasya Arkeolojisi, Hititoloji, Klasık Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi, Bizans Sanatı ve Klasik Filoloji bilim dallarında araştırma yapan yüksek lisans ve doktora öğrencilerine 2018 yılı için bir burs veriyor.

Burs adaylarının Türkiye'de bir üniversitede öğrenci ve Türk vatandaşı olması; yüksek lisans veya doktora ders aşamasını bitirmiş ve tez konusunu belirlenmiş olması gerekiyor.

Başvuru için gerekli evrak şöyle:

· Başvuru sahibinin özgeçmişi; varsa yayınlarının listesi; açık adres, e-posta, telefon numarası;

· Tez konusu, yöntemleri, amaçları, varsa konuyla ilgili daha önceki çalışmalarının bir özeti, sorunlar, çalışma takvimi ve programı;

· Tezle ilgili olarak, ihtiyaç ve yapılması düşünülen harcamaların detaylı bir tablosu;

· Teze ilişkin genel görüşler ile başvuru sahibinin bu projeyi gerçekleştirebilmesile ilgili kapalı zarfta en azz tavsiye mektubu

Adayların başvurularını tek nüsha halinde en geç 27 Nisan 2018 Cuma gününe kadar Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'ne adresine elden ya da posta yoluyla teslim etmesi bekleniyor.

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından değerlendirilecek başvurular arasından bir adaya 5.000 TL burs sağlanacak.

Başvuru için iletişim bilgileri şöyle:

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (TEBE) Istıklal Cad. Merkez Han No: 181 Kat: 2 34435 Beyoğlu-İSTANBUL

Tel: (212) 292 09 63

www.turkinst.org

info@turkinst.org

ARİF DİRLİK ANMA TOPLANTISI

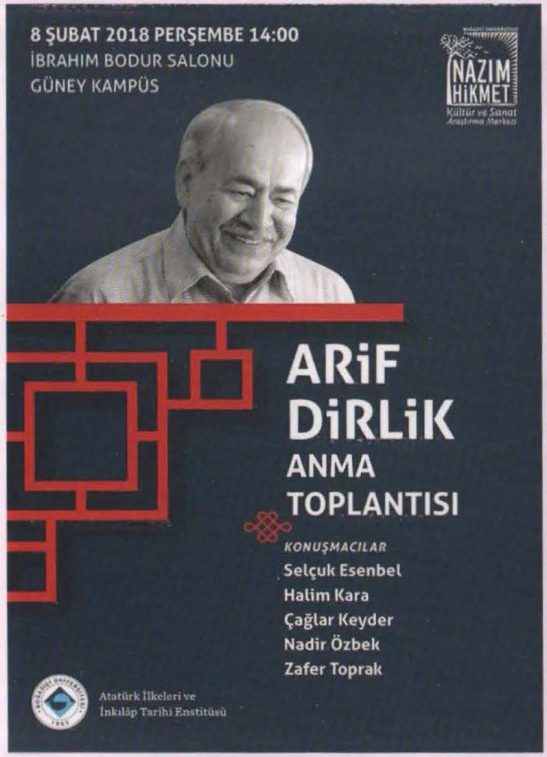

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü ve Boğaziçi Üniversitesi Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi, 2017'nin Aralık ayında kaybettiğimiz Arif Dirlik anısına bir toplantı düzenleniyor. 8 Şubat 2018 Perşembe günü Boğaziçi Üniversitesi İbrahim Bodur Salonu'nda gerçekleşecek olan anma toplantısında Selçuk Esenbel, Halim Kara, Çağlar Keyder, Zafer Toprak ve Nadir Özbek söz alarak Arif Dirlik'i ve mirasını anlatacak.

Arif Dirlik, 1940 yılında Mersin'de doğdu. 1964 yılında Robert Kolej'de (şimdiki Boğaziçi Üniversitesi) elektrik mühendisliği okuduktan sonra, nükleer fizik eğitimi için gittiği ABD'de tarihe yöneldi; Rochester Üniversitesi'nde Çin Tarihi üzerine uzmanlaştı. 1971-2001 yılları arasında Duke Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalıştı, daha sonra 2006 yılında emekli olana kadar Oregon Üniversitesi'nde tarih profesörü olarak görev yaptı. Başta Pekin, Amsterdam ve Hong Kong olmak üzere çeşitli üniversitelerde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Arif Dirlik'in çalışmaları Çin Kültür Devrimi'nden çağımızın politik ve kültürel değişimlerinin kavramsallaştırılmasına kadar geniş bir alana yayıldı.

Başlıca eserleri: *The Origins of Chinese Communism* (New York: Oxford University Press, 1989); *Revolution and History: Origins of Marxist Historiography in China 1919-1937* (Berkeley: University of California Press, 1990); *Anarchism in the Chinese Revolution* (Berkeley: University of California Press, 1991); *After the Revolution: Waking the Global Capitalism* (Hanover, NH: Wesleyan University Press, 1994); *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism* (Boulder: Westview Press, 1997); *Postmodernism and China* (Duke University Press, 2000); *Marxism in the Chinese Revolution* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2005); *Pedagogics of the Global: Knowledge in the Human Interest* (Paradigm Press, 2006); *Global Modernity: Modernity in the Age of Global Capitalism* (Paradigm Press, 2007).

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

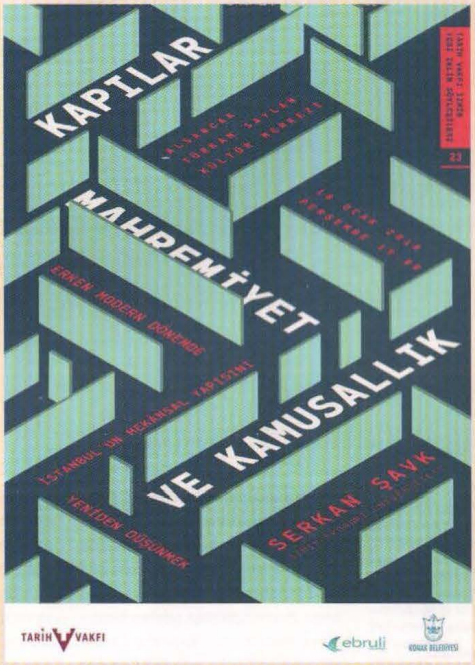

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI

Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları, 1917 Ekim Devrimi'nin 100. Yılı Seminerleri kapsamında devam ediyor. Bu bağlamda son olarak 5 Ocak'ta "Türkiye'de Devrim (İnkılap) Tarihçiliği" başlıklı konuşmasıyla Ankara Üniversitesi'nden Temuçin Faik Ertan, Ankara Tartışmaları'na konuk oldu.

Türkiye'de devrim (inkılap) tarihçiliği, devrimin devam ettiği 1930'lu yıllardan itibaren devlet eliyle gündeme getirildi ve düzenlendi. Uzun süre bilimsel ve akademik bir faaliyet olarak değil, devrimin başarısı ve kalıcılığı için devrimi anlatmak, kitlelere benimsetmek amacıyla anlatıldı. Bu nedenle ilk devrim tarihi anlatısını gerçekleştirenler de, Mahmut Esat Bozkurt, Afet İnan gibi, devrimi bizzat yapanlar arasından çıktı. Bu dönemde öne çıkan temel metinler de Cumhuriyet tarihinin bir parçası olmakla birlikte, tarih biliminin bir parçası değildi; çünkü bir yandan devrim devam ediyordu, öte yandan ise devrimle ilgili bir tarihçinin kullanacağı malzemeler de henüz ortaya çıkmamıştı. Devrimin tarihi, ancak 1960'lardan sonra bilimsel tarihçilikle organik bağ kurularak kitlelere aktarılmaya başlandı. Türkiye'de bu konuda üniversite bünyesinde kurulan ilk araştırma merkezi olan Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde Öğretim Üyesi olan Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, devrim tarihçiliğinin hem kurumsal hem kamusal hem de metodolojik açıdan hâlâ resmi ve gayri resmi olarak iki ana arter üzerinden incelenebileceği fikrini temel alarak konuşmasını yaptı. Ertan'a göre, akademik dünyanın gerek devrime gerekse Cumhuriyet dönemi Türkiye tarihine ilgisinin giderek artmasına rağmen, bu çalışma alanı yine de ana çizgisi ve kurumsal yapısı itibariyle devlet organları üzerinden yürütülüyor; esasen bu yüzden Türkiye'de devrim tarihçiliği hâlâ ciddi metodolojik sorunlarla boğuşuyor.

TARİH VAKFI İZMİR YEDİ İKLİM SÖYLEŞİLERİ

Tarih Vakfı etkinlikleri kapsamında İzmir'de gerçekleşen Yedi İklim Söyleşileri'ne 18 Ocak'ta "Kapılar, Mahremiyet ve Kamusallık: Erken Modern Dönemde İstanbul'un Mekânsal Yapısını Yeniden Düşünmek" başlıklı konuşmasıyla Serkan Şavk konuk oldu.

Osmanlı kamusal alan çalışmaları, Jürgen Habermas'ın, kitabının 1989 yılında İngilizceye, ardından 1997 yılında Türkçeye çevrilmesinden sonra ivme kazanmıştır. Bu teorik bağ, söz konusu literatürün yakasını uzun süre bırakmamış ve kamusal-özel alan ikili karşıtlığı, araştırmaların merkezindeki kavram çifti haline gelmiştir. Buna karşın, erken modern dönemde Osmanlı kentlerinin mekânsal yapısı, bu kavram çiftinin ima ettiği keskin ayrımın ötesine geçen karmaşık bir yapı arz etmektedir. Serkan Şavk, 17. ve 18. yüzyıllarda İstanbul'u ele aldığı konuşmasında, mekânsal yapıyı daha iyi anlamak için yeni kavram setleri kullanıp kullanılamayacağı sorusu üzerinde durdu. Konuşma, halen İzmir Ekonomi Üniversitesi Sinema ve Dijital Medya Bölümü'nde ders veren Şavk'ın 2014 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tez çalışmasına dayanıyor.

TARİH EĞİTİMİ VE BARIŞIN DİLİ

17 Aralık Pazar günü Tarih Vakfı yürütücülüğünde Terakki Vakfı Okulları Tepeören Yerleşkesi'nde, 11 okuldan 136 öğrenci ve 32 öğretmenin katılımıyla "Tarih Eğitimi ve Barışın Dili; Gençler Tarihi Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" başlıklı projenin ilk öğrenci atölyesi gerçekleştirilmişti. Öğrencilerin de interaktif katılımıyla son derece verimli geçen bu atölyenin ikincisi "Gençler Tarihi Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor Öğrenci atölyesi II" alt başlığıyla 18 Şubat'ta Özel ENKA Okulu'nda gerçekleşecek.

MÜLKİYET, FİNANS VE MİMARLIK: OSMANLI BANKASI ŞUBE BİNALARI

LORANS TANATAR BARUH

Bu yazı, bugün Garanti Bankası tarafından kullanılan Osmanlı Bankası şube binalarının yapım süreçlerine odaklanmaktadır. Güç ve prestij göstergesi olarak da değerlendirilebilecek şube binalarının yatırım kararları nasıl alınıyordu? İstanbul ile Anadolu şube yapıları arasında fark var mıydı? Devletin kısıtları, yerel ihtiyaçlar ve Paris ile Londra yönetiminin talepleri arasındaki güç dengelerini İstanbul'daki genel müdürlük nasıl yönetiyordu? Bu ve benzeri sorulara Osmanlı Bankası'nın tutanak, yazışma ve emlak dosyalarında yer alan kayıtlar ışığında cevap aranırken, şube binalarının kentle kurduğu ilişki de irdelenecektir.

Goad Sigorta Planı'nda Yenicami Şubesi, orijinal hali. Goad, İstanbul'un Sigorta Planı, cilt 1, no: 6, 1904.

IFEA ve SALT Araştırma, Haritalar

Bank-ı Osmani-i Şahane 1863'te kurulduğunda, devraldığı Ottoman Bank'ın gayrimenkulü yoktu. Banka, Galata Kulesi'nden denize inen ana yol üzerinde, 18. yüzyılda inşa edilen Saint Pierre Han'daki odaları kiralamaya devam etti. Voyvoda Caddesi'ndeki etkileyici genel müdürlük binasıysa ancak 30 yıl sonra, bankanın 1889-1897 yıllarındaki genel müdürü Sir Edgar Vincent'ın girişimiyle yapılabildi. Genel müdür, Londra Komitesi'ne yazmış olduğu mektupta, bulundukları binanın şartlarından şikâyet ederken, bu durumun "kontrolü imkânsız kıldığını" ve "yayılan kötü kokulardan dolayı, personelinin yarısının nasıl tifüsc yakalanmadığına şaştığını" ifade ediyordu.[1] Tütün Rejisi'nin satın aldığı arsaya ortak olan Bank-ı Osmani-i Şahane, Levanten mimar Alexandre Vallauri'nin (1850-1921) tasarımını yaptığı binayı 1892'de büyük bir törenle açtı.

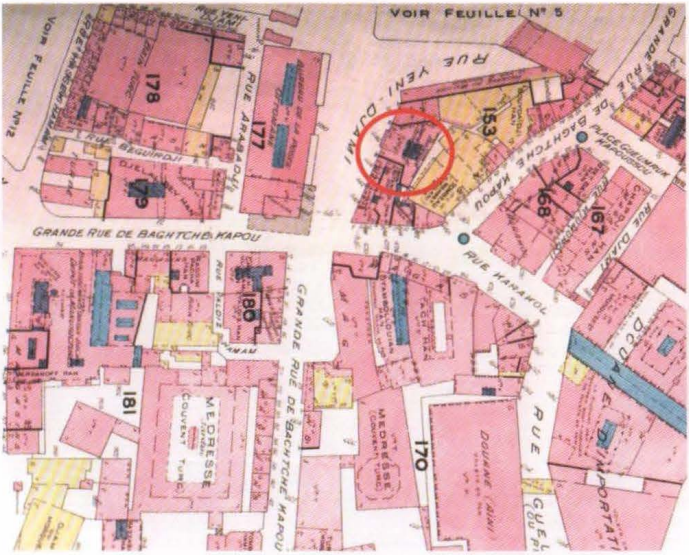

Bankanın 1863 ile 1875 tarihli imtiyaz mukavelelerinde, tüm eyaletlerde yeni şubeler açabileceğine dair bir madde olmasına ve hatta İzmir, Trabzon, Beyrut ve Selanik'in açıkça belirtilmesine rağmen, İstanbul'da ikinci bir şubenin açılması öngörülmemişti. 1881'de Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasının ardından, banka devlete avans veren bir kurum olmaktan çıkıp ticari bankacılığa ağırlık vermeye başladı. 1886'ya gelindiğindeyse Haliç'in diğer yakasında bir şube açma ihtiyacı doğdu. Galata ve diğer örneklerde olduğu gibi Yenicami şubesi de ilk açıldığında kiralık bir mekânda faaliyetlerine başlamış olmalıydı; çünkü banka ancak ekonomik bir gelişme gördüğünde ve açtığı şubenin piyasada bir yer edindiğine emin olduktan sonra şube binasına yatırım yapma kararı alıyordu. Örne-

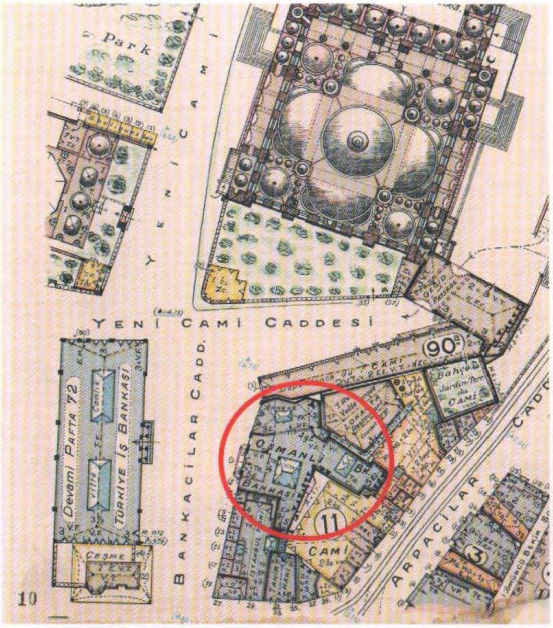

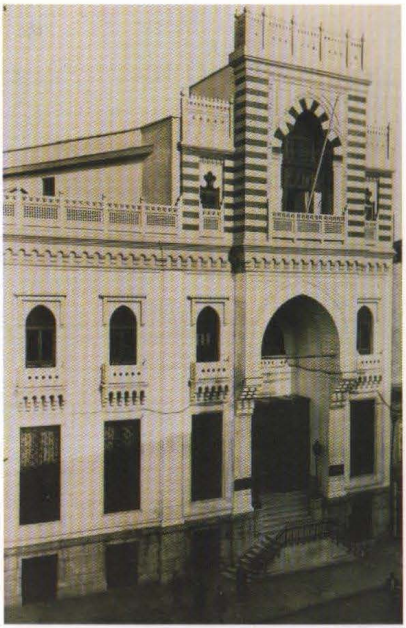

Pervititch Sigorta Planı'nda Yenicami Şubesi'nin, kuzey ve doğuya yapılan eklerden sonraki hali. Pervititch, Sigorta Planı: Eminönü. Yeni Cami, Balıkpazarı, no: 75, 1934 (solda).

IFEA veSALT Araştırma, Haritalar

Yenicami Şubesi, 1934 (sağda).

SALT Araştırma, OBA, Gayrimenkuller

ğin, Yenicami şubesi ilerleyen süreçte kendi binasına sahip olsa da Pera şubesi önceleri Tiyatro Sokağı'nın köşesindeki Cité de Péra'da,[2] sonrasında ise İstiklal Caddesi'ndeki Polonya Sokağı'nın köşesinde yer alan ve bugün Beyoğlu Anadolu Lisesi olarak hizmet veren binada uzun yıllar kirada kaldı.[3] Nitekim, İstanbul'daki başka bir şubenin mukavelede yer almaması, Yenicami şube mülkünün banka adına kaydı esnasında sorun yaratacaktı.[4]

HALİÇ'İN DİĞER YAKASINDA YENİCAMİ ŞUBESİ

Eminönü'nde bugünkü Bankacılar Caddesi'nde inşa edilen Yenicami şube binası, genel müdürlük binası gibi, bankanın danışman mimarı Alexandre Vallauri tarafından tasarlanmıştı.[5] 1894'te satın alınan[6] ve Şeyh Mehmed Geylani'nin türbesinin olduğu taraftaki iki dükkân ve Yeni Cami avlusuna bakan dört mağazanın olduğu arsa üzerine inşa edildi. Yapım tarihi bilinmese de Haziran 1894'te bankanın sahip olduğu mülkler listesinde[7] arsanın veya binanın yer almamasından ve Haziran 1896'da hazırlanan bir envanterde ise adının geçmesinden[8] ötürü 1895 sonu veya 1896 başında tamamlandığı varsayılabilir. Genel müdürlük örneğinde olduğu gibi, bina kısa süre sonra yeterli gelmemeye başladığından, 1906'da mimar Marko Baruh'un[9] yaptığı yeni bir ekle Yeni Cami yönüne doğru genişletildi.

Yeni Cami avlusuyla banka binası arasındaki Kırbacı Sokağı'na bakan ve 201 ila 230 metrekarelik bir alan oluşturan yeni arsaya 10.000 liralık değer biçilmekteydi.[10] Arsa satın alınarak 1905'te bankanın genel müdürü Jules Deffès adına tapuya kaydedildi. 1898'de Vallauri tarafından 19.000 lira değer biçilen şube binasına eklenen bölüm tüm masraflarıyla birlikte 8.600 lira tuttu.[11] Günümüzde ekle birlikte 499,50 metrekare alana sahip olan[12] üç katlı şube yapısındaki oryantalist detaylar eklektik veya neoklasik Osmanlı mimari üslubuna gönderme yapmaktadır.[13]

Gerek bankanın genel müdürlüğü gerekse Yenicami şubesi, şehrin iş ve finans merkezinde bulunuyordu. Bu strateji bankanın açmış olduğu tüm şubeler için geçerliydi. Yenicami şubesinde olduğu gibi, şube tatmin edici bir kâr getiriyorsa ve iş hacminin büyüyeceği öngörülüyorsa, kira yerine kendi binasını inşa etme ayrıcalığına sahip olabiliyordu. Paris ve

Yenicami Şubesi'nin iç mekânı, 1930.

SALT Araştırma, OBA, Gayrimenkuller

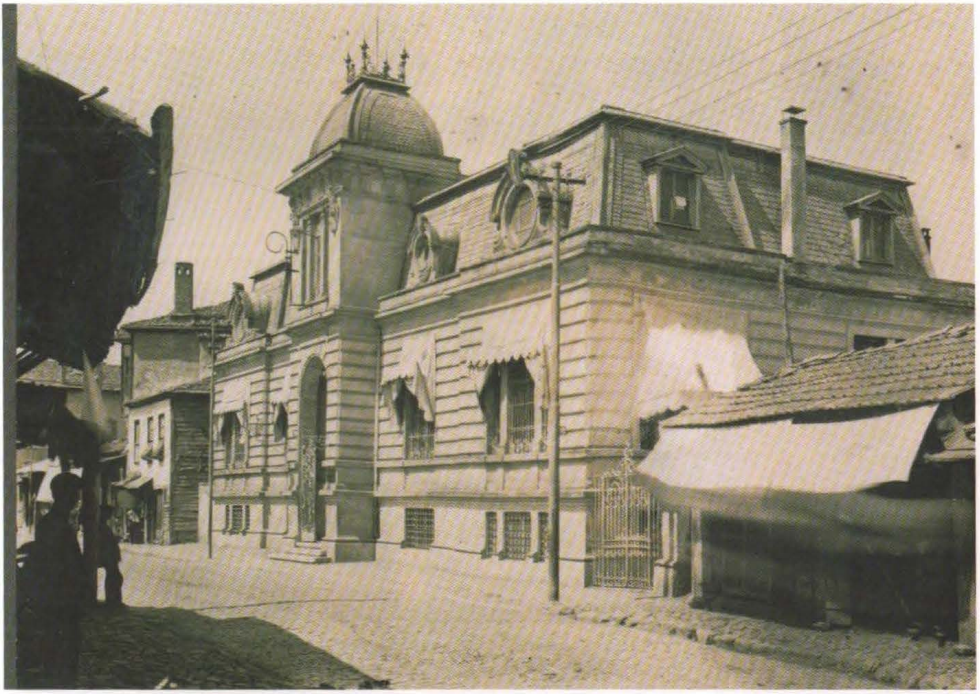

Samsun Şubesi, 1930.

SALT Araştırma, OBA Gayrimenkuller

Londra'daki komitelere sunulan bina yatırımı önerileri, ancak dosyaların detaylı incelenmesi ve etraflıca tartışılmasından sonra onaylanıyordu.

KARADENİZ'E AÇILAN KAPI SAMSUN'DA EKLEKTİK BİR ŞUBE YAPISI

Bulgar komitacıların saldırısından sonra, 1904'te İtalyan mimar Vittalliano Posetti'nin (1838-1918)[14] tasarladığı Selanık şube binasının ardından, Samsun ve Beyrut'ta birer yeni şube binası yatırımı onaylanmıştı.[15]

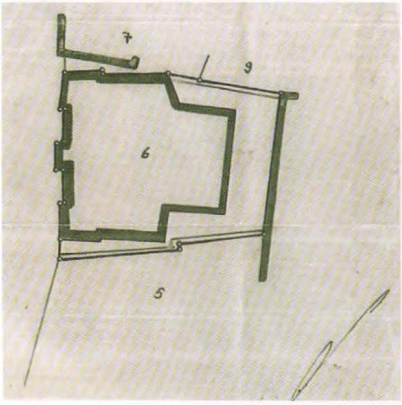

Samsun Şubesi ve arka bahçesini gösterir plan, tarihsiz.

Garanti Bankası Samsun Şubesi Dosyası

Samsun, Reji Şirketi'nin önemli yatırımlarının olduğu, Avrupa ülkelerinin konsolosluk açtığı, çokkültürlü yapısıyla öne çıkan bir ticaret kentiydi. Paris Komitesi'ne gönderilen 10 Mayıs 1905 tarihli yazı, şubenin daha büyük bir çalışma alanına ihtiyaç duyduğunu belirtmekte ve yeni bir şube binasının inşası için onay istemekteydi. Mektup, şube alanının dar olması sebebiyle müşterilerin banka memurlarının odalarını işgal ettiklerinin ve bu durumun da işlemleri gerçekleştirmek için elverişsiz bir ortam yarattığının altını çiziyordu. Ayrıca, bankanın talep ettiği niteliklere uygun bir bina inşa edecek ve binayı uzun vadeli kiralayacak bir yatırımcı arayışının da sonuç vermediğini ekliyordu. Sonuçta banka kendi binasını inşa edebileceği bir arsa bakma kararı aldı; ancak arsa fiyatlarının yüksek olması, durumu güçleştiriyordu. Nihayetinde Kaleiçi'nde Liman Şirketi'ne ait, makul fiyata bir arsa bulundu. Mimar mühendis Marko Baruh, 670 metrekarelik arsa dahil binanın inşa maliyetini 4.000 lira olarak öngörüyordu.[16] Her iki komitenin onayı telgrafla Mayıs 1905'te İstanbul'a ulaştı.[17] Kararda, hem Samsun hem de Beyrut şube binalarının yapımının mimar Baruh'a verildiği belirtiliyordu. 220 metrekaresi bahçe olarak kullanılan ve 450 metrekarelik taban alanına sahip Samsun şubesi[18] için nihai teklif arsa dahil 4.100 lira olarak revize edildi.[19] Sözleşme, Galata'daki Gümüşlü Han'da mukim Baruh ve Amar mimarlık ofisiyle[20] 8 Haziran'da imzalandı.[21] Sözleşmedeki iş tanımı yalnızca yapının inşasını değil, etrafında yer alacak duvarın yapımını ve rıhtım tarafındaki bahçe duvarının tamirini de içeriyordu. Mimar Baruh'un tüm seyahat masrafları ve %5 komisyonu da bu ücrete dahildi. Masraflar, şubenin iç dekorasyonu, ısıtma tesisatı, su boruları ve belediye vergisini ise kapsamıyordu. İnşaatın hemen başlaması, bodrum, zemin ve çatı katlarından oluşan yapının bir sene içinde tamamlanması öngörülüyordu.[22] Samsun şubesinin

zamanında tamamlandığı, Hukuk İşleri'nin bir notunda belirtildiği üzere, tapusunun Temmuz 1906'da Osmanlı Bankası Genel Müdürü Jules Deffès adına çıkarılmasından anlaşılmaktadır.[23]

YOLLARIN KESİŞİM NOKTASINDA ESKİŞEHİR ŞUBESİ

İstanbul-Ankara-Konya yollarının kesişim noktasında bulunan Eskişehir'e Bağdat Demiryolu 1892'de gelmişti. 20. yüzyıl başında gelişen ekonomi ve artan nüfus, İstanbul'daki genel müdürlüğün dikkatini çekmiş ve Eskişehir'e şube açma yetkisi talep edilmişti. Paris ve Londra komitelerinin onayı 11 Kasım 1903'te geldi.[24] Eskişehir şubesi, şehir merkezinde kiralanan bir mekânda 1904'te faaliyete geçti. Beş yıllık sözleşmeye göre yıllık kira ücreti 48 lira olarak belirlenmiş, müdüre tahsis edilen üst kat ise yılda 12 liraya tutulmuştu.[25] Kısa sürede şubenin kullanım alanı yetersiz kalınca, yeni bir yer arayışına girildi; ancak, uzun süreli bir sözleşmeyle şube yapısının yapımını üstlenebilecek iki yatırımcı Raif Bey[26] ve Hacı Edhem Bey[27] ile ayrı ayrı yapılan görüşmeler olumlu sonuç vermedi. Dolayısıyla İstanbul yönetimi bir arsa satın alarak kendi imkânlarıyla binayı inşa etme kararı aldı. Fakat 1.400 metrekarelik bir arsa için istenen 1.000 liralık ilk teklif onaylanmadı.[28] Sonrasında, şehir merkezinde yer alan 1.200 arşın veya 690 metrekarelik arsanın bina ve depolarının inşaatı için 600 liraya satın alınmasına karar verildi.[29] Banka bir ay sonra 52 lira daha ödeyerek arsanın alanını 1.312 arşına[30] yani 734 metrekareye[31] çıkardı.

Şube ve depoların yapımı için iki farklı mimar, Moro ve Karayannakis'ten proje istendi. Bankanın danışman mimarı Antoine Perpignani'nin (1843-1910)[32] yaptığı değerlendirmenin ardından işin Karayannakis'e verilmesine karar verildi. Moro'nun 5.300 liralık projesine kıyasla Değirmencıyan ve Şürekası için tasarladığı binayı referans gösteren Karayannakis'in 3.433 liralık teklifi çok daha uygun bulunmuştu. 395 metrekare üzerine inşa edilen tek katlı şube yapısı ile ona bitişik yapılan depolar[33] Aralık 1909'da tamamlandı.[34] Ancak inşaat masrafları teklifte yer alan meblağı aşmış olmalı ki Karayannakis işin tamamlanmasından üç ay kadar sonra tazmin edilmeyi talep etti. Banka, yeni yapılan binalarda şubenin ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığının en az altı ayda anlaşılabileceğini söyleyerek bu isteği reddetti.[35]

AKDENİZ LİMAN KENTİ MERSİN'DE BİR KÂGİR ŞUBE YAPISI VE İKİ DEPO

Cumhuriyet döneminde inşa edilen ilk yapı Mersin'dedir. Bunun nedeni Paris'e yazılan bir mektupta aktarılıyordu. Mersin şube müdürü, bulunduğu binanın kötü durumda olmasına ve ihtiyaçları artık karşılayamaz hale gelmesine rağmen yıllık kirada yüksek bir artış bekliyordu. Kente şubenin kullanımına uygun hazır bir bina olmaması nedeniyle de şube ihtiyaçlarına uygun bir yapının yanı sıra, malların depolanabileceği alanların inşa edilmesini önerdi. Mektupta bu önerinin Mersin'in artan iş hacminin göz önünde tutularak yapıldığı da eklenmişti.[36]

Mersin, art bölgeye 1886'da açılan ve 1908'de Bağdat Demiryolu'nun bir parçası olan Adana-Mersin hattıyla bağlanıyordu. 20. yüzyıl başında kentin yeni ve dinamik bir tica-

Eskişehir Şubesi, 1930.

SALT Araştırma, OBA, Gayrimenkuller.

ret merkezine dönüşmesiyle buraya yerleşen şirketlerin sayısında bir artış oldu.[37] Bank-ı Osmani-i Şahane de yükselen ekonominin finansal işlemlerinden pay alabilmek için 1892'de kentte bir şube açtı. Değişen düzenin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni yapıların inşası kenti bu süreçte dönüştürdü.[38]

Bank-ı Osmani-i Şahane de yükselen ekonominin finansal işlemlerinden pay alabilmek için 1892'de Mersin'de bir şube açtı. Değişen düzenin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni yapıların inşası kenti bu süreçte dönüştürdü.

Yeni bir bina inşasına sıcak bakan İstanbul yönetimi, Paris Komitesi'nden olumlu cevap aldıktan sonra detaylı projeyi 10 Kasım 1925'te onaya gönderdi. 380 metrekarelik alanda inşa olunacak iki katlı bir binanın bütçesi 84.700 lira tutuyordu.[39] 2.000 metrekarelik arsa 7.000 liraya satın alınacaktı. Yazıda, metrekareye 3,5 lira ücretin çok iyi bir fiyat olduğu ve sahibinin civardaki diğer arsalarının fiyatını artırması beklentisinde olduğu için bu rakama razı geldiğinin bilgisi de veriliyordu. Ayrıca, söz konusu arsa belediyeye giden yol üzerinde, ticaret merkezinde, limana, tren istasyonuna ve hükümet konağına uzak olmayan bir konumdaydı.[40] Bir ay sonra gönderilen ve projenin detaylı planının iliştirildiği yazıda, şubenin yakınında başka bir inşaat yapılmasının önüne geçmek için arsayla aynı fiyata 600 metrekarelik bir alanın daha eklendiği belirtiliyordu. Paris'teki mimarlar projeyi detaylıca inceleyip 12 Mart 1926'da raporlarını yolladılar.[41] Ancak, 31 Mart 1926'da kira kontratı sona erecek şubenin bir an önce yeni binasına taşınabilmesi için acele eden İstanbul yönetimi cevap gelmeden işleri başlatmıştı. Rapor geldiğinde bu görüşleri dikkate almak için artık çok geçti.[42]

Bir müddet sonra, müdürlerin talepleri dikkate alınmak zorunda kalındı. Bankanın danışman mimarı Giulio Mongeri'nin (1873-1951) onayıyla, İstanbul yönetimi mimar müteahhit Orisdis Zaglioli'nin[43] önerilerini ve eklemelerini kabul etti.[44] Dairelerin genişlemesi, duvarla çevrilmesi, demir tırabzan ve kaldırımın yapımı, kuyunun kazılması, pompanın yerleştirilmesi ve çamaşırhane odasının yapımı 10.312 lira ek masrafı gerektirmişti.[45] Paris Komitesi müdür daireleri hakkındaki yorumların ancak inşaat iyice ilerledikten sonra iletilmesine dair şaşkınlığını iletti. Ayrıca balkondan alınacak bu alanın şubenin cephesini ve şube girişinin çatıdan aydınlatmasını etkilemeyeceğini umduğunu ekledi.[46] İstanbul'un cevabı, Mersin gibi sıcak bir şehirde personeline daha geniş bir yaşam alanı tanımak ve iyi şartlarda çalışma imkânını sağlamak için, bütçenin de çok yüksek olmadığı göz önüne alınarak bu değişiklerin onaylandığı oldu. Böylelikle oda sayısı müdür için dörtten beşe, müdür yardımcısı için ise üçten dörde yükseltildi. Ayrıca Mersin gibi sıcak ve nemli bir şehir için önem taşıyan,

Mersin Şubesi, 1930.

SALT Araştırma, OBA, Gayrimenkuller.

Ankara Şubesi, 1950'lerin sonu.

SALT Araştırma, OBA, Gayrimenkuller

gündüz denizden gelen meltemi kışın da dağdan gelen esintiyi alacak bir havalandırma sistemi yerleştirildi.[47] Cephe ve ışıkla ilgili uyarılara cevaben de, Mongeri'nin her ikisinin de etkilenmeyeceği konusunda güvence verdiği Paris'e iletildi.[48] Ancak, binanın inşaatının tahmin edilenden uzun sürmesi nedeniyle şube, bulunduğu mekânın kontratını inşaat sonuçlanana kadar uzatmak zorunda kaldı.[49] Şubenin yeni binaya geçişinin 1927'nin ilk yarısında olduğu anlaşılmaktadır. Haziran 1927'de müdürlerin dairelerindeki banyolara yerleştirmek üzere küvetler gönderildi.[50] Kasım ayında ise, şubenin İstanbul yönetimine göndermiş olduğu, yapının etrafındaki boş alanın bahçeye dönüştürülmesi projesi onaylandı.[51] 1933 tarihli bir tapu kaydından bahçenin arka kısmında binanın solunda kalan bir bölümünün istimlak edildiği anlaşılmaktadır.[52] Plana göre arsanın alanı 2.600'den 2.562 metrekareye düştü. Bahçede inşa edilen depolar ise 1996'ya kadar varlığını korudu.[53]

YENİ BAŞKENT YENİ ŞUBE YAPISI

Ankara ve İzmir'de inşa edilen, Cumhuriyet'ın sembolik yapılarından sayılabilecek yeni şube binaları, savaş yıllarında yananların yerlerine yapıldı. Ankara'nın başkent ilan edilişinin ardından kaynakların önemli bir kısmı kentin inşasına ve dönüşümüne ayrıldı. Yeni rejimin mimari üslup arayışları devam ederken, Ankara şekillenmeye başladı. Osmanlı Bankası, 1926'da Ulus'ta Bankalar Caddesi[54] (bugünkü Atatürk Bulvarı) ile İstanbul Caddesi'nin kesiştiği köşede yeni binasını inşa etmekteydi. Paris Komitesi'ne gönderilen bir mektupta, binanın yerinin önemi şöyle aktarılıyordu: "Milli Savunma Bakanlığı ve Posta İdaresi'nin karşısında, Ziraat Bankası'nın yanında, yani devlet kurumlarına yakın bir mesafede ve kentin yeni gelişen kısmında bulunuyordu."[55] 1.000 metrekarelik arsa 25.000 liraya alınmıştı. Bankanın daha önce satın aldığı, Tren İstasyonu Caddesi'nde bulunan 720 metrekarelik arsa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin arsasına eklenmek üzere metrekaresi 15 liradan istimlak edilmişti. Alınacak 10.800 lira toplam meblağdan düşülünce, yeni arsa için bankanın devlete 14.200 liralık ödeme yapması gerekiyordu.[56]

İstanbul yönetim kurulu tutanaklarından Ankara'daki yeni binanın inşasına ayrı bir önem verildiği anlaşılmaktaydı. Paris Komitesi, Alman müteahhit firmayla çalışmaya istekli değildi ve bir Fransız şirketi olan Régie Générale de Chemins de Fer & Travaux Publics'i [Demiryolları ve Kamu İşleri Genel Rejisi] öneriyordu.[57] Bankanın 1911'den beri danışman mimarı olan Giulio Mongeri[58] ise Nazım Bey'in temsilcisi olduğu Frankfurt merkezli Philipp Holzmann şirketiyle çalışmakta ısrar ediyordu. Nazım Bey, İtalyan Büyükelçiliği de dahil olmak üzere, Ankara'daki birçok projeyi[59] üstlenmişti. Mongeri, Ankara'da yaşamadığı için, inşaatta vasıflı işçi ve yeterli malzeme stoku bulunduran bir müteahhit firmayla çalışmak istiyordu.[60] Sonuçta Pa-

Ankara Şubesi'nin iç mekânı, 1949.

SALT Araştırma, OBA Gayrimenkuller

ris Komitesi, Nazım Bey'in firmanın aracılığını yapması koşuluyla, Mongeri'nin önerdiği Alman şirketiyle çalışmayı kabul etti.[61]

İnşaatın bütçesi 200.000 ila 220.000 arasında hesaplandı.[62] Bu rakama kasalar, elektrik ve ısı tesisatı ve banka kontuarı dahil değildi.[63] Mongeri'nin hesabına göre, ihtiyaçlar için tahmini 29.250 liralık bir ek meblağ ödenmesi gerekiyordu. Bu teklif, şube kasasının, yüksek rakamlar veren Chatwood, Miners ve Fichet gibi İngiliz ve Fransız şirketler yerine daha düşük bir teklif veren Berlin merkezli C. Ade adlı Alman şirketinden satın alınmasını öngörüyordu.

Ankara'da inşa edilen üç katlı binanın ilk katı bankacılık işlemlerine ayrılmıştı. Aynı katta yer alan ve diplomatlar ve bakanların yanı sıra diğer devlet görevlileriyle irtibatta olacak müdürün odasına ayrı bir özen gösterilmişti. İkinci kat, müdür dairesi olarak tasarlanan bir çalışma odası, iki oda, bir hizmetli odası, banyo, salon ve resepsiyon verebilecek yemek odasından oluşuyordu.[64] Son kat ise yarı açık bir teras olarak tasarlanmıştı.[65] Kayıtlara geçmese de Ankara şubesi muhtemelen 1928 yılı başında yeni yerine taşındı.

KÜLLERİNDEN DOĞAN İZMİR'DE KONAK'TAKİ ŞUBE YAPISI

İzmir şubesinin yeni binası Ankara'dakiyle aynı dönemde inşa edilmişti. Limanda bulunan eski şube yapısı 15 Eylül 1922'de 3 milyon metrekarelik alanı yok eden yangında harap olmuştu. Cumhuriyet'in ilanının ardından İzmir Belediyesi René ve Raymond Danger kardeşlerin şehir planını Temmuz 1925'te[66] onaylayarak, hızla uygulamaya koydu.[67] Aynı sene, yangın mahallini boş arsa kabul ederek belediyenin istimlakine imkân veren yasa yürürlüğe koyuldu.[68]

Banka öncelikle Banque Nationale de Grèce'in (Yunanistan Milli Bankası) binasını almaya çalıştı; ancak, yapının nüfus mübadelesi kapsamına girmesinden ve İzmir Belediyesi'ne devir olmasından ötürü bu alım sonuçlanmadı.[69] Muammer Uşakizade'ye[70] ait bir arsanın alınarak üzerine bina inşa etme süreci de belediyenin arsayı istimlak etmesinden dolayı gerçekleşemedi.[71] Birkaç ay sonra, İzmir Bulvar Şirketi metrekaresi 43,5 liradan 832,14 metrekarelik bir arsa teklifinde bulundu. Banka yönetimi pazarlık yaparak 48.000 liraya anlaştıkları bu arsanın alım onayını Paris Komitesi'nden istedi.[72] Arsanın Konak'ta yeni oluşturulan Cumhuriyet ve Fevzi Paşa caddelerinin kesiştiği noktada, gümrüğe, belediyeye ve diğer devlet kurumlarına yakın konumlandığı bilgisini ekledi. Aynı yazıda, bulunan yerin istenen 1.000-1.200 metrekarelik arsadan daha küçük olmasına rağmen bankanın ihtiyaçları için yeterli olacağı da belirtildi.[73]

Paris Komitesi önerilen arsanın yerinin önceki binanın bulunduğu yer kadar ıyı olmadığını ve limandaki arsaların da Banco di Roma, İş Bankası, Deutsche Bank, Banque française des Pays d'Orient ve Selanik Bankası gibi rakip bankalara ve başka özel şirketlere satılmasından hoşnut olmadığını belirtti.[74] İstanbul yönetimine, üzerine bina inşa edilecek bir arsa bulmakta yavaş davrandığı eleştirisini yapmasına rağmen Paris

alımı onayladı; arsa 40.000 liraya satın alındı.

Ankara'da olduğu gibi Mongeri tarafından tasarlanan İzmir şube binasını müteahhit şirket Philipp Holzmann inşa etti. Binanın mimari planları 31 Mart 1926'da Paris Komitesi'ne sunuldu.[75] Bankanın Paris'teki mimarları Naville&Chauquet'in yaptığı incelemeden sonra hazırlanan raporda projenin uygulanmaya değer olduğu, ancak bir banka için daha sade bir cephenin yakışık alacağı belirtildi. Ayrıca, gişelerin bulunduğu avlunun iyi aydınlatılmadığı ve kat bağlantılarının karmaşık olduğu eklendi.[76] Paris Komitesi de raporla birlikte gönderdiği ön yazıda genellikle fuarlar için tasarlanan bu tür süslü bir bina istemediklerini ifade etti.[77] Birçok devlet kurumu binasının mimarı olan Mongeri, devletin milli bir mimarinin gelişimine, özellikle de cephelere önem verdiğini, projesinin de bu anlayışın yansıması olduğunu banka yönetimine iletti.[78] Genel Müdür Pierre de Pougnadoresse, yerel beğenilerin dikkate alınması gereğini vurgularken bankanın da görüşlerine önem verilerek cephelerin olabildiğince sadeleşmesi için mimarla görüşeceğini Paris'e yazdı.[79] Projeye onay vermek durumunda kalan Paris Komitesi zaman kısıtından ötürü iki ülkenin mimarlarının birlikte çalışamamalarından duydukları üzüntüyü dile getirmeden edememişti.[80]

Genel Müdürlük, Paris Komitesi'ne gönderdikleri yazıda önermiş oldukları inşaat firmasıyla ilgili olarak da, Mehmed Galib ve İbrahim Galib'in temsilcisi olduğu Société International de Génie Civil'in –ya da önceki adıyla Simon Carvès'in şirketinin– verdiği 260.000 liralık teklifte eksikler olduğunu iletti. Dahası, Ankara'daki Ziraat Bankası'nı inşa eden bu şirketin işi, Mongeri'nin kendi şahsı deneyimine göre tatmin edici değildi. Mongeri, iyi organize olamadıklarını, deneyimsiz işçi kullandıklarını ve uygulamalarının çok kötü olduğunu bankaya ilettiğinden, İstanbul yönetimi teklif bedeli 287.000 lira ile daha yüksek kalsa da, Ankara'da olduğu gibi, Philipp Holzmann şirketiyle çalışma kararını aldı.[81] Paris Komitesi de onayını 30 Haziran 1926 tarihli bir telgrafla verdi.[82] Şubat 1927'de talep edilen değişikliklerle birlikte,[83] inşaat tahmin edilen 275 iş gününden daha uzun sürdüğünden,[84] banka kira kontratını üç ay daha uzatarak 1927 yılının sonuna kadar kirada kaldı.[85] Nihayet İzmir şubesi, Birinci Ulusal Mimarlık döneminin binalarından biri[86] olan bu yapıya 11 Şubat 1928'de taşındı.

AKTÖRLER, GÜÇ DENGELERİ, ŞUBE YAPILARI

Bu binaların yapım hikâyeleri, İstanbul, Paris ve Londra üçgenindeki, karar alma ve uygulama süreçleri ile güç dengelerini gözler önüne sermektedir. Ayrıca İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş döneminde, Londra ve Paris'te değişen dengelerle birlikte, karar alma süreçlerindeki farklılıklara, bir işveren olarak bankanın mimarla olan ilişkisine ve bu ilişkinin ürüne nasıl yansıdığına ışık tutmaktadır.

Osmanlı Bankası, şube binalarının tasarımında dönemlerinin önde gelen

İzmir Şubesi'nin iç mekânı. Fotoğraf: Hamza Rüştem.

SALT Araştırma, OBA, Gayrimenkuller

İzmir Şubesi, takribi 1928.

SALT Araştırma, OBA, Gayrimenkuller

mimarlarıyla çalıştı. Farklı dönemlerde bankanın danışman mimarları olan Alexandre Vallauri, Antoine Perpignani, Giulio Mongeri'nin projeleri uygulansa da, Eskişehir ve Mersin gibi az sayıda örnekte onların gözetiminde yerel mimar ve müteahhitle çalışma yoluna gidildi. Son onay her zaman için Paris ve Londra'dan gelse de, İmparatorluk döneminde, belki de ikı karar mercii olmasından ötürü, mimari detaylar konusunda İstanbul'daki genel müdürlüğe bellı bir özgürlük alanı tanınıyordu. Cumhuriyet döneminde ise Paris'teki yönetimin tüm detaylara müdahil olmak isteği açıkça görülüyordu. Bankanın yüzü olan bu binaların kendi görüşlerine göre inşa edilmesinde ve Paris'teki mimarlar ile İstanbul'daki mimar arasında yakın bir işbirliği kurmasında ısrarcı davranıyorlardı.[87] Bunun bır güvenlik meselesi olmasının yanı sıra, personel ve müşterilerin rahatları için de önemli olduğunu söylüyorlardı. Ancak, her seferinde gerek mimari projelerde gerekse yapım süreçlerinde müdahil olma çabaları sonuç vermedi ve ister istemez yerel kararlara onay vermek zorunda kaldılar. Osmanlı Bankası, her ne kadar 1996 yılına kadar yabancı bir yatırım olsa da, ülkenin gerçeklerini dikkate almak ve Mersin, Ankara ve İzmir şube yapılarında olduğu gibi yerel ihtiyaçlar, ulusal politikalar ve mimarın özgün üslubu ile şekillenen projeleri uygulamak durumunda kaldı.

Burada sözü edilen şubeler, dönemlerinin büyük yatırımlarıydı. Kentin belli başlı binaları arasında sayılıyorlar, kartpostallarda görselleştirilerek tanıtımları yapılıyor ve kent planlarında yerlerini alıyorlardı. Kentler büyüdükçe ve nüfusları arttıkça yeni şubeler açıldı; eski şubeler ise tek olma özelliğini kaybederek daha az dikkat çeker oldu. Banka, 1996'da Doğuş Grubu tarafından satın alındıktan sonra ise bazı şubelerin kullanım alanları değişikliğe uğradı; müdürlere ayrılan daireler ofis alanlarına dönüştürüldü. Günümüzde ise bu tarihi şube binaları kentin önemli sivil mimari örneklerini oluşturmakta, üzerinde yapılan araştırmalar halen sınırlı olsa da, koruma altına alınan yerel tarihi mirasın bir parçası olarak kabul edilmektedir.

DİPNOTLAR

1 SALT Araştırma, Osmanlı Bankası Arşivi (OBA), Londra, IA 24032. Bank-ı Osmani-i Şahane'nin İstanbul'daki binasının Alexandre Vallauri tarafından çizilen cephe ve kat planları ile Sir Edgar Vincent'in Iander'e gönderdiği 7 Şubat 1890 tarihli mektup. Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine. Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler* (İstanbul: Osmanlı Bankası, 1997), s. 125.

2 Fransız mühendis R. Huber, sultana takdim edilmek üzere Haliç'in kuzey mahallelerinin haritasını 1887-189[illegible] yıllarında hazırlar. İlk basımı 1892 tarihli olan bu harita 1895'de tekrar gözden geçirilerek basılır. Huber, Plan de Pera, Taxim, Pancaldi et Ferköy, plan dressé en 1887-91 et rectifié en grande partie en 1895, 49/HH.

3 Banka arşivinde korunan 1930 tarihli bir albümde şubenin halen aynı yerde olduğu görünüyor. SALT Araştırma, OBA, IMHAL002, Türkiye ve Yunanistan'da bulunan Osmanlı Bankası Şube Binalarının Fotoğrafları, 1930. 1950'lerde Saka Sokağı'nın köşesinde yer alan ve öncesinde Sinisoğlu diye bilinen İkizler aparmanı bankanın eline geçtiğinde Beyoğlu şubesini kendisine ait bir mülke taşıma kararı alındı. Aparmanın yeri için bkz. Suat Nirven, Beyoğlu, Meşrutiyet ve İstiklal Caddesi arası 1/500, Ekim 1980. Öncesi için Charles Goad, İstanbul'un Sigorta Planları, cilt 2, Pera-Galata, no. 37, 1905.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Y.A.RES. 88-86, Bank-ı Osmani uhdesinde bulunan emlâk hakkında yapılacak muameleye dair, 1315.R.17 (15 Eylül 1897), belge 2.

5 Mustafa Servet Akpolat, Fransız Kökenli Levanten Mimar, Alexandre Vallaury, yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eylül 1991, s. 113-114.

6 BOA, Y.A.RES 88-86, Bank-ı Osmani uhdesinde bulunan emlâk hakkında yapılacak muameleye dair, 1315.R.17 (15 Eylül 1897), belge 2.

7 SALT Araştırma, OBA, XKHY003 00003, Bank-ı Osmani-i Şahane (Gayrimenkuller), belge 2E003, 2E004, 2E005.

8 SALT Araştırma, OBA, XKHY003 00003, Bank-ı Osmani-i Şahane (Gayrimenkuller), belge 5.

9 SALT Araştırma, OBA, CDPV012, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1904-05, 10 Mayıs 1905 tarihli toplantı tutanağı, s. 513.

10 SALT Araştırma, OBA, CDPV012, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1904-05, 3 Kasım 1904 tarihli toplantı tutanağı, s. 257.

11 SALT Araştırma, OBA, CDPV013, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1905-1907, 18 Nisan 1907 tarihli toplantı tutanağı, s. 623. Mimar Vitalis'in öngördüğü bütçe 6.000 liraydı. SALT Araştırma, OBA, CDPV012, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1904-05, 3 Kasım 1904 tarihli toplantı tutanağı, s. 257.

12 Garanti Bankası İnşaat Emlak Bölümünde bulunan Bahçekapı'nın önceki Yeniçarşı Şubesi dosyası

13 Zeynep Uluatlam, Garanti Bankası Emirdağı Şube Binası Restitüsyon Raporu, 2008, s. 1
14 Selanik şubesi için SALT Araştırma, OBA, ECOBARCAS, "Yirminci Yüzyıl Başında Osmanlı Bankası Selanik Şubesi".
15 Bu yazı, mimar Baruh tarafından tasarlanan ve Dervich Haddad tarafından 1906'da inşa edilen Beyrut şubesinin yapım hikâyesini kapsamamaktadır. Bu şube binası I. Dünya Savaşı'ndan sonra Banque de Syrie et du Liban tarafından devralındı. Beyrut'taki iş savaşta ise yıkıldı
16 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA008, Paris Komitesi, Giden Evrak, 1904-05, 1627 no'lu 10 Mayıs 1905 tarihli yazı, s. 617-18. 10 Mayıs 1905 tarihli yönetim kurulu toplantı tutanağında, arşınının fiyatı 1 500 lira olarak yazmaktadır. SALT Araştırma, OBA, CDPV012, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1904-05, 10 Mayıs 1905 tarihli toplantı tutanağı, s. 511-12.
17 SALT Araştırma, OBA, CDPV012, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1904-05, 19 Mayıs 1905 tarihli toplantı tutanağı, s. 524.
18 Harici Ekspertiz Raporu, 11 Kasım 1996, Garanti Bankası İnşaat Emlak Bölümü'nde bulunan Samsun Şubesi dosyası
19 SALT Araştırma, OBA, CDPV012, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1904-05, 3 Haziran 1905 tarihli toplantı tutanağı, s. 545
20 Baruh'a Amar, 1890 yangınından sonra Osmanlı Bankası Selanik şubesinin 1903'teki bombalama olayına kadar kullanacağı, Jake Abbo'un evini tekrar inşa eden mimarlardı.
21 SALT Araştırma, Yıllıklar, *Annuaire Oriental*, 1909, s. 1049
22 SALT Araştırma, IMDIV017 02891, Bank-ı Osmani-i Şahane, Samsun.
23 Aynı yerde
24 SALT Araştırma, LA2405001, Bank-ı Osmani-i Şahane'nin Şube Listesi, 1914, s. 5.
25 SALT Araştırma, OBA, CDPV012, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1904-05, 6 Haziran 1904 tarihli toplantı tutanağı, s. 5.
26 SALT Araştırma, OBA, CDPV014, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1907-09, 6 Ağustos 1907 tarihli toplantı tutanağı, s. 20.
27 SALT Araştırma, OBA, CDPV014, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1907-09, 14 Ağustos 1907 tarihli toplantı tutanağı, s. 20.
28 SALT Araştırma, OBA, CDPV013, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1905-1907, 28 Mart 1907 tarihli toplantı tutanağı, s. 106
29 SALT Araştırma, OBA, CDPV014, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1907-09, 5 Şubat 1908 tarihli toplantı tutanağı, s. 291-292 ve 13 Şubat 1908 tarihli toplantı tutanağı, s. 302.
30 SALT Araştırma, OBA, CDPV014, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1907-09, 3 Mart 1908 tarihli toplantı tutanağı, s. 336.
31 Arap harfleriyle yazılan eski tapu senedinin yerine verilen yeni tapu senedi. Garanti Bankası İnşaat Emlak Bölümü'nde bulunan Eskişehir Şubesi dosyası
32 SALT Araştırma, XKSE006 05444, Perpignani Antoine'in veraset dosyası
33 Depolar 1 Temmuz 1993 tarihinde bir tekstil firması olan Sarar'a satılarak dükkâna dönüştürüldü. Garanti Bankası İnşaat Emlak Bölümü'nün Eskişehir Şubesi dosyası, Yönetim Kurulu'nun 18 Mayıs 1993 tarihli yazısı.
34 SALT Araştırma, OBA, CDPV015, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1909-10, 6 Aralık 1909 tarihli toplantı tutanağı, s. 318
35 SALT Araştırma, OBA, CDPV015, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1909-10, 18 Mart 1910 tarihli toplantı tutanağı, s. 441.
36 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA029, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1925, 738 no'lu 8 Temmuz 1925 tarihli yazı ile ona ilıştırılen Mersin şubesine gönderilen 8 Haziran, 1925 tarihliyazı.
37 Tolga Ünlü, Tülin Selvi Ünlü, *From Railway Station to the Lighthouse. Mersin* (Mersin Chamber of Commerce, 2009), s. 59
38 Tolga Ünlü, Tülin Selvi Ünlü, *Developing Commerce Changing City: Mersin 1850-1950* (Mersin Chamber of Commerce and Industry, 2012), s. 125
39 Garanti Bankası İnşaat Emlak Bölümü'nde bulunan Mersin Şubesi dosyasından deray
40 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA028, Paris Komitesi, Giden Evrak, 1925, 1147 no'lu 10 Kasım 1925 tarihli yazı, s. 839.
41 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP031, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 159 no'lu, 12 Mart 1926 tarihli yazı
42 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 215 no'lu 13 Nisan 1926 tarihli yazı. Ayrıca bu yazıya ilişkinlen 26 Nisan tarihli cevap
43 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 308 no'lu 26 Mayıs 1926 tarihli yazı ile ona ilıştırılen 12 Mayıs 1926 tarihli notlar.
44 John A. Rizzo, *Annuaire Oriental. Oriental Directory* (İstanbul, 1927), s. 368.
45 Aynı yerde.
46 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi, Gelen Evrak, 1926, 390 no'lu 28 Haziran 1926 tarihli yazı
47 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA030, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1926, 565 no'lu 16 Temmuz 1926 tarihli yazı.
48 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 390 no'lu yazı ekindeki 24 Temmuz 1926 tarihli cevap ile Mongeri'nin 18 Temmuz 1926 tarihli yazısı
49 SALT Araştırma, OBA, CDPV037, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1926, 15 Temmuz 1926 tarihli toplantı tutanağı, s. 654
50 SALT Araştırma, OBA, CDPV039, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1927, 30 Haziran 1927 tarihli toplantı tutanağı, s. 396.
51 SALT Araştırma, OBA, CDPV039, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1927, 3 Kasım 1927 tarihli toplantı tutanağı, s. 920.
52 Garanti Bankası İnşaat Emlak Bölümü'nde bulunan Mersin Şubesi dosyası
53 Aynı yerde
54 Bankalar Caddesi, Ankara'yı kuzey-güney yönünde boydan boya geçen ve Jansen planının da ana aksını oluşturan Atatürk Bulvarı'nın, Ulus Meydanı'ndan başlayıp Çankaya (güney) yönüne doğru uzanan ilk kısmına erken Cumhuriyet döneminde verilen isimdi. Üzerinde yer alan Kızılbey Camii ve Türbesi nedeniyle daha önceleri Kızılbey yolu denilen bu yol, Cumhuriyet döneminde birçok banka binasının inşa edilmesiyle Bankalar Caddesi diye adlandırılmaya başlandı. Elvan Altan Ergut, "Ankara 'Bankalar Caddesi' ve Ötesi", *Mimarlar Odası Ankara Şubesi. Bülten: Modernleşme Sürecinde Ankara ve Cumhuriyet Kentleri* (Nisan-Mayıs 2005): 29
55 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA029, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1925-26, 20 no'ya ek, 8 Ocak 1926 tarihli yazı
56 SALT Araştırma, OBA, CDPV036, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1926, 21 Ocak 1926 tarihli toplantı tutanağı, s. 67-68.
57 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi, Gelen Evrak, 1926, 142 no'lu, 5 Mart 1926 tarihli yazı
58 Uğur Tanyeli, *Mimarlığın Aktörleri, Türkiye 1900-2000* (İstanbul: Garanti Galeri, 2007), s. 374. Özlem İnay Erten, Şişli'de Bir Konak ve Mimar Giullo Mongeri (İstanbul: Buzlu Art Project, 2016), s. 65.
59 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA029, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1925-26, 156 no'lu, 13 Şubat 1926 tarihli yazı
60 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA029, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1925-26, 263 no'lu, 15 Mart 1926 tarihli yazı.
61 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP031, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 136 no'lu, 2 Mart 1926 tarihli yazı.
62 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 369 no'lu 18 Haziran 1926 tarihli yazı
63 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA029, Paris Komitesi, Giden Evrak, 1925-26, 519 no'lu, 3 Haziran 1926 tarihli yazı.
64 Aynı yerde, s. 948.
65 Mehmet Sarıoğlu, "Bankalar Caddesinin Öyküsü", *Uzman Gözüyle Bankacılık*, no 27, s. 54.
66 Cânâ Bilsel, "Bir Şehir Kültüründen Yeniden Doğuyor: Cumhuriyet Smyrna'sının Kuruluşu", İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar, der. Marie-Carmen Smyrnelis (İstanbul: İletişim, 2009), s. 243-245.
67 Uğur Tanyeli, "Modern İzmir's Architectural Venture", *Three Ages of İzmir: Palimpsest of Cultures* (İstanbul: YKY, 2003), s. 334
68 SALT Araştırma, OBA, CDPV034, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1925, 30 Mayıs 1925 tarihli toplantı tutanağı, s. 497.
69 SALT Araştırma, OBA, CDPV034, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1925, 18 Haziran 1925 tarihli toplantı tutanağı, s. 568
70 İzmir'in önde gelen isimlerinden Muammer Uşakizade, 1893-1897 yıllarında Osmanlı Bankası İzmir şubesinin Türk'ye tercümân servisinde şef olarak çalışmıştır
71 SALT Araştırma, OBA, CDPV034, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1925, 27 Haziran 1925 tarihli toplantı tutanağı, s. 596-97.
72 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA029, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1925-26, 1303 no'lu, 24 Aralık 1925 tarihliyazı, s. 83-84
73 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA028, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1925, 916 no'lu 10 Eylül 1925 tarihli yazı.
74 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP031, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 13 no'lu 8 Ocak 1926 tarihli yazı.
75 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA029, Paris Komitesi, Giden Evrak, 1925-26, 316 no'lu 31 Mart 1926 tarihli yazı, s. 619
76 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 26 Nisan 1926 tarihli yazı ekinde gönderilen 21 Nisan 1926 tarihli rapor.
77 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 26 Nisan 1926 tarihli yazı
78 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA029, Paris Komitesi, Giden Evrak, 1925-26, 520 no'lu 3 Haziran 1926 tarihli yazı, s. 950
79 Aynıyerde, s. 951
80 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 8 Haziran 1926 tarihli yazı. Ayrıca bkz. Lorans Tanatar Baruh, "Arşivden çıktı: Osmanlı Bankası İzmir Şubesi binasının tasarım hikâyesi", SALT TXT, 24.10.2017, http://blog.saltonline.org/post/166743662914/ar%C5%9Fivden-%C3%A7%C4%B1kt%C4%B1-osmanl%C4%B1-bankas%C4%B1-izmir Erişim tarihi: 12.11.2017.
81 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA031A, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1926-27, 147 no'lu 12 Şubat 1927 tarihli yazı, s. 565. Sunulan teklif, elektrik ve kalorifer tesisatını, kasa ve gişeleri kapsamıyordu. Mongeri bu işlerin tahmini maliyetini 37 500 lira hesaplamıştı. SALT Araştırma, OBA, CDCPCA030, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1925-26, 629 no'lu 30 Haziran 1925.
82 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP033, Paris Komitesi, Gelen Evrak, 1926, 10 Temmuz 1926 tarihli yazı; SALT Araştırma, OBA, CDCPCA030, Paris Komitesi, Giden Evrak, 1926, 703 no'lu 19 Temmuz 1926 tarihli yazı, s. 275-276
83 Şube, hesap defterlerini koyabileceği ikinci bir kasa, tüm katlara çıkacak bir asansör, afyonu stoklamak için bir depo ile depoya giden yolun genişletilmesini ve tuvaletlerin girişten birinci kata alınmasını ister. SALT Araştırma, OBA, CDPV038, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1927, 27 no'lu, 9 Şubat 1927 tarihli toplantı tutanağı. SALT Araştırma, OBA, CDCPCA031A, Paris Komitesi, Giden Evrak, 1926-27, 147 no'lu 12 Şubat 1927 tarihli yazı. Mal karşılığı avanslar Anadolu şubelerinin uzmanlık alanıydı. Tarım ürünleri Anadolu'da bu tür işlemlerin başlıca teminatını oluşturuyordu. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Bankası, 2000), s. 275. Afyon yetiştirilmesi ise 1930'lu yıllara kadar serbesti
84 SALT Araştırma, OBA, CDCPCA030, Paris Komitesi; Giden Evrak, 1926 629 no'lu 30 Haziran 1925 tarihli yazı.
85 SALT Araştırma, OBA, CDPV039, Yönetim Kurulu Tutanakları, 1927, 6 Aralık 1927 tarihli toplantı tutanağı, s. 999
86 İnci Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, 3. baskı (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010), s. 245-246
87 SALT Araştırma, OBA, CDCPCP032, Paris Komitesi; Gelen Evrak, 1926, 215 no'lu 13 Nisan 1926 tarihli yazı.

PRAVDA'DAN THİF TEVKİFATINA İLİŞKİN İKİ YAZI*

METE TUNÇAY

Komintern 4. Kongresi'nin düzenlendiği 1922 yılında Pravda *gazetesinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) temsilcisi Ahmet Cevat'ın "Türkiye'de Komünist Hareket" ve Komintern Doğu Sekreterliği yöneticisi G. Safarov'un "Caniyane Aptallık" başlıklı birer makalesi yayımlandı. Her iki yazar, Türkiye'de hükümetin komünistlere yönelik baskıcı tutumunu eleştiriyordu.*

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)[1] çalışmamızda, bu partiyle ilgili olarak benim *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*[2] cilt 1'de verdiğim bilgiler ile RGSPI'den (Rusya Siyasi Sosyal Tarih Devlet Arşivi) TÜSTAV'ın kopyalarını edindiği belgelerin transliterasyon ve çevirilerini birleştirmiştik.

THİF'in ikinci faaliyet dönemi Mart-Eylül 1922 arasında cereyan etmiş, bu süreçte aşağıda ilk kez çevirilerini verdiğim iki yazıda TKP 1. Kongresi[3] olarak anılan kongresinde seçilmiş delegeler, bir Sovyet denizaltısıyla Karadeniz'i geçip[4] 5 Kasım-5 Aralık 1922 tarihleri arasında yapılan Komintern 4. Kongresi'ne katılmak üzere Moskova'ya gitmişlerdir. THİF adına kongreye katılan ve Komintern'e delege seçilen Ahmet Cevat [Emre],[5] kongre arifesinde *Pravda*'nın 26 Ekim 1922 tarihli nüshasında "Türkiye'de Komünist Hareket" başlıklı bir makale yazıyor.

Bu makalede bir yandan THİF kongresine ilişkin hayli abartılı sayısal verilerle bilgiler aktarırken, diğer yandan da THİF'in ülkede kalmış başta Tokat mebusu Nâzım Bey olmak üzere yöneticileri hakkında yürütülen kovuşturmaya işaret ediyor. Komintern 4. Kongresi'nin açılışından sonra *Pravda*'nın 15 Kasım 1922 günlü nüshasında bu kez THİF tutuklamasıyla ilgili olarak Komintern Doğu Sekreterliği yöneticisi Safarov'un[6] doğrudan Kemalist hükümeti hedef alan makalesi yayımlanıyor. Türkiye'de bir işçi-köylü hükümetini yakın hedef olarak gören Safarov, komünistlerin tutuklanmasını doğrudan Fransız subaylarının entrikasıyla bağlantılı olarak değerlendiriyor ve Kemalist hükümetin bir seçim yapmak durumunda olduğunu vurguluyor: Ya milli devrime bağlılık ya da işçi sınıfıyla savaş!

AHMET CEVAT, "TÜRKİYE'DE KOMÜNİST HAREKET", PRAVDA, 26 EKİM 1922 PERŞEMBE, SAYI 242

Bu yılın 15 Ağustos günü Ankara'da Türkiye komünist partisinin birinci kongresi yapıldı. Delegeler kongreye katılmak üzere Ankara'ya gelir gelmez, hükümet kongreyi "kanun dışı" ilan etti. Ama Ankara komünistleri olduğu gibi, değişik bölgelerden kongreye gelen yoldaşlar da hükümetin tehditlerinden korkmayarak, Ankara'da toplanmalarının hedefi olan çalışmalara başladı. "Kanunsuz" sayılan kongrede Komintern temsilcilerinin hazır bulunması, uluslararası devrimci proletarya temsilcileri tarafından gösterilen bu dayanışma, kongre delegelerini olağanüstü yüreklendirdi.

Delegeler güçlükle bir araya gelebildi. Kimileri Anadolu'nun en ücra köşelerinden yürüyerek geldi, delegelerin bir kısmı hükümet memurları tarafından, kongrenin sözde ertelendiği söylenerek geri çevrildi. Ankara'da komünistler arasından birçok kişi tutuklandı. Hükümet devlet fabrikalarında ve atölyelerinde seçilmiş delegelerin kongreye katılmasına izin vermedi. Bütün bu baskı yöntemlerine rağmen, belirlenen delegelerin yüzde 80'i katıldı. Bu olgu, "devrimci" Türk hükümetinin 1920 ve 1921 yıllarında komünistlere yönelik cinayet ve baskılarının (Suphi yoldaşın katlı vb.) Rusya devriminin etkisiyle ortaya çıkan komünist hareketi durduramadığının açık bir göstergesidir. Birkaç yıllık varlığı boyunca gayet çok acı çekmiş genç ve henüz zayıf olan Türkiye Komünist Partisi, son derece ağır koşullarda, Türkiye'nin gerici çevrelerince uygulanan kovuşturmalar ortamında devrimci çalışmalarını cesaretle sürdürdü. Bu parti proleterlerin, bilinçli işçi unsurların yüzde 52'sini saflarında toplamış bulunuyor. Bu da partinin geleceğine umutla bakma olanağı veriyor.

Коммунистическое движение в Турции.

15 августа текущего года состоялся в Анкоре первый с'езд коммунистической партии в Турции. Едва только делегаты прибыли на с'езд в Анкору, правительство об'явило его «незаконным». Но как анкорские коммунисты, так и товарищи, прибывшие с мест на с'езд не убоялись правительственных угроз и приступили к той работе, ради которой собрались в Анкоре. Присутствие представителей Коминтерна на с'езде, считавшемся «нелегальным», это проявление солидарности со стороны представителей революционного международного пролетариата, чрезвычайно ободрило членов с'езда.

Делегаты собрались с трудом; некоторые пришли пешком из самых отдаленных уголков Анатолии, часть делегатов была возвращена с пути правительственными чиновниками, которые заявляли им, что конгресс будто бы отложен. В Анкоре были произведены многочисленные аресты среди коммунистов; правительство отказалось освободить от работы для участия в конгрессе делегатов, избранных от государственных заводов и мастерских. Несмотря на все эти репрессии, на с'езде все же присутствовало 80 проц. из намеченного числа делегатов. Это является ярким показателем того, как преувеличивается турецкими «революционными» правительствами убийства и репрессии в отношении коммунистов в 1920 и 1921 г. г. (убийство т.т. Субхи и др.), не могут приостановить коммунистического движения, возникшего под влиянием российской революции. Молодая и еще слабая компартия Турции, перенесшая за немногие годы своего существования очень много страданий, тем не менее продолжала свою революционную работу в атмосфере исключительных репрессий, следующих со стороны реакционных кругов Турции. Эта партия собрала в своих рядах 5% проц. сознательных рабочих элементов, частью пролетариев, и это дает возможность с надеждой смотреть на будущее партии.

Турецкие коммунисты предстоит тернистый путь особенно в ближайшем будущем. Националисты об'являют успехи Анкары тем, что им удалось создать здесь нар... вокруг общенациональных вопросов, и камерны и после мира удержать власть в своих руках и эксплоатировать национальные чувства трудящихся масс для своих классовых целей.

Тем не менее, учитывая общую современную политическую обстановку в стране, новый ЦК партии подрывает национальное правительство с победой, называя, что партия поддерживает правительство в затруднениях, которые оно встречает со стороны ближних империалистов в вопросе о Константинополе и проливах. Коммунистическая партия Турции исходит из того положения, что поскольку внешнее национальное правительство Анкоры находится в состоянии открытой борьбы с империалистами, турецкому пролетариату необходимо всячески оказывать ему содействие, что, между прочим, соответствует 8-му пункту 21 условия Коминтерна.

Во всей Турции, включая и Константинополь, имеется всего 50.000 рабочих крупной индустрии (жел. дор., пароходы, фабрики, рудники и т. д.). Часть этих рабочих еще не утратила связи с деревней. Число рабочих, ставших действительными пролетариями по духу и положению, не превышает нескольких тысяч.

В рабочих массах пробуждается классовое самосознание и готовность к борьбе. Уже в 1921 г. в Константинополе происходили удачные стачки, в которых принимало участие от 8 до 10 тысяч пролетариев. В главе этого движения стояли лже-социалисты; больше того, лидеры движения действовали по наущению английского капитала и проводили стачки в тех предприятиях, где господствовали французский и бельгийский капитал.

Хотя это организованное движение было парализовано французским капиталом при помощи константинопольского правительства, тем не менее, рабочие почувствовали свою силу и теперь среди них намечается стремление своих организоваться, выбросив вон из своей среды «дурных в теорией». Последние месяцы турецкие коммунисты Константинополя стремятся забрать в свои руки дело организации константинопольских рабочих масс. Анатолийские коммунисты, прочно связавшись с рабочими железных дорог и государственных фабрик, успешно создают сильные рабочие организации в Эскиз-Шехире, Мерзине, Адане. Точно также им удалось связаться с турецкой крестьянской беднотой и анатолийскими батраками.

В ближайшие годы индустриализация Турции пойдет несомненно вперед гигантскими шагами. Доказательством этого является стремительный натиск на Турцию со стороны иностранного капитала и алчное соперничество мировых капиталистов, которое мы наблюдаем теперь на турецкой почве.

Дело турецкой компартии об'единить трудящихся Турции вокруг сильного центра для того, чтобы суметь отбиваться от двойного ига—чужеземного и отечественного и в час решительной битвы пролетариата с международной буржуазией быть готовой выполнить свою миссию...

Ахмет-Джевдет.

Ahmet Cevat (Emre) (1887-1961).

Ahmet Cevat'ın *Pravda*'da yayımlanan yazısı (solda).

Türk komünistlerinin önünde, özellikle yakın gelecekte, zorlu bir yol var. Milliyetçiler Ankara'nın başarılarını, bütün halkı umum milli belgiler etrafında toplamayı başarmış olmakla izah ediyor ve barış sağlandıktan sonra iktidarı elinde tutmayı ve kendi sınıfsal amaçları için emekçi yığınların milli duygularını suistimal etmeyi planlıyor.

Buna rağmen partinin yeni merkez komitesi günümüzdeki genel politik durumu dikkate alarak milli hükümeti zafer dolayısıyla kutladı, partinin İstanbul ve Boğazlar konusunda aç gözlü emperyalistlerin yarattığı zorluklara karşı hükümeti desteklediğini belirtti. Türkiye Komünist Partisi şu durumdan hareket etmektedir: Bugünkü milli Ankara hükümeti emperyalistlerle açık mücadele halinde olduğu sürece, Türkiye proletaryası ona her çeşit destek vermeli ki, bu husus Komintern'in 21 şartından 8. maddesine uygun düşüyor.

İstanbul dahil bütün Türkiye'de toplam 50.000 büyük sanayi (demiryolları, gemiler, fabrikalar, maden ocakları vb.) işçisi var. Bu işçilerin bir kısmı köyle bağlantılarını hâlâ yitirmemiş. Ruhen ve durumları bakımından gerçek proleter olan işçilerin sayısı birkaç bini geçmiyor.

İşçi yığınlarında mücadeleye hazır olma bakımından sınıf bilinci uyanıyor. Daha 1921 yılında İstanbul'da başarılı grevler oldu, bu grevlere 8 ile 10 bin arasında proleter katıldı. Bu hareketin başında sahte sosyalistler vardı, dahası, hareketin liderleri İngiliz sermayesinin sözüne göre hareket ediyor, grevleri Fransız ve Belçika sermayesinin egemen olduğu işletmelerde gerçekleştiriyordu. Bu örgütlü hareket İstanbul hükümetinin yardımıyla Fransız sermayesi tarafından felce uğratıldı, ama işçiler yine de kendi gücünü hissetti ve şimdi aralarındaki "aptalları ve uyuşukları" dışarı atarak, bir an önce yeniden örgütlenme çabası gösteriyor. Son aylarda İstanbul'daki Türk komünistleri İstanbul işçi yığınlarını örgütleme davasını kendi eline almaya çalışıyor. Anadolu komünistleri demiryolu ve devlet fabrikaları işçi-

leriyle sıkı bağlar kurarak Eskişehir, Mersin ve Adana'da güçlü işçi örgütleri kuruyor. Aynı şekilde onlar fakir köylülerle ve Anadolu ırgatlarıyla bağlantı sağlamayı başardı.

Önümüzdeki yakın yıllarda Türkiye'de sanayileşme şüphesiz ki dev adımlarla ilerleyecek. Yabancı sermayenin Türkiye üzerindeki hevesli baskısı ve şimdi Türkiye topraklarında gözlenen dünya kapitalistleri arasındaki hırs ve tamah dolu rekabet bunu gösteriyor.

Yabancı ve yurtiçinde olmak üzere çifte boyunduruğa karşı kendini savunabilmek ve proletaryanın uluslararası burjuvazıyle çözümleyici çarpışmasında misyonunu yerine getirmeye hazır olmak için Türkiye Komünist Partisi'nin davası Türkiye emekçilerini güçlü bir merkez etrafında birleştirmektir...

G. SAFAROV, "CANİYANE APTALLIK", PRAVDA, 15 KASIM 1922 ÇARŞAMBA, SAYI 258

Kemalist hükümet Türkiye proletaryasının partisine vahşice baskılarla yüklendi. Bu baskıları Türkiye'nin "iyi niyetli" emperyalistler tarafından dayatıldı. Komünistler derhal serbest bırakılmalı.

Anadolu'da 200 Türk komünist işçi hapse atıldı. Tutuklama sırasında birçokları ağır şekilde dövüldü, işkence gördü. 20 kişi devlete ihanetten mahkemeye veriliyor.

Zamanında Taleyran şöyle demişti: "Bu, cinayetten de öte bir şey. Bu bir aptallıktır." Kemalist hükümet şimdi bu iltifatı kendi üzerine almalıdır. Biz Fransız genelkurmayından subayların hangi entrikaları onu bu yola itmiştir, bilmiyoruz. Ancak biz çok iyi biliyoruz ki, Mussolini'nin defne çelengi Sevr Antlaşması galiplerinin başlarını süslemeyecek, çünkü onlar Türkiye proletaryasına saldırırken aslında Türkiye'nin bağımsızlığının başını eziyor.

Komintern'in II. Kongre kararlarına göre hareket eden Türkiye Komünist Partisi, Milli Antlaşma-Pacte Nacionale uğrundaki kurtuluş savaşını azimle ve kesin bir şekilde destekliyordu. Türk halkına karşı toplumsal görevini ifa etmekle o aynı zamanda enternasyonal proletarya görevini yerine getiriyordu. Provokasyon olarak Mustafa Subhi'nin öldürülmesi, Kemalist hükümetin dışlı tırnaklı bir "resmi komünist parti" kurması, küçük çapta bir dizi kovuşturma uygulaması, bütün bunlar Türk komünistlerinin emekçi yığınlarını emperyalist işgalcilere karşı savaş için örgütleme çalışmalarını engelleyemedi. İşçi sınıfını örgütlemek başta gelen görevdi ve yoldaşlarımız bu görev üzerinde tüm gücüyle yoğunlaştı. Fabrikalarda, sanayi işletmelerinde ve demiryolu atölyelerinde işçileri toplayıp, onları bağımsız bir politik ve ekonomik güç olarak örgütlemeye çalışıyordu.

Ve işte şimdi onlara karşı azgınca, vahşice baskı uygulanıyor. Kemal Paşa hükümeti işçi sınıfına karşı savaşı, İngiliz köpekbalıklarının sultanın cesedini canlandırmaya çalıştığı, muzaffer Türk halkının kazanımının meyvelerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bir dönemde, bugünkünden daha uygun bir zaman bulamadı...

Nasıl bir utanç, nasıl bir basiretsizlik!

Komünistler devlete ihanetle suçlanıyor. Savcının diliyle kimler konuşuyor? Zonguldak kömürlerine ve

Российская Коммунистическая Партия (большев.)

ПРАВДА

Орган Центральн. Ком. и Московск. Ком. Р. К. П. (больш.).

№ 258. Среда 15 ноября 1922 г.

Преступная глупость.

Итоги и перспективы Банк нефтепромышленности

G. Safarov'un *Pravda*'da yayımlanan yazısı.

Küçük Asya petrolüne sözde yurtseverlik sevdasıyla âşık bay (...) ve efendiler mi?

Aptallık ihanete dönüşebilir. Ulusal kurtuluş davasına ihanet olabilir. Ve illegaliteye itilmiş, zalimlerce kan kaybına uğratılmış olsa bile, işçi sınıfı bunu açığa çıkarmasını bilecektir.

Şimdi uluslararası ilişkilerin düğüm noktası İstanbul çevresinde daha da sıkılaştı.

Evet, Türk halkı adına hüküm süren efendiler. Yıllarca ittifakçı karşı istihbaratçıların çizmesi altında ezilen, emperyalist zorbalığın sona ermesini bekleyen Türkiye başkentinin işçi sınıfı şimdi kendisine ne vereceğinizi bilmek istiyor. Yeni bir Abdülhamid rejimi mi, ittihatçı askeri diktatörlük mü?

Maske düşsün! İttihatçılar de (Jön Türkler) (...) kendini (...) ayakucunda bulacağını düşünmeye başladı.

Belki kimi Kemalist diplomatlar Türkiye'nin "dürüst" Avrupa-Amerikan-Japon burjuva cemiyetine, henüz burjuvazinin olgunluk sınavını kazanamadığı için alınmadığını sanıyor!?

Belki de onlar, birkaç düzine Türk işçisini kesip katledince, Avrupa'nın öncüleri arasına alınacaklarını ve Mussolini'den ek olarak faşist sadizm dersleri alabileceklerini sanıyor!?

Bu hesap anlamsız ve küçük çıkar işportacılığıdır!

Türkiye'nin özgürlük ve bağımsızlığını yalnız işçilerin cumhuriyeti savundu. Ve yalnız o şaşmadan savunmaya devam ediyor.

Kemalist hükümet milli devrime bağlılık ile işçi sınıfıyla savaş arasında seçim yapmak durumunda.

Komünist Enternasyonal bu utanç ve ihanet girişimleri karşısında susmayacak.

Her ülkenin kendi iç işlerini bağımsız olarak çözme hakkı vardır, ancak resmi büyük devletlerden başka, hukuken kabul edilmeyen, ama gerçekten büyük bir devlet var ki, gelecek ona aittir. Onun adı uluslararası proletaryadır. O her zaman ezilenlerden, esaret altında tutulanlardan yanadır, ama bununla birlikte her zaman emekçi yığınlarına zorbalık yapanlara ve baskı uygulayanlara karşıdır.

Birkaç düzine proleteri kesip katledebilirsiniz, sömürgeci İngiliz subayı formasıyla "harakiri" yapanlara baş eğebilirsiniz, Fransız bankalarının sempatisi için içişlerine karışılmasına göz yumabilirsiniz, ama bütün bunların bedelini ödemekten kurtulamazsınız. Türk hükümetleri ve partilerinin tarihi bunu ispatlayan açık örnekler veriyor.

Şöyle ki, Türk komünistleri ne zaman serbest bırakılacak?

DİPNOTLAR

* Yazıların fotokopilerini edinmemizi sağlayan Mehmet Perinçek'e ve Rusça çevirileri yapan Rüstem Aziz'e teşekkür ederiz.

1 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016)

2 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009)

3 Kongre hazırlıkları, belgeleri ve tutanakları için bkz. *age*, s. 336 vd.

4 TKP delegelerinin 4. Kongre yolculuğu için bkz. *age*, s. 441 vd.

5 Ahmet Cevat [Emre] (1887-1961), Meşrutiyet taraftarı olarak Fizan'a sürüldü. Oradan Avrupa'ya kaçarak Jön Türklere katıldı. Daha sonra Ticaret için Bakü'ye geçerek, Mustafa Suphi önderliğinde yürütülen Türkiye Komünist Partisi kuruluş sürecinde yer aldı. Mustafa Suphi'nin dönüşünden sonra TKP Harici Büro ve Teşkilat Bürosu üyeliği de yaptı; Bakü'de Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nurettin ile birlikte 1921 başlarında *Yeni Dünya* gazetesini çıkardı. Yeni kurulan Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nin (KUTV) Türkiye bölümüne öğretmen olarak Moskova'ya çağrılan Ahmet Cevat, Ağustos 1922'de THİF Kongresi'ne Zorin, Sadoul, Magdeleine Marx ile birlikte delegasyon üyesi olarak katıldı. [Magdeleine Marx'ın bu yolculuğa ilişkin anlatısı için bkz. *1921 (İstanbul)-1922 (Ankara) Makaleler. Anılar*, çev. Ahmet Şensılay (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007)] Komintern 4. Kongresi'ne THİF adına katılan Ahmet Cevat, Komintern 5. Kongresi'nde de İstanbul Komünist Grubu adına istişari oyla delege olarak yer aldı. 15 Temmuz 1925'te İstanbul'da toplanan Türkiye Komünist Partisi Kongresi'ne de katıldıysa da, Mayıs 1925'ten sonra TKP'ye yönelik tevkifatın ardından giderek illegal faaliyetten uzaklaştı ve partiyle bağını kopardı [1920 Moskova'sında Türk Komünistler başlıklı anıları için bkz. *Milli Azadlık Savaşı Anıları*, der. Erden Akbulut (İstanbul: TUSTAV Yayınları, 2006)]. Çanakkale milletvekilliği yaptı; Türk Dil Kurumu'nun kuruluşundan itibaren çalışmalarında yer aldı ve Türkçenin etimolojisi ve morfolojisi'yle ilgili kitaplar yayımladı.

6 Hasan Gulamoğlu Safarov: 20'li yılların başlarında Doğu Sekreterliği'nin genç başkanı G. Safarov baştan itibaren İsviçre'deki küçük devrimci sığınmacılar çevresine mensup bir Bolşevikti ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Lenin'in çevresinde yer almıştır. Buharin, Sokolnikov ve diğerleriyle birlikte "ulusal bozgunculuk/ defetizm" sloganına bağlanmıştır. İsviçre'den Lenin ile birlikte ünlü "mühürlü tren"le Rusya'ya dönmüştür. 1919'da Lenin tarafından Türkistan'a Bolşevik olsun olmasın Müslümanlar ile Rusları karşı karşıya getiren çatışmaları araştırmak üzere gönderilmiştir. Safarov çıkardığı dersleri Mart 1920'de toplanan Rus Komünist Partisi 10. Kongresi'nde sunmuş ve bunları 1922'de Petrograd'da yayımlanan *Doğu Sorunları* adlı, genel yaklaşımlar ortaya konan kitabında işlemiştir. Bu kitapta şu tezi savunmuştur: Doğu'da Sovyet diplomasisi Komintern'in yolunu açmalıdır [Bu tez çerçevesinde Türkiye'deki Sovyet Temsilcisi Aralov ile yazışmaları için bkz. *age*, s. 602 vd.]; özellikle toprak devriminin zorunluluğunu vurgulamıştır Safarov, Komintern içinde aynı zamanda Uzakdoğu uzmanıdır ve Çin'de demokratlar ile komünistlerin geçici anlaşmasının savunuculuğunu yapmıştır. 1925-1927 arasında "Muhalefet" katılan Safarov Parti'nin 15. Kongresi'nde itibarını kaybetmiştir. Yine de 1928 yaz aylarında yeniden Komintern'de göreve davet edilmiştir. Ancak tümüyle ortadan kaybolduğu 1935 yılına kadar sürekli "karşı devrimci haydut" olarak suçlanmıştır "Tarımcı sapma" yandaşı olarak sömürgelerdeki devrim süreçlerinde işçi sınıfının rolünü küçümsemekle eleştirilmiştir. Ayrıca "Kirov cinayeti"ne karıştığı ileri sürülmüştür. Kaynak: *Colporteurs du Komintern. L'Union soviétique et les minorités du Moyen-Orient*, Taline Ter Minassian, Presses de Sciences PO, Mayenne, 1997, s. 92-93. RGASPI'de bulunan şahsi dosyasında ise hakkında şu bilgi yer alıyor: 1898 Nahçıvan doğumlu, milliyeti Türk, SSCB vatandaşı, Azerbaycan Komünist Partisi (Bolşevikler) MK Tarım Şubesi başkanlığı yapmış, 21 Nisan 1938'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Heyetince kurşuna dizilme suretiyle idama mahkûm edilmiş, karar 21 Nisan 1938 tarihinde infaz edilmiştir. Kızı Zara Safarova'ya babasının cezasını çekmekteyken 17 Ekim 1941 tarihinde olduğu bildirilmiştir Safarov hakkında verilen 21 Nisan 1938 tarihli karar suç unsuru yokluğundan SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Heyeti'nce davanın devamsızlığı kaydıyla iptal edilmiştir. Tahkikat arşiv dava dosyası No. 962278/o SSCB Bakanlar Kurulu Devlet Güvenlik Komitesi [KGB] Arşiv Muhafaza Şubesi'nde muhafaza edilmektedir.

1927 YILINDA HARARETLİ BİR TARTIŞMA

TÜRKİYE'DE ÇOCUK ÖLÜMLERİNİN ORANI

EMİNALP MALKOÇ

1920'lerin ikinci yarısında, 1926'da İstatistik Enstitüsü'nün kurulmasından itibaren nüfusun nitelik ve nicelik olarak ele alınması ağırlık kazanmıştı. Bu noktada başlangıç adımı kuşkusuz çocukları yaşatabilmekti. "Milli siyasetlerin en mühimi çocuk siyaseti" olarak değerlendirildiğinden, nitelikli ve güçlü bir nüfus yapısının ortaya çıkarılması için yoğun çaba sarf edilmişti. Bu konu basın tarafından da ele alınmış ve Cumhuriyet'in en erken evresinde çocuk ölümlerine yönelik bir tartışma başlamıştı.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından itibaren Türkiye'nin öncelikli kaygılarından birini, ülkenin yakın geçmişinden ve savaşlar sürecinden devraldığı nüfus sorunu teşkil etmekteydi. Üstelik gerek imparatorluk yapısından ulus-devlete dönüşüm, gerekse ulus-devletin beşeri yapısının şekillendirilmesi kaçınılmaz şekilde her şeyin başlangıç noktası olarak nüfus sorununu ortaya çıkarmaktaydı. Dolayısıyla artık yeni bir devre girilirken çağdaş bir devletin altyapısının oluşturulması ve geleceğinin belirlenmesi açısından belirleyici çıkış noktası nüfusun artırılmasıydı. Fakat bu çıkış noktasının önünde düşünsel ya da pratik çeşitli engeller bulunmaktaydı. Öncelikle nüfusu artırma çabaları duşunsel bir ikilemle karşı karşıyaydı. Nüfusun dejenere olması nüfus artışının sağlıklı olmayacağı kaygısını getirmekteydi. Balkan Savaşları'nın ardından Türkiye'deki aydınlar arasında nüfus sorunu kadar nüfusun niteliğini ilgilendiren şekilde nüfusun dejenere olduğu kaygısı yaygındı. Üstelik savaşların seçmece nüfusu erittiği, bu nedenle geriye niteliksiz nüfusun kaldığı düşünceleri de gündeme gelmişti. Bu korku, Birinci Dünya Savaşı sonrasında artığı gibi 1930'ların sonlarına kadar varlığını koruyacaktı.

1920'lerin başlarında İstanbul'da çocuklar.

Library of Congress koleksiyonu

Bu düşünceler, frenginin millet ve ırk üzerine tahribatlarıyla ön plana çıktığı konusunda da yoğunlaşmaktaydı.[1] Sadece frengi değil başta sıt-

ma olmak üzere salgın hastalıklar ve çocuk ölümü sayısının yüksekliği, nüfusu artırma çalışmalarının önünde pratik bir engel teşkil etmekteydi. TBMM'deki 27 Kasım 1924 tarihli hükümet programı görüşmelerinde Ali Fethi Bey de nüfus sorununu aşmak için "yegâne çare sıtmaya, çocuk vefiyatına karşı mücadele etmektir" vurgusuna ihtiyaç duymuştu.[2]

CUMHURİYET BASININDA ÇOCUK ÖLÜMÜ TARTIŞMALARI

Böyle düşünce/korku ve engellerin var olduğu bir ortam içinde konu basın tarafından ele alınmış ve Cumhuriyet'in en erken evresinde çocuk ölümlerine yönelik tartışma başlamıştı. Cumhuriyet dönemi Türk basınında çocuk ölümleri ve çocukların ölüm oranı, sürecin başlarından itibaren Sabiha Zekeriya gibi isimler tarafından işlenmişti. *Ikdam*, *Resimli Ay* gibi yayın organlarında çocuk ölüm oranının %80, %90 ve %95 gibi çok yüksek seviyelerde bulunduğu üzerinde durulmuştu.[3] Dolayısıyla erken Cumhuriyet dönemi basınında Türkiye'deki nüfus, nüfus artırma çaba ve çalışmaları, çocuk ölümleri ile sağlık konusu sık sık ele alınmıştı.[4]

Cumhuriyet gazetesi de yayın hayatına başladıktan sonra bu konuları sayfalarına taşımış ve zaman zaman nüfusla ilgisine vurgu yaparak çocuk ölümleri hakkında yayın yapmıştı. Bu konudaki dikkati çeken haberlerinden birisiyle 1924 yazında karşılaşılmaktadır. Yunus Nadi Bey, Ağustos ortalarında kaleme aldığı bir yazısında Kırkkilise [Kırklarelil Mebusu Dr. Fuat Bey'in (Umay) çalışmaları üzerinden bu konuyu gündeme getirmiş, Fuat Bey'i milletin ve toplumun geleceği için bütün hayatını şevk ve hevesle halkın hizmetine adamış büyük insanlardan biri olarak tanımlamıştı. Onun Himaye-i Etfal Cemiyeti için çok çalıştığını, "bu memleketin çocuklarını kurtarmak, Halk Fırkası Programı'nın en yüksek bir ruh ve manasını tatbik etmek demektir!" şeklinde düşündüğünü ve bu bağlamda Ankara civarındaki köylerde çocuklara yönelik çeşitli çalışmalar yürüttüğünü yazmıştı. Fuat Bey'in bu köylerden birinde yaptığı araştırmaya göre 10 kadının dünyaya getirdiği 61 çocuktan ancak 17'si sağ kalabilmişti. Yunus Nadi, Fuat Bey'in kendisine aktardığı bu sonucu "dehşet"le karşıladığını satırlarına yansıtmıştı. Bunun yanında nüfus artışı ve sağlıklı bir nesil yetiştirmek açısından bu konunun önemini değerlendirmişti.

"Bütün milletin himmet ve müruvvetiyle kurulup yaşayan (Ana Kucağı) müessesesindeki büyük çocuklardan bir grup", *Gürbüz Türk Çocuğu*, sayı 3, Aralık 1926.

Gazetenin aynı sayısında Yunus Nadi'nin isteği üzerine Fuat Bey'in toplam dört köyde yaptığı incelemelerin sonuçları yayımlanmıştı.[5] Nitekim Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Kâtib-i Umumisi [Genel Sekreteri] Fuat Bey'in kinin dağıtımı münasebetiyle gezdiği dört köyde 402 doğuma rağmen 233 kayıp (%55'i) kaydedilmişti. Ölüm sebepleri içinde kötü bakım ve şiddetle birlikte sıtma öncelikli kalemlerden birini oluşturmaktaydı. Hayatta kalan çocuklar içinde ise sıtma yaygındı. Fuat Bey'in bu araştırmasından hareketle gazetenin değerlendirmesi, yeni neslin ihmal, hijyen sorunları, cehalet ve hastalık yüzünden erimekte olduğu yönündeydi. Çözüm ise herkesin el ele verip mücadele başlatılması, Himaye-i Etfal Cemiyetleri'nin rehber olmasıydı.[6] Bu noktada belirtmek gerekir ki çocuk ölümü oranı hakkındaki yazılarıyla dikkati çeken Sabiha Zekeriya da çocukları koruyan bir kurumun var olmadığına işaret etmişti.[7]

"ÇOCUKLARIMIZIN YÜZDE YETMİŞİ ÖLÜYOR!"

1920'lerin ikinci yarısında, 1926'da İstatistik Enstitüsü'nün kurulmasından itibaren nüfusun nitelik ve nicelik olarak ele alınması ağırlık kazanmıştı.[8] Bu noktada başlangıç adımı kuşkusuz çocukları yaşatabilmekti.[9] "Milli siyasetlerin en mühimi çocuk siyaseti" olarak değerlendirildiğinden,[10] nitelikli ve güçlü bir nüfus yapısının ortaya çıkarılması için yoğun çaba sarf edilmişti. Çocuk ölümlerine karşı mücadele hakkında bilinçlendirici yayınlar yapmak, sağlıklı çocuklar yetiştirmek ve bu kültürü oluşturarak geliştirmek adına *Gürbüz Türk Çocuğu* gibi yayınların çıkarılmasına

"Gürbüz çocuk nasıl meydana gelir?", *Gürbüz Türk Çocuğu*, sayı 2, Kasım 1926.

Gürbüz Türk Çocuğu, sayı 5, Şubat 1927.

yönelinmişti.[11] Çocuk ölümlerinin oranı da yapılan çalışmalarla %25-35 arasına çekilmişti.[12]

Oran aşağı seviyelere çekilmekle birlikte yine de yüksekti ve çocuk ölüm oranının yüksekliği halen kaygı yaratmaktaydı. Böyle bir atmosfer içinde Fuat Bey'in kaleme aldığı bir yazı ve arkasından Yunus Nadi'nin bu yazının içeriğini köşesine taşıması, çocuk ölüm oranının %75 olup olmadığı tartışmasını gündeme taşımıştı. Biraz –kişisel menfaatlerle ilişkisi olduğuna dair bir veriye rastlanmamakla birlikte-- spekülatif niteliği biraz da Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne daha fazla önem verilmesi çabalarıyla ilişkili olduğunu düşündüren bu tartışma, cemiyet tarafından Ankara'da Çocuk Sarayı'nın açıldığı bir dönemde yaşanmıştı.[13]

Tartışmanın izleri 1926 sonlarına uzanmaktaydı. Nitekim Fuat Bey'in sahibi olduğu ve Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından ayda bir çıkartılan *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinin birinci sayısında, 1926 yılında çocuk ölümüne karşı daha düzenli mücadele edildiği kaydedilmekle birlikte, "[Himaye-i Etfal Cemiyeti] Merkez-i Umumi[sil geçen sene köylerdeki tedkikatında çocuk ölümünü yüzde yetmiş gibi müthiş bir derecede bulmuştu" denmekteydi.[14] Bu arada Fuat Bey, 16 Aralık 1926'da TBMM'ye "çocuk vefiyatının tespit ettirilmesi hakkında" bir önerge vermişti.[15] Mecmuanın Şubat 1927 tarihli beşinci sayısında ise Fuat Bey, "Milli Facia: Çocuklarımızın Yüzde Yetmişi Ölüyor!" başlıklı yazısında Türkiye'deki çocukların ölüm oranı hakkındaki tartışmalara yol açacak iddiasını ortaya atmıştı.

Fuat Bey, "İstatikimiz olmadığından çocuk vefiyatı hakkında rakamlara müstenid bir nisbet ifade etmeğe ımkân yoktur. Bu hususta tarz-ı telakkiler muhteliftir. Vefiyat nisbetinin yüzde yetmişten fazla olduğunu iddia edenler olduğu gibi yüzde on kadar olduğunu söyleyenler de vardır" ifadeleriyle giriş yaptığı makalesinde Milli Tıp Kongresi'nde bazı doktorların ölüm oranını raporlarında %10'a kadar indirgediklerini, oysa gelişmiş ülkelerde bile bu oranın daha fazla olduğunu vurgulamıştı. İstatistik Müdür-i Umumisi Kâmil Jakar'ın [Camille Jacquart] genel nüfus sayım hazırlıkları doğrultusunda Kalecik'te yaptığı anket üzerinde durmuş ve annelere "Kaç canlı çocuk doğurdunuz?", "Şimdi kaçı sağdır?" sorularını sorduğunu; ankete katılan 789 annenin 3469 çocuk dünyaya getirdiğini ve bunlardan 1686'sının öldüğü sonucuna ulaşıldığını aktarmıştı. Bu verilere göre doğum ile ölüm arasındaki oran %48,6, doğum ile hayatta kalanların oranı ise %51,3 idi. Çocukları yaşayan ailelerin yarısı bir çocuklu olduğundan, yeni evlendikleri düşünülmüş ve bunların hepsinin yaşayamayacağı öngörülmüştü.

Fuat Bey 130 mebusla yaptığı ufak bir ankette, doğan 607 çocuktan 199'unun kaybedildiği sonucuna ulaşmıştı. Böylece aydın kesimde ölüm oranını %33 olarak değerlendirmişti ki, bundan yola çıkılarak köylerdeki oranı tahmin etmenin güç olmadığını yazısında ifade etmişti.

Fuat Bey'in anlatımıyla, Himaye-i Etfal'in ikinci kongresinde süt çağındaki çocuk ölümü %70 oranında olduğunu söylediğinde bu mübalağalı bir oran olarak görülmüştü. Öyle ki dönemin başvekili Fethi Bey de bu oranın çok yüksek olduğunu, eğer bu doğru ise hükümetin öncelikle bununla meşgul olması gerektiğini belirtmişti. Yine onun ifadelerine göre iddiasını kanıtlamak için Ankara civarında on iki köyde inceleme yapmış, orak/hasat mevsimi olduğundan 222 ailenin kaç senelik evli olduklarını, kaç çocuklarının dünyaya geldiğini ve kaçının yaşadığını, kaçının hayatını kaybettiğini belirlemişti. Bu arada küçük çocukları da muayene etmişti.

Bu araştırmada ise 1334 çocuktan 757'sinin öldüğünü, yaşayanların ise nerdeyse hepsinin sıtma hastası olduğunu görmüştü. Çocuk ölüm oranı %58 idi. Yaşayanların bir kısmının daha sonra öleceğini düşünerek oranın "müthiş dereceyi bulmakta" olduğunu ileri sürmüştü. Üstelik yaşlılardan aldığı bilgiyle on iki köyden nüfus artışı yaşanan köy bulunmadığına, aksine nüfuslarının azaldığına hatta mezarlıkların büyüdüğüne hükmetmişti.

Fuat Bey, köylerde durumun acı fakat gerçek olduğunu, hayvanların bebeklerden daha değerli konumda bulunduğunu yazarken son derece olumsuz sağlık şartlarını değerlendirmeyi ve cehaletin hüküm sürdüğünü de belirtmeyi ihmal etmemişti. Bunları birleştirerek ölüm oranını %70 civarında kabul etmenin makul olduğunu belirtmişti. Öte yandan Türkiye'de kadınların doğum oranının yüksek olduğunu belirtmiş ve ülkede nüfusun 25 sene gibi bir zaman içinde yükseltileceğini ifade etmişti. Çocuk ölümlerinin %70 civarında olduğunu ileri sürdüğü bu makalesinde, Jakar'ın bir açıklamasına yer vermişti. Jakar'ın "...yirmi sene evvel Belçika'da çocuk vefiyatının yüzde yirmi nisbetinde olduğu anlaşıldığı zaman heyecan husule gelmiş hükümet Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne azami teshilat göstererek ve her sene 3-4 milyon lira vererek çocuk vefiyatı yüzde ona kadar indirilmiştir" şeklindeki sözlerinin, daha sonra yaşanacak tartışmalar açısından biraz rehber niteliği taşıdığı söylenebilir.[16]

YUNUS NADİ BEY'İN YORUMLARI

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurucuları arasında da yer alan Yunus Nadi,[17] çocuk ölümü oranı hakkında Fuat Bey'in yazısını keskin kabul edilebilecek bir üslupla yine Şubat ayı içinde kendi köşesine taşımıştı. 26 Şubat tarihli *Cumhuriyet*'te yayımladığı "%75!" başlığını taşıyan makalesi, Sıhhiye Vekâleti'nin itirazlarına yol açmış ve böylece çocuk ölümü oranı sorunu bir tartışma niteliğinde kamuoyu gündemine sürüklenmişti; çünkü bu yazıda Yunus Nadi, Kırklareli Mebusu ve Himaye-i Etfal Kâtib-i Umumisi Doktor Fuat Bey'in Türkiye'de çocukların %75'inin kaybedildiğini kanıtladığını ileri sürmüştü. Yazar, makalesinde Fuat Bey'in beş sene önce Himaye-i Etfal Kongresi'nde Türkiye'de çocukların kaybına yönelik bu oranı aktardığı zaman herkesin şaşırdığını, kimsenin inanmak istemediğini hatta Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) "yüzde değil, binde bile bu nisbette olmayacağını" iddia ettiğini hatırlatmıştı. Makaledeki aktarıma göre Fuat Bey, ısrarlı şekilde çalışmalarını sürdürerek verdiği oranın doğruluğunu 1927 başlarında kanıtlamıştı.[18]

Yunus Nadi, Fuat Bey'in savunduğu bu ölüm oranını "inanılması müşkil bir felaket" olarak nitelendirirken "Derdi iyi bilirsek devasını daha kolay buluruz" söylemi doğrultusunda çözüm için bu tanıyla yüzleşmek gerektiğini vurgulamıştı. "Tevellüdatımızın %75'i anaların rahminden kara toprağa intikal etmektedir" diyen Yunus Nadi, "Hiç çocuğunuz öldü mü?" sorusuyla yaşanan sorunla empati kurmaya çalışmış, Selanik'te kızını toprağa verdiğini ve duyduğu acıyı okurlarıyla paylaşmıştı. Bu duruma ve yüksek sayılara ulaşan kayıplara rağmen nüfus oranının hâlâ korunabildiğini söyledikten sonra, bu oranda çocuk ölümlerinin yaşanmaması halinde nüfus artışının ne ölçüde olabileceğini sorgulayan ifadelere başvurmuştu. Öte yandan Fuat Bey'in hesaplamasının doğru olup olmadığının araştırılması gerektiğini, bununla birlikte bu iddianın önemli bir doğruluk payına sahip olduğunu, çocuk ölüm oranının %75 değil de %50 olsa bile yine çok ciddi bir sorunla karşı karşıya bulunulduğunun altını çizmişti. Ayrıca bu oranın yüzde ile değil binle hesaplanır noktaya düşürülmesi zorunluluğunu vurgulamaktan geri durmamıştı.

Fuat Bey'in sahibi olduğu ve Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından ayda bir çıkartılan Gürbüz Türk Çocuğu *dergisinin birinci sayısında, 1926 yılında çocuk ölümüne karşı daha düzenli mücadele edildiği kaydedilmekle birlikte, "[Himaye-i Etfal Cemiyeti] Merkez-i Umumi[si] geçen sene köylerdeki tedkikatında çocuk ölümünü yüzde yetmiş gibi müthiş bir derecede bulmuştu" denmekteydi.*

Sorunun çözümü için –1924 yazında da yazdığı gibi– Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin teşkilatının her yerde artırılmasının zorunlu olduğunu belirtmişti. Bu sorunun devletin doğrudan ele alması gereken bir mesele olduğunun altını çizmiş ve gereken her şeyin yapılacağını söylerken, bu çalışmalar için bir devlet bürosu kurulmasını önermişti. Hatta böyle bir büronun kuruluşunu zorunluluk olarak görmekteydi. Böylece çocuk doğum bilgileri Türkiye'nin her yerinden sağlıklı şekilde toplanacak ve yalnız miktar ya da oranlar üzerinde

durulmayacak, ayrıca bu verilerin nedenleri de irdelenebilecekti. Yunus Nadı yazısını "Çocuk vefiyatının önüne geçmek için ittıhazı lazım gelen tedbirlerin nelerden ibaret olabileceğini bütün vatandaşlar düşünmeli ve söylemelidir. 'Cumhuriyet' sahifeleri kendi emirlerine açık ve hazırdır" davetiyle sonlandırmıştı.[19]

SIHHİYE VEKÂLETİ-HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ TARTIŞMASI

Çocuk ölümleri hakkında Yunus Nadi'nin, Fuat Bey'in yazısına ve dolayısıyla Himaye-ı Etfal istatistiklerine dayanarak kaleme aldığı makale, Sıhhıye ve Muavenet-ı Ictimaiye Vekâleti'ni harekete geçirmiş ve Vekâlet tarafından basına bir açıklama gönderilmişti.[20] Nitekim Yunus Nadi'nın söz konusu makalesinden iki gün sonraya denk düşen bu basın açıklaması, çocuk ölümleri hakkında oldukça kısa ve net bir bilgi aktarmaktaydı. Burada çeşitli gazetelerde verilen çocuk ölüm oranının %75'e kadar çıktığı hakkındaki haberlerin doğruyu yansıtmadığı, uzman ve sorumlu makamların ulaştığı oranın bunun tamamen aksini gösterdiği ve Sıhhiye ve Muavenet-ı İctimaiye Vekâleti kanalıyla elde edilen istatistiklerin ortalama %25-30 gibi bir orana işaret ettiği belirtilerek söz konusu yayınlar tekzip edilmekteydi.[21] Çocuk ölümlerinin oranı hakkında taraflar arasındaki fark, *Cumhuriyet*'te de vurgulandığı gibi Himaye-i Etfal ile Vekâlet arasında ciddi bir anlaşmazlığı ortaya koymaktaydı.

Sıhhiye Vekâleti'nin basın açıklaması üzerine *Cumhuriyet*'in muhabiri, Fuat Bey'e başvurmuş fakat "bir münakaşa zemini açmak istemediği" cevabını almıştı. Gazeteye göre bu cevap, Fuat Bey'in "davasından feragat" ettiği anlamına gelmemekteydi; aksine o, ortaya koyduğu sonuçların sağlıklı olduğu noktasında durmaktaydı. Öte yandan Sıhhiye Vekili Refik Bey (Saydam) ise Fuat Bey'in prensiplerinden farklı prensip/kriterlere dayanarak çocukların ölüm oranının daha az olduğunu söylemekteydi. Yine *Cumhuriyet*'teki haberlerden anlaşıldığı kadarıyla mesele, Refik ve Fuat Beylerin tartışması olmaktan çıkmış, TBMM'de mebusların tartışmalarından biri haline dönüşmüş ve bu atmosfer içinde taraflar haklılıklarını ortaya koymak için ülke genelinde yapılan nüfus sayımının sonuçlarını beklemeye başlamışlardı. Bununla birlikte *Cumhuriyet*'in yazısındaki "Tecrübeden sonra bu mesele etrafında hükümet ve meclis mahafilinde mühim münakaşalara ve bunu takıben esaslı tedabire intizar edebiliriz" öngörüsü, biraz üstü örtülü bir şekilde Fuat Bey'in ileri sürdüğü gibi ölüm oranının yüksek çıkmasının beklendiğini göstermekteydi.[22]

Refik Bey ise Mart başında konu hakkında *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine demeç vermişti. Bu demeç gazete tarafından 2 Mart günü "Sıhhiye Vekilimizin Çocuk Vefiyatına Dair Esassız Neşriyat Hakkında Beyanatı" başlığıyla yayımlanmıştı. Refik Bey, öncelikle bu konunun/toplumsal sorunların basın, "erbab-ı ilm ve mütefekkirlerimiz ve bilhassa bütün münevverlerimiz" tarafından açıkça tartışılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. Bunun yanı sıra ortaya koyulan ve hiçbir dayanağı olmayan rakamların yanlışlığından ve yanlışlığın savunulmasından üzüntü duyduğunu belirtmişti.

Refik Saydam, yeni doğan çocukların %75'inin ölmesinin 10 yaşına kadar çeşitli sebeplerle bu ölüm oranının %100'e ulaşması anlamına geleceğini vurgulamış, bunun gülünç bir sonuç olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Üstelik bütün dünyada bilimsel çalışmalara konu olan bilim, sağlık ve toplumsal niteliği olan böyle bir sorunun daha ciddi ele alınması gerek-

"Sıhhiye Vekilimizin çocuk vefiyatına dair esassız neşriyat hakkında beyanatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1927.

صحیه وکیلمزك چوجوق وفیاتنه دائر اساسسز نشریات حقنده بیاناتی

نورك ملتی، اجتماعی وفنی نقطهٔ نظردن چوق قوتلی وزنده‌در، نفوسمزده آزمقده‌در

محترم صحیه وکیلمز دیورکه: «مملکتمزده‌کی چوجوق وفیاتی اعظام ایدیلدیکی کبی یوزده ۷۵ دکلمز. ندوقیاتمزه نظاً، بونهایت یوزده اوتوزه بالغ اولمقده، ووفیات عمومیه‌مزك آنجق رلمی تشکیل ایتمکده‌در، که نورمال عد اولنان عددك دونده‌در»

صحیه وکیلمز دوکتور رفیق بك

ایشته متخصص اولملری. بلکز ایضاح ایدهم:

حاظ لصه ملتك اساسی حی و اجتماعی ایستانیقلر تشکیل ایدر. ایستانیقی، صحیه جیلك لازم هنرلرندن، و؛ صحیجیلر اجیزده، وبه بلاجیلرده‌کی، هرنهاك کلیر ضروری قید ایتدیکی کبی، صحیجیلرده کلر و ضروریلی ایستانیقلرله ثبات ایدر. چونکه دنیاملکلرنده بولنیقه اوندر اهمیت ویریلمش و حی اجتماعی ایستانیقی علمی اوندر بوکك بر وسعت کسب ایتمشدر، و بو ایشلرله اوغراشانلر اولانلرك بوخصوصده بر اولوف ماحی اولاسی دکل، حتی بالیقلر ایستانیقلری بیله اولوفوت طوطرمن رسما بیقارماسه امکان یوقدر.

و قادر درین بر مسئله‌ده حقیقی و قطعی بر حکم ورمك پاراه‌جق وثمك ترتیب واحصارینك ایسه، نه درجه‌ده بر اختصاص و صلاحیت وایسه اولدیغنه تدقیق مزه بر ایلیوم.

حقیقی وضعیت نه ایکن؟ آرقداشلر بزدن بری یوقون بر علمی نقطه‌لری نظر دنه آلمه‌لری لزوم کورمه‌دن و حتی هر دائمك بر تونیقه‌سیه وا علمی تعلقه احتیاج حس ایتمه‌دن چوجوق وفیاتی اون ایکی یاشنه قدر اولان کنجلرمزك ایکنجه، و نور کیدمك چوجوق وفیاتنك یوزده قرق یشه بالغ اولدیغی ادعا ایتمکده‌در.

بونك وقوعی و حقیقته باصل اعتماد ایتمك ممکن اولور؟ اولا؛ چوجوق وفیاتی ایشه بو دوات نامی لصه ایتمك ایستیورلر؟ جواب اولدیغی اوزره، چوجوق وفیاتی:

۱ — تولدن اول رحم ماده‌ده.

۲ — اثنای تولده.

۳ — تولدن سوکره، دیه تقسیم ایدیلمکده‌در

[ماعدا، بحی صحیه‌نك، بحی متوننده]

و بونده قالان مقدارده اون یاشنه قدر طبیعتله مروض قالانلر، موت صیاری آلتنده وفات ایدمکده جهتله‌یوز چوجوقدن یوزنك دوقسانجه اولدیغی قبول ایتمك لازم کلیور. ایشته ومنتفسر وهم‌دولو عل اساسلرندن آنجمری اولارق بایلان مدعانك طرح وبا کوزلیجه نیجه‌سی.

چوجوق وفیاتی کبی بوکون دنیا علمنی مشغول ایتمکده‌در، و لندره علمی، حتی، اثنای بر مسئله‌ده موضوع بحث ایدیلرکن، و لندره حقیقت دوشونه‌لك غریب بر بحثی آلتنی شوصورتله خلاصه ایدیلیور: محاکمه‌نه چوجوق وفیاتی کبی مهم بر اجتماعی خطه لصه مرتکبلرنده، بحث ایدن بوکون دوداکه و

Kaynakça

[19] "Çocuk Vefiyatının Nedenleri", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1927.

[20] "Sıhhiye Vekilimizin Çocuk Vefiyatına Dair Esassız Neşriyat Hakkında Beyanatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1927.

[21] "Çocuk Vefiyatı", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1927.

[22] "Çocuk Vefiyatı", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1927.

tiği üzerinde durmuştu. İstatistiğin önemini de vurgulayan Refik Bey, Fuat Bey'in bilimsel noktaları dikkate almadan, ciddi bir resmi kaynağa dayanmadan ve bilimsel bir incelemeye gerek duymadan 12 yaşına kadar olan çocukları da kapsayacak şekilde çocuk ölüm oranını %75 olarak verdiğini söylemişti. Çocuk ölümlerinin doğum öncesi, doğum sırasında ve doğum sonrası yaş aralıklarına göre çeşitli sınıflamalara ayrıldığını ve bu kategorilendirme doğrultusunda incelemelerin yapıldığını aktarmıştı.

Sıhhiye Vekili, Fuat Bey'in bu sonucu, köylerde sohbet ederken "Senin kaç çocuğun oldu, kaçı vefat etti?" şeklinde soruların cevaplarına bağlı şekilde genellemeye giderek elde ettiğini, oysa köylülere "çocuklarının hangi yaşında öldüğü sorulsa" durumun biraz daha netlik kazanacağını belirtmişti. İstatistik Müdür-i Umumisi Kâmil Jakar'ın da o günlerde bir anket düzenlediğini hatırlatan Refik Bey, onun çalışmasının da benzer bir eksikliğe sahip olduğunu ve sonucun %48,6 olarak çıktığını açıklamıştı. Bu eksikliği Mösyö Jakar'a bildirdiğinde onun kendisini haklı bulduğunu, bir daha böyle bir anket yapmayacağını söylediğini de demecine eklemişti. Türkiye'de nüfusun az olduğunu, ancak ülkenin nüfusunu artırma potansiyeline fazlasıyla sahip olduğunu ve zaten nüfusun arttığını belirten Refik Bey, nüfus azlığının tek sebebinin çocuk ölümü olmadığının altını çizmişti. Her şeyden önemlisi, Sıhhiye Vekâleti kanalıyla elde edilen ve genel istatistik mahiyetinde olmayan sonuçlara göre 1924 yılında doğumların genel ölümlere oranla %20, 1925'te ise %25 fazla olduğunu, çocuk ölüm oranının ise %30'u hiçbir zaman aşmadığını kaydetmişti. Verdiği rakamları somutlaştırmak adına dış dünyayla da karşılaştırmaya gitmişti. Bu noktada, diğer ülkelerde yeni doğan (1 yaşına kadar olan) çocuklardaki ölüm oranını sıralayarak bu oranın %9 (İngiltere ile Çekoslovakya'da; 1922) ile %23 (Romanya'da; 1920) arasındaki seviyelerde bulunduğunu göstermişti. Demecinin kalan kısmında çocuk ölümlerinin nedenleri üzerinde duran ve bu bağlamda (salgın hastalıklar için de geçerli bir etken olan) cehaletin altını çizen Refik Bey, isim vermeden Yunus Nadi'yi eleştirmeyi (hatta ona çatmayı) ihmal etmemişti.[21]

1920'lerin başında, annesiyle birlikte mezarlıkta bir çocuk.

Library of Congress koleksiyonu

Buna karşılık, 3 Mart tarihli *Cumhuriyet*'te Yunus Nadi, "Yüzde Kaç?" başlıklı bir makale daha yayımlamış, bu yazıda daha yumuşak bir üslup kullanarak ilk yazısındaki bazı pasajları tekrarlamıştı. Fuat Bey'in Türkiye'deki çocuk ölüm oranının yüksek olduğunu düşündüğünü, bunu dört-beş yıl önce bir kongrede dile getirdiğini yeniden hatırlatmıştı. Bu istatistiğin yarattığı etkiyi "Yüzde yetmiş beş değil, binde yetmiş beş olsa yine yanlış olacak!" şeklindeki itirazı ile Tevfik Rüştü Bey'in yatıştırdığını da yinelemişti. Yakından tanıdığı Fuat Bey'in gelişigüzel konuşan biri olmadığından söylediklerinde ısrar ettiğini, zaten mesleği gerektirdiğinden özellikle Ankara civarında bu konuyla yakından ilgilendiğini ve nihayet son sayıma dayanarak yine çocuk ölümlerinde %75'lik bir oranın söz konusu olduğunu ortaya attığını yazmıştı. Kendisinin savunmasını ise "Ben de bu defa erkama istinad ettiği söylenen bu meselenin arz ettiği korkunç hakikat muvacehesinde acıklı bir feryad koparmaktan kendimi alamamış idim" cümleleriyle yapmıştı. Ayrıca çocuk ölümlerine yönelik oranın resmi araştırmalarda %25-30 civarında olduğunu ilan eden Anadolu Ajansı'nın tebliğ niteliğindeki açıklamasına da değinmişti. Bu arada kendisinin de "%75 değil, hatta %50 ve %25 bile olsa nisbet yine fazladır" diye yazdığını vurgulamayı ihmal etmemişti. Öte yandan *Cumhuriyet*'in Ankara muhabirinin çocuk ölüm oranlarındaki fark nedeniyle Sıhhiye Vekâleti ile Himaye-i Etfal Cemiyeti arasında bir tartışmanın söz konusu olduğunu bildirdiğini, tartışmayla sonuç alınacak olsaydı biri resmi diğeri toplumsal iki kuruluşu teşvik ederek, hatta aralarına karışarak meselenin iyice alevlenmesine yardımcı olabileceğini yazmıştı. Ancak bunun hiçbir yararı olmayacağını ve üstelik "O kadar olsa da fenadır, bu kadar olsa da fena. Hakikat şu ki çocuklarımız ölüyor, buna çare bulmalı!" diyerek kendisini bu tartışmadan rahatlıkla kurtarabileceğini ifade etmişti.

Yunus Nadi, çocuk ölümlerinin oranının diğer ölüm oranlarına göre fazla seviyede bulunduğunun bir gerçek olduğunu, bunun sorumluluğunun Fuat ya da Refik Beylerde olmadığını belirtmişti. Ona göre, bu sonuç "maziden devr aldığımız binbir bela ve musibetten biri" idi ve "altı yüz yıllık fena bir idarenin zaruri neticeleri olarak" ülke harap bir şekil almıştı. Halk maddi ve manevi açılardan zorluk içinde bulunduğundan, böyle sonuçlar çocuklara da yansımaktaydı. Ülkenin iktisadi şartlarının bir anda düzelmesine imkân bulunmadığından çocuk ölümü oranının da bir anda indirilmesi mümkün değildi. Üstelik iktisadi şartlarla sağlık so-

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çatalca Tren İstasyonu'nda çocuklar bir kutlamada.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

runları arasında sıkı bir ilişki vardı. "Fizyolojik sefalet içinde yüzen bir mahluka tıbbın vesayası değil, hatta ilacı kaç paralık fayde temin edebilir" diyen yazar, doğum ve ölümün yalnız sıhhî şartlara değil birçok sosyal ve toplumsal etkene bağlı olduğunu hatırlatmış, dolayısıyla böyle çok büyük bir sorunun birkaç gayretli kişi ya da kurumla çözülemeyeceğine, ciddî bir devlet meselesi durumunda bulunduğuna işaret etmişti.

Sorunu farklı etken ve yönleriyle tanımlama çabası sergileyen Yunus Nadi, çocuk ölümü oranı konusunda önce çocuk kelimesinden ne anlamak gerektiğini açıklamaya çalışmıştı. O, ölüm oranı konusundaki anlaşmazlığın bir kısmının buradan kaynaklandığını düşünmekteydi. Çocuk kelimesinin tanımı içine sütle beslenme devresindeki yeni doğmuş bebeklerin, 1 ile 3 yaş arasındaki her türlü bakıma muhtaç yavruların ve 1 ile 6 yaş arasındaki çocukların girdiğini belirten yazar, bu sınırın 12 yaşına kadar uzatılabildiğini yazmıştı. Bu değerlendirmelerin –nizamnamesi değişmemişse– Himaye-i Etfal Cemiyeti için de geçerli olduğunu ifade etmiş ve kendisinin bilhassa 3 yaşına kadar olan çocukların korunmasına önem verilmesi gerektiğini savunduğunu, bununla birlikte cemiyetin sadece bu yaşa kadar olan çocukları ölümden koruyucu önlemler almasının ülke için çok büyük bir hizmet olacağını vurgulamıştı.

Ona göre tartışmanın temel noktası, ölüm oranlarına yönelik kimin hangi yaş aralığını kastettiğiydi. Bu arada köylerde doğan çocukların kayda geçmeden gömüldüğünü de hatırlatmıştı. Sonuçta her ne olursa olsun oranların gerçekte yüksek olduğunu ve bir an önce devlet tarafından çözüm getirilmesi gereğini tekrar vurgulamaktan geri durmamıştı. "Ne yapalım? sualine gelince el nasıl yapıyorsa biz de öyle yapalım cevabı ile mukabele ederim. Bunun için pek fazla dolaşmayarak yalnız Almanya'yı tedkik etmek kifayet eder" diyen *Cumhuriyet*'in başyazarı bu konuyu değerlendirdiği sırada Sıhhiye Vekili Refik Bey'in kendisine daha önce verdiği bir demeci gösterdiğini yazısına not olarak eklemişti. Notunda Refik Bey'in tıp doktorlarını cehalet ve ilgisizlikle suçlamasından dolayı kendisine üzüntüsünü bildirdiğini aktarmıştı. Yunus Nadi, bu konuda da açıklama yapmış ve ilk yazısında Selanık'te ölen kızı vesilesiyle böyle bir söz söylediğini, dolayısıyla Refik Bey'in makaleyi tekrar okuması halinde sorunun kendiliğinden ortadan kalkacağını ve üstelik Sıhhiye Vekili ile bir tartışmasının olmadığını vurgulama gereği duymuştu.[24]

Bu konu, aynı gün yani 3 Mart'ta Sıhhiye Vekâleti ile Himaye-i Etfal Cemiyeti arasındaki bir tartışma niteliğinde *Cumhuriyet*'in iç sayfalarına taşınmıştı. "Doğru Değil mi?" adlı köşede "Az mı?" başlığını taşıyan yazıda Fuat Bey'in çocuk ölüm oranını %75 olarak açıklamasına Refik Bey'in Anadolu Ajansı aracılığı ile %25-30 oranını bildirerek karşılık verdiği hatırlatılmıştı. Gerçekte tüm bu oranların nüfusunu artırma gayreti içindeki Türkiye açısından çok yüksek olduğuna işaret edilmişti. Bunu somutlaştırmak adına %25-30'luk ölüm oranı baz alınarak basit bir hesaplamaya gidilmiş ve Türkiye'de senede 250.000 doğumun gerçekleşmesi halinde kaybın 6 fırka/tümen askere denk düştüğünün altı çizilmişti. Bunun yanında Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan bir analizden hareketle on cephede dört yıllık savaş sonunda Türkiye'nin verdiği şehit sayısının 550.000'i bulduğu, barış döneminde ise dört senelik çocuk kaybının 250.000-300.000 civarında olduğu belirtilmişti. Bu karşılaştırma sayesinde anlamlı bir değerlendirme yapıldığı gibi %25-30'luk çocuk ölüm oranının sonuçları somutlaştırılmıştı. Bunların ardından yazıya *Cum-*

Cumhuriyet gazetesi adına "Doğru değil mi?" imzasıyla son nokta koyulmuştu.[15]

6 Mart günü bu kez Falih Rıfkı "Bir Münakaşa" başlıklı yazısıyla çocuk ölüm oranı hakkındaki tartışmaları *Hâkimiyet-i Milliye*'deki köşesine taşımıştı. Yazısında önce tartışmaların seyrini özetleyen Falih Rıfkı, nüfus meselesinin Türkiye için önemnden bahsederken "Türkiye nüfusunun birkaç seneden beri muhtelif sıyasi maksadlara göre münakaşa edilmekte olduğunu biliyoruz. Bazı kitaplar ve risaleler Anadolu'daki Türklerin beş milyonu geçmediğine dünyayı ikna etmeye çalışıyor. Bu vaziyet bize istatistiklerden ve nisbetlerden son derece ihtiyatkarane bahs etmeyi emreder" cümleleriyle konunun başka bir yönünü ortaya koymuştu.[16] "Çocuk bakımı hakkında telkinatta bulunmak ve halka çocuk bakımının büyük ehemmiyetini anlatmak için, vefiyat nisbetinin yüzde yetmiş beş olmayıp yüzde yırmı beş otuz olması mani değildir" ifadeleriyle Fuat Bey'in iddiasına bir eleştiri getirdiği kadar çocuk bakımının önemine de işaret etmişti. Ayrıca Ankara'daki Çocuk Sarayı'nın açılışı sırasında Başvekil İsmet Paşa'nın "Memlekette çocuk bakımı üzerinde evvela fikri bir inkılap vücuda getirme" söylemine vurgu yapmıştı. Falih Rıfkı da cehaletin etkisinden bahsederek Himaye-i Etfal, Hilal-i Ahmer ve Türk Ocakları gibi toplumsal kuruluşların sağlık alanındaki faaliyetlerini önemli bulduğunu ifade etmişti.[17]

Ertesi gün (7 Mart) *Hâkimiyet-i Milliye*'de İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından çocuk ölüm oranı hakkında bir anket yapıldığına yer verilmiş ve Mösyö Jakar'ın Türkiye'de çocuk ölüm oranının %75 olmadığı hakkındaki beyanatı yayımlanmıştı. Demecinde yayınlara ya da tartışmaya katılmak istemediğini söyleyen Jakar, kendi çalışmalarında bazı kasabalardaki (Kalecik gibi) ölüm oranının fazla olduğunun görüldüğünü fakat %75'lik oranın gerçek olamayacağını açıklamıştı. Onun söylemiyle çocuk ölüm oranının çok yüksek olduğu coğrafyalarda bile bu oran %50'yi geçmemekteydi. Öte yandan halk doğum ve ölüm hakkında resmi makamlara bildirimde bulunmadığından hıçbir zaman kendi istatistiksel çalışmalarından da çok kesin bir sonuç çıkmadığını belirtmek zorunda kalmıştı. Ayrıca 25 Şubat'ta nüfus sayımı çalışmaları nedeniyle Mersin'de bir anket yürütüldüğünü ve sonuçlarının kısa süre sonra çıkacağını söylemişti.

Jakar, çocuk ölüm sayı ve oranlarının belirlenmesi hakkında demografi alanıyla ilgili ve teknik düzeyde kısa açıklamalara da demecinde yer verdiğini gösteriyor" ifadeleriyle son vermişti.[18]

Yine 7 Mart Pazartesi günü, *Cumhuriyet*'in süreklı ıç sayfalarında yer verdiği İstanbul'daki çeşitli nedenlere bağlı olarak yayımlanan ölüm ve hastalık istatistikleri ılk sayfaya taşınmıştı. Şehremaneti Sıhhiye Müdüriyeti'nin cetvellerine göre bir haftada 22 çocuk ölü doğmuştu kı bu, gazete tarafından dikkat çeken bır durum olarak aktarılmıştı. Ayrıca 2 bebek doğum sırasında kaybedilmişti. Öte yandan sağlıklı doğanlar hakkında Şehremaneti'ne bildirım yapılması zorunluluğu bırakıldığından, bir karşılaştırma yapılamadığı üzerinde durulmuştu. Gazetenin haberine göre zatürreden ölenlerden 40'ı çocuktu.[19] Gazetenin 14 Mart tarihli sayısında da benzer bir tutum sergilenmiş ve değerlendirmeye alınan haftada İstanbul'da 97 küçük çocuğun vefat ettiği bildirilmişti. 5 yaşına kadar olan çocuklarda genel toplama göre ölüm oranı %30 derecesindeydi. Toplamda çocuk kaybına yönelik bu sayının yine yüksek bir rakam olduğu kamuoyuna yansıtılırken yaş aralıkları gözetilerek istatistiksel bir analiz de yapılmıştı. 60 yaşına kadar uzatılan bu analize göre en fazla ölüm yaşlılarla çok küçük çocuklar arasında yaşanmaktaydı. Hastalıklara

"Cumhuriyet Ruznamesi" adlı köşede Aka Gündüz "Çocuklara Yanık Arzuhal" başlığıyla konuyu oldukça alaycı bir üslupta ele almıştı: "Mini mini Türk yavruları! ... Sizden çok rica ederim. Allah aşkına, Resulullah aşkına, analarınızın, babalarınızın aşkına bize sormadan ve Mösyo Jakar'dan 'lesemorir' kâğıdı almadan vefat etmeyiniz!.."

"Çocuk vefiyatı: Mösyö Jakar'ın beyanatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Mart 1927.

bağlı ölümlerde de yaş aralığına göre sınıflamaya gidilmişti ve bu arada Şehremaneti'nde, eski nizamnamede olduğu gibi İstanbul'daki doğumların bildirilmesinin zorunlu hale getirilmesi için çalışma başlatıldığı haberi verilmişti.[30]

Basında tartışmaya açılan çocuk ölümleri sorununun Mart ayı içinde Etibba Muhadenet Cemiyeti'nin gündemine geldiği, bunun için ayrı bir toplantı yapılıp yapılmayacağının konuşulduğu da gazetelere haber olmuştu.[31] Nitekim 7 Mart'ta Etibba Muhadenet Cemiyeti Heyet-ı İdaresi toplantı yapmış ve çocuk vefiyatı hakkında görüşmeler gerçekleştirilmişti. Cemiyette çocuk ölüm oranının %25 olduğu yönünde bir düşünce ağır basmıştı. Ayrıca toplantıda, bu meselenin ve doktorları cehaletle suçlayan bir makalenin protesto edilmesi hakkında bir önerinin genel kurula sunulmasına karar verilmişti.[32]

Cumhuriyet çalışanları konunun peşini bırakmamıştı. Nitekim Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çalışmaları içinde bulunmuş[33] ve 1924 başlarında ülkede %80 civarında çocuk ölümü olduğunu söyleyen İstanbul Mebusu Hakkı Şinasi Paşa[34] ile 1927 Mart ayı ortalarında söyleşi yapılmıştı. Ankara'dan İstanbul'a gelen Hakkı Şinasi Paşa, muhabirin sorusu üzerine gazeteye yaptığı açıklamada çocuk ölümlerinin %70'e vardığını düşünmediğini, aksi takdirde ülkede nüfus kalmayacağını ve çocuk ölümlerinin bakımsızlıktan, sağlık şartlarının yetersizliğinden ve çocuk bakımının bilinmemesinden kaynaklandığını söylemişti.[35] Hemen ertesi gün "Cumhuriyet Ruznamesi" adlı köşede Aka Gündüz "Çocuklara Yanık Arzuhal" başlığıyla aynı konuyu bambaşka hatta oldukça alaycı bir üslupta ele almıştı. "...Mini mini Türk yavruları! İstatistik ilmi mucibince bir dakikalıktan bir yaşına kadar olan ve mezkür ılm haricinde boynu bükük kalan vatan bebeleri! Sizden çok rica ederim, Allah aşkına, Resulullah aşkına, analarınızın, babalarınızın aşkına bize sormadan ve Mösyo Jakar'dan 'lesemorir' kâğıdı almadan vefat etmeyiniz!.. Bir şey değil; ... arkada kalan büyükler birbirine giriyor. Ölümünüzün acısı yetişmezmiş gibi bir de onların kavgalarını görmek çok elim bir şey oluyor" ifadeleriyle başlayan yazı sonuna kadar aynı üslubu ve eleştirel çizgisini korumuştu.[36]

Aka Gündüz'ün yazısında iki kez ismini zikrettiği İstatistik Müdür-i Umumisi Kâmil Jakar, basına Mersin nüfus sayımı denemesinde çocuk ölümleri hakkında elde edilen sonuçlara dair bir makale dağıtmıştı. *Cumhuriyet*'te bu makale hakkında özet bilgi verilmişti. Gazetede verilen bilgiye göre Jakar annelere "Kaç yaşındasınız? Kaç seneden beri evlisiniz? Canlı olarak kaç çocuk doğurdunuz? Çocuklardan şımdi kaç tanesi sağdır? Bunlardan kaç tanesi ölmüştür? Ölenler kaç yaşında ölmüşlerdir?" sorularını yöneltmişti. Bunlara aldığı cevaplar doğrultusunda doğan 4904 çocuktan 1719'unun 10 yaşına varmadan hayatını kaybettiği belirlenmişti. Dolayısıyla ölüm oranı yaklaşık %23 idi. Yine aynı analizde bir yaşına kadar olan ölüm oranı %18,7 iken iki yaşına kadar olan kayıplar %24,6 olarak çıkmaktaydı.[37] Nihayet yapılan bu değerlendirme, *Cumhuriyet*'in sürüklediği tartışmanın sonucu hakkında da tam olmasa bile bir fikir vermekteydi. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki gazetenin 22 Haziran tarihli haberine göre İstanbul'da vefat edenler arasında çocuklar yine çoğunluğu oluşturmaktaydı.[38] Dolayısıyla gazete konunun takibini bir süre daha sürdürmüştü.

SONUÇ

Sonuç olarak, Fuat Bey'in misyon açısından aslında daha teknik ve spesifik bir yayın organı olarak tanımlanabilecek *Gürbüz Türk Çocuğu* mecmuasındaki çocuk ölüm oranı hakkındaki makalesi, Yunus Nadi aracılığıyla daha yaygın ve okunan bir günlük gazete olarak *Cumhuriyet* üzerinden Turkıye'ye yayılmış ve 1927 başlarında kamuoyunda çocuk ölümlerine yönelik tartışmayı yeniden başlatmıştı. Aslında bu tartışma, nüfus ve sağlıklı bır nüfus potansiyeline ulaşılıp ulaşılmayacağı konusunda, dolayısıyla Türkiye'nin geleceği hakkında daha önceki çeşitli hassasıyetlerin konumunu koruduğu ve kaygıların sürdüğü bır dönemde tekrar gerçekleşmişti.

Tartışmanın çocukların korunması, çocuk sağlık ve bakımının nüfusta artış sağlanması çalışmalarındaki yeri ve önemi, bu çizgide faaliyet gösteren Himaye-i Etfal Cemiyeti'yle faaliyetlerinin kamuoyu gündemine yeniden taşınması açısından yararlı olduğu ileri sürülebilir. Zaten cemıyet tarafından çıkartılan *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisi bu yönde bir

بر هفته ایچنده
شهر بمزده ۳۰۰ کیشی
وفات ایتدی
یالکز ذات ارنه‌دن ۴۰ ی چوجوق اولمق
اوزره ۶۳ کیشی اولمشدر

"Bir hafta içinde şehrimizde 300 kişi vefat etti", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1927.

misyona hizmet etmekteydi. *Cumhuriyet* cephesinde de Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni ön plana çıkarma eğilimi yer yer açığa vurulmuştu. Üstelik tartışmanın yarattığı atmosferin bu çabayı kolaylaştırdığı hatta fırsat sağladığı da rahatlıkla düşünülebilir. Kişisel menfaat sağlamak yönünde bir yaklaşımla karşılaşılmamakla birlikte, bu çabanın bir yönüyle ikili ilişkiler ya da dostluklarla ilişkili olduğu da sezinlenebilmektedir.

Basının temel sorumluluklarından birinin toplumsal sorunları izlemek ve bunlara dikkat çekmek olduğu gözetildiğinde, tartışmanın kaynağı, dinamikleri ya da içeriği ne olursa olsun, dönemin *Cumhuriyet* başta olmak üzere *Hâkimiyet-i Milliye* gibi yayın organlarının, basının böyle temel misyonlarından birini yerine getirdikleri söylenebilir.

"Çocukları açık havadan mahrum etmeyiniz", Gürbüz Türk Çocuğu, sayı 3, Aralık 1926.

EMİNALP MALKOÇ
İTÜ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Yücel Yanıkdağ, "Psikopatlar, Frengililer, Veremliler ve Müdemmid Caniler: Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Dejenerasyon Korkusu", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, ed. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017), s. 47-48, 52, 58, 65-66, 68-69; Zafer Toprak, "Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri", *Toplumsal Tarih* 281 (Mayıs2017): 29-31.

2 *TBMMZC*, c. 10, İ:13, 27 II.1340, s. 406; Eminalp Malkoç, "Erken Cumhuriyet Döneminde Sıtma Mücadelesinin Alt Yapısı (1923-1927)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, s. 172.

3 Toprak, agm, s. 23-27, 31.

4 Toprak, agm, s. 22-31; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Fevzi Çakmak, Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikası, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2007, s. 43-47.

5 Yunus Nadi, "Nüfus Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1924, s. 1.

6 "Hepimizi Ürkürecek Korkunç Bir Neticе", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1924, s. 2. Erken Cumhuriyet döneminde Himaye-i Etfal Cemiyeti, çocuk, çocuk sağlığı ve bu yöndeki yayınlar hakkında bkz. Cüneyd Okay, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti* (İstanbul, Şule Yayınları, 1999); Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2005; Makbule Sarıkaya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 34 (2007): 321-338; Makbule Sarıkaya, "Gürbüz Türk Çocuğu Dergisinde Çocuk Sağlığı Meselesi", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 9 (Bahar 2009): 151-163; Yaşar Baytal, "Atatürk Döneminde Nüfusu Artırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 10 (Güz 2009): 117-176; Makbule Sarıkaya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Nüfus Konusunun Dönemin Dergilerine Yansıması Örneği: Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi", *38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Güney Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 10-15 Eylül 2007). Bildiriler*, c. 2 (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011), s. 733-747.

7 Toprak, agm, s. 24, 28.

8 Zafer Toprak, "Sayısallaşma ya da Cumhuriyet'in Rasyonelleşmesi", *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), s. 244-259; Çakmak, agt, s. v, 4-5, 27-43, 96, 105, 111-126, 137-139; Ceren Gülser İlikan Rasimoğlu, "Memlekete Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır: Erken Cumhuriyet Döneminde Verem Mücadelesi ve *Yaşamak Yolu* Dergisi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, s. 201-207.

9 "Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Hulasa-i Mesaisi", *Gürbüz Türk Çocuğu* 1 (Teşrinievvel 1926): 17.

10 "Millî Siyasetlerin En Mühimi Çocuk Siyasetidir", *Gürbüz Türk Çocuğu* 1 (Teşrinievvel 1926): 2-3.

11 "(Gürbüz Türk Çocuğu) Niçin İntişar Ediyor?", *Gürbüz Türk Çocuğu* 1 (Teşrinievvel 1926), s. 1; Fatma Reşad, "Çocuk Ölümüyle Mücadele", *Gürbüz Türk Çocuğu* 4 (Kânunusânî 1927): 3-5.

12 Toprak, "Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri", s. 28.

13 Çocuk Sarayı, TBMM'nin tahsis ettiği bir arazide dershane, kütüphane, sinema salonu, muayenehane, eczahane, laboratuvar, süt damlası banyo dairelerinden oluşan bir kurumdu. "Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Hulasa-i Mesaisi", s. 17.

14 Aynıyerde.

15 *TBMMZC*, c. 28, İ:15, 16.12.1926, s. 58, 61.

16 Fuat Bey, "Millî Facia: Çocuklarımızın Yüzde Yetmişi Ölüyor!", *Gürbüz Türk Çocuğu* 5 (Şubat 1927), s. 1-3.

17 Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*; Sarıkaya, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti", s. 323.

18 Yunus Nadi, "%75!", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1927, s. 1. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Türk Tıp Kongresi'ne sunduğu rapora göre 1 yaşına kadar olan bebeklerde ölüm oranı 757.4 o/oo idi. Diğer yaş aralıkları ve oranlar için bkz. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Eylül 1341 Ankara'da İnikad Eden Türk Tıp Kongresi'ne Takdim Ettiği Rapor, 1 Mart 1341 (İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: FKG-Osm-00202, Yer No: 610.06 610.06 1341 R 1925 MD).

19 Yunus Nadi, agm, s. 1.

20 "Çocuk Vefiyatı", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1927, s. 2.

21 "Çocuk Vefiyatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Şubat 1927, s. 1; "Memleketimizde Çocuk Vefiyatı Ne Kadardır?", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1927, s. 2.

22 "Çocuk Vefiyatı", *Cumhuriyet*, s. 2.

23 "Sıhhiye Vekâlletimizin Çocuk Vefiyatına Dair Esassız Neşriyat Hakkında Beyanatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1927, s. 1, 4. Refik Bey'in eleştirdiği Fuat Bey'in yöntemi 1926 sonbaharında *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinde açıklanmıştı.

24 Yunus Nadi, "Yüzde Kaç?", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1927, s. 1. Yunus Nadi, ilk yazısında "...Selanik'ide idi, tababetin cehalet ve lakaydisine kurban giden güzel kızımız..." ifadesini kullanmıştı. Yunus Nadi, "%75!", s. 1. Sabiha Zekeriya ise Amerika'nın örnek alınmasını savunmuştu; Toprak, agm, s. 25-26.

25 "Doğru Değil mi?", *Cumhuriyet*, 3 Mart 1927, s. 3.

26 Falih Rıfkı, "Bir Münakaşa", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Mart 1927, s. 1. Ömer Seyfettin 1919'da *İdham* gazetesindeki bir yazısında eski Dahiliye Nazırı Adil Bey'in kendisine gönderdiği bir mektuptan alıntı yapmıştı. Burada "Türkiye'de dört milyon Türk vardır, diyorlar. Bu dört milyondan iki buçuk milyonu geçen muharebede öldü. Geriye kala kala bir buçuk milyon kaldı. Bu bir buçuk milyonunun da dejenere olduğunu muhterem alim, Filozof Rıza Tevfik'le Selim Sırrı Bey müşterek bir makalelerinde vazıhan ispat etmiştir" denmekteydi. Doktor Abdullah Cevdet, "Türksüz Türkiye" isimli makalesinde Anadolu'da "hakiki manasıyla nüfus olarak beş milyon can kalmamıştır" diye yazmıştı. Yanıkdağ, agm, s. 47, 54.

27 Falih Rıfkı, agm, s. 1.

28 "Çocuk Vefiyatı", *Hâkimiyet-i Milliye*, s. 1-2.

29 "Bir Hafta İçinde", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1927, s. 1-2.

30 "Çocuk Vefiyatı", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1927, s. 2.

31 "Bir hafta içinde", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1927, No:1017, s. 2.

32 "Çocuk Vefiyatı Etrafında", *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Mart 1927, s. 1.

33 Himaye-i Etfal Cemiyeti, *6 Mart: 1337 Senesinde Teşekkül Eden Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Tarihçesi ve 1338 Senesindeki Faaliyeti Hakkında 1339 Senesinde İnikad Eden Meclis-i Umumiye Takdim Eylediği Umumi Rapor ve Bilanço* (Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1339), s. 6, 27, 49, 51.

34 Toprak, agm, s. 23, 31.

35 "İstanbul Mebusu Hakkı Şinasi Paşa'nın Beyanatı", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1927, s. 2.

36 Aka Gündüz, "Çocuklara Yanık Arzuhal", *Cumhuriyet*, 16 Mart 1927, s. 3.

37 "Çocuk Vefiyatının Tedkiki Etrafında", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1927, s. 1-2.

38 "Bir Haftada Ölenler", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1927, s. 2.

MAURUS REINKOWSKI İLE "DÜZENİN ŞEYLERİ, TANZİMAT'IN KELİMELERİ" ÜZERİNE

ANNA VAKALİ

Prof. Maurus Reinkowski'nin doçentlik tezinin Türkçe çevirisi geçtiğimiz Eylül ayında Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması *başlığıyla Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlandı. Tarih Vakfı, Mehmet Ö. Alkan'ın moderatörlüğünde Yapı Kredi Kültür Sanat-Loca'da kitapla ilgili bir toplantı düzenledi. Bu tanıtım vesilesiyle Profesör Reinkowski ile hem kendi akademik serüveni hem de Türkçede yeni çıkan kitabı üzerine konuştuk.*

Maurus Reinkowski Kahire'deki Ezher Camii'nin avlusunda (2012).

Yapı Kredi Yayınları tarafından hazırlanan kısa biyografinizde görüldüğü üzere, Arap Çalışmaları lisansınızı yapmadan önce üniversitede ilk olarak İktisat ve Alman Dili ve Tarihi üzerine okudunuz. Bu değişikliğe yol açan nedenler nelerdi?

Aslında daha üniversitedeki ilk dönemimde, iktisadın benim için uygun bir alan olmadığını, Alman Dili ve Tarihi'nin ise daha önce okulda öğrendiğim şeylere çok yakın ve benzer bir içerik taşıdığını hemen anlamıştım. Yabancı diller ve tarihte her zaman başarılı bir öğrenciydim ve kendimi tamamıyla yeni bir alanda

Maurus Reinkowski 1962 yılında Altötting'de (Bavaria) doğdu. Münih ve Viyana üniversitelerinde Arap Dili ve Edebiyatı okudu. 1995'te Bamberg Üniversitesi'nden Türkoloji alanında doktora derecesini aldı. Aynı üniversitede 2002'de İslam Ülkeleri Tarihi ve Kültürü ile Türkoloji alanında doçent unvanını kazandı. 2004 yılından 2010 yılına kadar Freiburg Üniversitesi İslam Bilimleri ve İslam Halkları Tarihi Kürsüsü'nün başkanı olan Reinkowski, 2010 yılından bu yana Basel Üniversitesi Toplum Bilimleri Bölümü'nde İslam ve Ortadoğu Çalışmaları profesörüdür.

denemek istedim. O dönemde Avrupa dışındaki dillere ve tarihe olan ilgim göz önünde tutulursa, bu doğru ve yerinde bir değişiklik kararıydı. Öte yandan, oldukça genel ve soyut bir karar olarak da değerlendirilebilir; çünkü alan olarak Çin Dili ve Tarihi'ni de seçebilirdim.

Arap Çalışmaları lisansınızı bitirdikten sonra Bamberg Üniversitesi'nde Türkoloji alanında doktora ve İslam Ülkeleri Tarihi ve Kültürü ile Türkoloji alanında da *Habilitation* yaptınız. Arap dünyasından Osmanlı ve Türk dünyasına yönelmenize yol açan bu ikinci değişikliğin nedeni neydi? Bu iki çalışma alanını nasıl birleştirdiniz ve birbiriyle kaynaştırdınız?

Doğrusu, benim öğrendiğim ilk Ortadoğu dili, Osmanlı çalışmaları alanında ciddi ve önemli bir yere sahip olan Münih Üniversitesi'nde öğrenci olduğum dönemde Türkçe ve Osmanlıca çalışmaya başladığımdan dolayı Türkçe olmuştu. Daha sonra Münih'teki Institute of Semitic Studies'de (Sami Araştırmaları Enstitüsü) Arapça öğrenmeye başladım. 1980'li yıllarda, Institute of Semitic Studies gerçekten çok elitist bir kurumdu. Dışarıdan gelen öğrencileri korkutup uzaklaştırmak için, öğrencileri iki Sami dili daha öğrenmeye mecbur tutuyorlardı. Prensip olarak Almanya'daki İslam araştırmaları geleneğinde hâlâ bir "elsine-i selase" ideali vardır; yani sizden Ortadoğu İslam coğrafyasının üç temel dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe-Osmanlıca öğrenmeniz beklenir. Tabii, sürekli bir pozisyona sahip olduktan sonra gelen görev ve sorumlulukların sayısı ve yoğunluğu göz önüne alınırsa, kariyerinizin erken dönemlerinde sahip olduğunuz filolojik seviyeyi korumak ve devam ettirmek çok zor bir şey. Yeri gelmişken, Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History* (*Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001) adlı eserinde, çok fazla sayıda dili vasat bir seviyede öğrenmenin esasında ciddi ve nitelikli araştırmalara kapı açmayacağını söyler. Ben şahsen, bu sözlerde büyük bir doğruluk payı olduğunu düşünüyorum.

Çalışmalarınızda size rehberlik eden ve sizi etkileyen profesörler kimlerdi?

Münih'teki ilk yıllarımda hocalarımdan büyük bir destek gördüm. Burada Hans-Georg Majer, Michael Ursinus ve Klaus Kreiser'in isimlerini bilhassa belirtmem gerek. Geriye dönüp baktığımda, 1980'li yıllarda Münih'te geçirdiğim iki yılın beni "sonsuza dek" bir Osmanlı tarihçisi yaptığını düşünüyorum. Viyana'daki yıllarımda ise Osmanlı-Türk dünyasının ünlü kültür tarihçisi Andreas Tietze ve Türk ve Orta Asya çalışmalarında önde gelen bir uzman olan Karl Heinrich Menges beni en çok etkileyen akademik figürlerdi. Ama o dönemlerde, bu iki önemli akademisyenin bilgi ve tecrübesinden azami bir şekilde faydalanmak için çok genç, çok tecrübesiz ve üniversite dışındaki faaliyetlere haylı düşkün bir öğrenciydim. Viyana'dan bahsetmişken, sahip olduğum Arapça gramer ve nahiv bilgisinin temellerini atan Arne Ambros'un ismini de anmam gerekiyor. Ambros bana Arapça metinleri matematiksel bir bulmaca gibi çözümlemenin zevkini gösteren ve öğreten kişidir. Boğaziçi Üniversitesi'nde geçirdiğim bir yıla gelince (1985-1986 öğretim yılı), o dönemde Türk Edebiyatı dersleri veren Günay Kut ve Türk Siyasal Hayatı derslerine katıldığım Metin Heper'den etkilendiğimi söyleyebilirim. Ama üzerimde en büyük etkisi ve emeği olan kişi, hiç şüphesiz, 1990'lı yıllarda Bamberg Üniversitesi'nde yollarımızın yeniden kesiştiği Klaus Kreiser'dir. Kreiser doktora çalışmam sırasında tez danışmanımdı ve kendisiyle 2000'li yılların başına kadar birlikte çalıştık. Hâlâ onun Osmanlı-Türk tarihi sahasındaki muazzam bilgisine, mimarlık ve sanat tarihi gibi farklı alanlardaki dikkat çekici uzmanlığına hayranım. Şu anda emekliye ayrılmış olan Klaus Kreiser her zaman çok adil bir danışman, entelektüel işbirliğine ve paylaşıma açık bir sosyal bilimci olmuştur. Son olarak, Bamberg yıllarımda rahmetli Semih Tezcan ile birlikte çalışma şansına eriştim. O zamanlar akademik bakımdan işbirliğimiz pek fazla sıkı değildi ama bilim insanı ve insan olarak beni çok etkiledi.

Çalışmalarınız sırasında Almanca konuşan dünya için "Şark"a dair tarih yazımındaki başlıca eğilimler nelerdi?

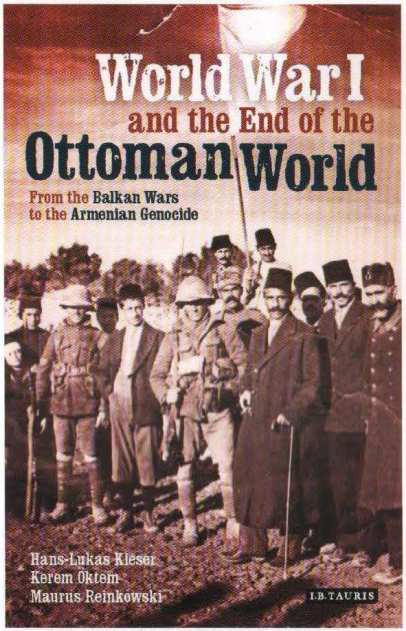

Hans-Lukas Kieser, Kerem Öktem, Maurus Reinkowski (ed.), *World War I and the End of the Ottomans: From the Balkan Wars to the Armenian Genocide* (Londra: Tauris, 2015).

1980'li yıllarda üniversite hayatıma başladığımda, *Orientalist* (Oryantalist-Şarkiyatçı) ve *Orientalistic* (Oryantalistik-Şarkiyatçılık) gibi terimler yaygın bir şekilde kullanılıyordu. O dönemde "Oryantalist" Çin tarihi, Budizm, Afrika'daki kültürler ya da İslam medeniyetleri gibi birbirinden oldukça farklı alanlarla meşgul olan bir araştırmacı olarak tahayyül edilirdi. Tabii, bu farklı alanların hepsini kapsayan, birleştiren ortak bir bağ olduğu anlayışı da bu tahayyüle eşlik ederdi. Hellmut Ritter gibi daha önceki kuşakların "Oryantalist"leri, çiviyazılarından modern Ortadoğu dillerine kadar uzanan hayret verici bir çokyönlülüğe sahipti. Ayrıca, tematik ilgi alanları doğa bilimleri tarihinden

edebiyata, felsefeden teolojiye kadar genişleyen çok büyük bir yelpazeye sahiptı. Günümüzde böyle bir şeyi tahayyül etmek neredeyse imkânsız. Edward Said'in 1978'de yayımlanan *Orientalism* (*Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ünler, İstanbul: Metis Yayınları, 1999) adlı çalışmasının etkileri ve oryantalist geleneğe yaptığı sert

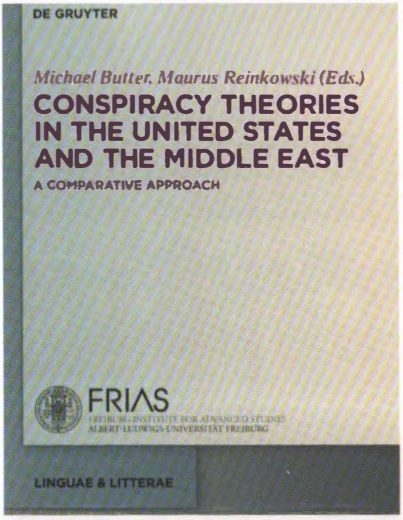

Michael Butter, Maurus Reinkowski (ed.), *Conspiracy Theories in the United States and the Middle East. A Comparative Approach* (Berlin: de Gruyter, 2014).

eleştiriler, Almanca konuşulan akademik çevrelerde, Anglo-Amerikan dünyayla karşılaştırıldığında, daha yavaş ve dolaylı bir şekilde hissedildi. Tabii ki, Said'in yönelttiği eleştiriler, biraz gecikmeyle de olsa, kaçınılmaz olarak bu coğrafyada da kendini gösterdi. Günümüzde artık hiç kimse "Oryantalist"i kendini tanımlayıcı bir terim olarak kullanmıyor. Almanca konuşulan akademyaya geri dönersek, bu bölgede yaygın olarak kullanılan terim *Islamwissenschaft*'tır (İslam Araştırmaları). Fakat, *Islamwissenschaft*, *Islamic Studies* (ilahiyat) teriminin bire bir muadili olarak anlaşılmamalıdır; çünkü kendini sadece ve öncelikli olarak İslam dini ve kültürünün normatif içeriğini ve esaslarını araştırmaya değil, aynı zamanda çağdaş Mısır edebiyatı, Arap milliyetçiliği, göç veya İran sineması gibi değişik konuları incelemeye de adamıştır. Benim bu konudaki kişisel görüşümü soracak olursanız, ben şahsen *Islamwissenschaft* terimini de en az *Orientalistic* terimi kadar sorunlu buluyorum. Fakat Avrupa perspektifinden, İslam dünyası hakkında paradıgmatik "öteki" olarak konuşmanın, maalesef, çok da kolay bir yolu yok.

Son yıllarda bu alanda ne tür değişimler fark ettiniz?

Son yıllardaki genel eğilimin, gittikçe artan bir uzmanlaşma yönünde olduğu söylenebilir. Günümüzde bir araştırmacının, bölgede konuşulan dillerden birisiyle ilgili filolojik donanımına bağlı olarak, edebiyat, dilbilim, tarih, felsefe ve benzeri alanların birinde uzmanlaşması gerekiyor. Tabii ki daha önceki kuşakların çok daha geniş ve kapsamlı bir yaklaşıma sahip olduğu düşünüldüğünde, acaba alanda bir çeşit "dejenerasyon"la mı karşılaştığımız sorusu akıllara gelebilir. Belki de öyle, ama günümüze kadar geçen süre zarfında birçok şey ciddi bir şekilde değişti. Bugün, bundan yirmi otuz yıl önce çok yaygın olarak görülen pozitivist bir tarzda yazmanın tamamen imkânsız olduğu unutulmamalı. Benim kişisel gözlemim, beşeri ve sosyal bilimlerdeki diğer disiplinlerin hâlâ bizim araştırma sahamızı oryantalize eden bir kanıya ve yaklaşıma sahip olduğu yönünde.

İzin verirseniz bu konuda ne demek istediğimi biraz daha açmak istiyorum. Bir taraftan Ortadoğu çalışmaları hâlâ periferik bir disiplinken, öte yandan bizden birer "Oryantalist-Şarkiyatçı" olarak, İslam coğrafyasıyla ilgili her konuyu ve kavramı, bu coğrafyanın sahip olduğu devasa coğrafi, kronolojik ve tematik geniş-lik hiç dikkate alınmadan açıklamamız bekleniyor. Bu tabii ki imkânsız bir şey. Benim "Oryantalistlerin Oryantalize edilmesi" olarak tanımladığım bu yeni gelişmenin, Avrupa'da bir üniversitede çalışan bir öğretim görevlisi ve araştırmacı olarak, şu andaki meslek hayatımın en zor kısmını oluşturduğunu bilhassa vurgulamak istiyorum.

2010 yılından bu yana Basel Üniversitesi'nde İslam ve Ortadoğu Çalışmaları profesörüsünüz. 2013 yılına kadar da aynı bölümün adı Şarkiyat Bölümü (Orientalisches Seminar) idi. Bu değişiklik ne ifade ediyor ve bu konuda Almanca eğitim veren diğer üniversitelerin genel eğilimi hangi yönde?

Umarım daha önceki cevaplarımdan, "Şarkiyat" ve "Oryantalistik" gibi terimlerin kullanımı konusunda ciddi çekincelerim olduğu anlaşılmıştır. Zaten bu nedenle Basel'deki bölümümüzün ismini "Ortadoğu Çalışmaları" (Middle Eastern Studies) olarak değiştirdik. Bu arada, bu ismin de oldukça problemli olduğu gerçeğinin farkındayım; çünkü "Ortadoğu Çalışmaları" da bir terim olarak, "Batı" ile "Doğu" arasında olduğu varsayılan hiyerarşiyi beslemeye ve vurgulamaya bir şekilde devam ediyor; ama ben kişisel olarak bu terimin "ehven-i şer" olduğunu düşünüyorum, ayrıca bizim sosyal bilimler tarafından beslenen yaklaşımımızı çok daha iyi bir şekilde yansıttığına da inanıyorum. Öte yandan, bütün bu kavram karmaşasına rağmen, *Oriental Studies*, Avrupalı olmayan kültürleri filolojik ve tarihsel açıdan inceleyen çeşitli disiplinleri ifade eden bir çeşit "şemsiye tabir" olarak kullanıldığı takdirde, bir terim olarak belki hâlâ anlamlı olabilir.

Örneğin, geçtiğimiz yıllarda Zürih'te İslam araştırmaları, Sinoloji, Japonoloji ve Hindoloji gibi farklı disiplinler "Asia-Orient Institute" (Asya-Şark Enstitüsü) ismi altında yeniden bir araya getirildi. Bu bölümlere, ortak bir araştırma birimi kurmaları için, üniversiteden oldukça cömert bir kaynak aktarıldı. Bu deneyim sonucunda anlaşılmaya başlandı ki, eğitim ve araştırma alanında karşılaştırılabilir problemlere sahip farklı disiplinler, eğer uyumlu bir şekilde işbirliği yapabilirlerse daha üretken ve başarılı olabiliyorlar. Ancak Zürih örneğinin bana güncel eğilimlere karşı gelişen, oldukça tekil ya da nevi şahsına münhasır bir durum olarak gözüktüğünü de itiraf etmeliyim. Öte yandan, *Islamwissenschaft* önümüzdeki yıllarda, yeni ilahiyat fakültelerinin kurulmasıyla birlikte

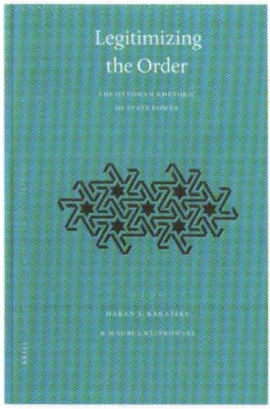

Hakan Karateke, Maurus Reinkowski (ed.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power* (Leiden: Brill, 2005).

bir kez daha sorgulanacak. Örneğin, Almanya'daki federal hükümet ve bazı eyaletler, Türk Diyaneti tarafından gönderilen imamların yerini alacak Müslüman teologlar ve öğretim görevlileri yetiştirmek amacıyla kurulan programlara ciddi ölçüde yatırım yaptılar. Ben şahsen bu girişimin sonuçlarının bizi önümüzdeki yıllarda nereye götüreceğini çok merak ediyorum.

Basel Üniversitesi'ndeki bölümünüz, pek çok başka etkinliğin yanı sıra, düzenlediği konferanslar ve doktora öğrencileriyle gerçekleştirilen atölyelerle giderek uluslararası bir profil kazanmaya başladı. Yönetime geldiğiniz günden bu yana bölümünüze nasıl bir görünüm kazandırmaya çalışıyorsunuz?

Öncelikle bölümümüz ve Basel'deki faaliyetlerimiz hakkındaki nazik sözleriniz için çok teşekkür ederim. Evet, son birkaç yıldır Basel'de oldukça aktifiz. Bu gelişmede meslektaşlarımın büyük bir şevkle icra eden meslektaşlarla birlikte çalışmanın ayrıcalığından faydalandığımı belirtmek isterim. Burada yeri gelmişken Selen Etingü, Murat Kaya, Nataša Mišković, Alp Yenen ve geçtiğimiz aylarda aramıza katılan Alexander Balisteri'nin isimlerini özellikle anmak istiyorum. Basel'deki faaliyetlerimizin öne çıkan özelliklerine gelince, temel hedeflerimizden biri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşümün nasıl gerçekleştiği sorusunu analiz etmek; yani özellikle 1912-1922 arasındaki kritik ve belirleyici döneme yoğunlaşıyoruz. Bu çerçevede, meslektaşım Hans-Lukas Kieser (Newcastle Üniversitesi, Avustralya) ile birlikte, "Ottoman-Cataclysm" başlığı altında bir dizi konferans düzenledik. Son olarak, Kasım 2017'de üniversitemizdeki "Center for Jewish Studies" (Yahudi Araştırmaları Merkezi) ile birlikte *Balfour Deklerasyonu* hakkında uluslararası bir konferans gerçekleştirdik. Ayrıca, doktora öğrencilerimizin düzenlediği atölye çalışmaları sırasında Erik Jan Zürcher, Hasan Kayalı, Michael Provence, Isa Blumi, Şükrü Hanioğlu, Khaled Fahmy, Ahmet Kuyaş ve Asım Karaömerlioğlu gibi isimleri de bölümümüzde ağırladık. Coğrafi bir perspektiften bakıldığında, Kuzeydoğu Avrupa, Anadolu ve Maşrık'ı müşterek bir analiz çerçevesinde bir araya getirmeye çalışıyoruz. Bahsettiğim bu müşterek bölgenin sadece *Post-Ottoman* (Osmanlı sonrası) olarak tanımlanmaması gerektiğine inanıyoruz. Graz Üniversitesi'nden önde gelen bir Kuzeydoğu Avrupa tarihçisi Karl Kaser, bu bölgeyi tanımlamak için "Küçük Avrasya" terimini türetti ama bu terim bana şahsen aşırı derecede coğrafya odaklı geliyor. Ama belki de önümüzdeki birkaç yıl içinde bu bölgenin tutarlı bir jeopolitik birim olarak yeniden doğuşuna şahit olacağız. Böyle bir durumda *Near East* (Yakındoğu), bölgeyi tanımlamak için tekrar en uygun terim haline gelebilir.

Yayınlarınıza bakıldığında, çağdaş Türkiye'den Arap Baharı'na, Ortadoğu'da komplo teorilerinden Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida ve hukuksal çoğulluğa uzanan çok geniş bir ilgi alanı yelpazesiyle karşılaşıyoruz. Bütün bu yıllar boyunca ne tip sorular araştırmalarınızı motive etti?

Galiba bölgeye dışarıdan bakmanın avantajına sahip biri için, bu birbirinden farklı konuları bir arada tutan şeyin ne olduğunu söylemek çok daha kolay. Ben şahsen araştır-

Maurus Reinkowski Ankara'da eski doktora öğrencisi Metin Atmaca ile (2012).

Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri. Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Çiğdem Canan Dikmen (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017).

Thomas Demmelhuber, Axel Paul, Maurus Reinkowski (ed.), *Arabellion: Vom Aufbruch zum Zerfall einer Region?* (Baden-Baden: Nomos, 2017).

macıların "akademik sezgi" olarak tanımladığım bir şeye sahip olduğuna inanıyorum. Bununla kastettiğim, akademik kariyer planlarıyla ilgili bütün rasyonel düşüncelerin ötesinde, araştırmacılarda neyin merak uyandırıcı ve etkileyici olacağıyla ilgili bir çeşit hissin, duygunun var olduğu yönünde. Kavramsal bir çerçeveden bakacak olursak, benim ilgilendiğim bütün konuların kimlik siyaseti alanına konumlandığını ve toplumsal olarak kabul edilen ile reddedilen arasındaki sınırlara yoğunlaştığını söyleyebilirim. Bazen komplo teorileri gibi daha sonra akademik çevrelerde popüler olacak konulara da değindim tabii. Daha önce belirttiğim gibi, son birkaç yıldır birçok uluslararası konferans düzenledik. Bu konferanslar sırasında farklı alanlardan gelen meslektaşlarımla işbirliği yapmaktan ve muhtelif konularla ilgili *collective volumes* (derlemeler) yayımlamaktan büyük bir keyif aldım. Fakat aynı zamanda, spesifik bir konuya odaklanmamanın yarattığı tehlikeleri ve belirli konularda uzmanlaşmış meslektaşlarımla o alanlarda aynı seviyede rekabet edebilmenin ne kadar zor olduğu gerçeğini de gördüm.

***Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri* 2005 yılında yazılmış olmasına rağmen, 2017 yılında Türkçeye çevrildi ve Ocak 2018'de bir etkinlikle İstanbul'da okura takdim edildi. Kitabın basılışı Marc Aymes ve Milan Petrov'un eserlerinin basımıyla birlikte, Tanzimat'a yönelik artan bir ilginin yaşandığı bir döneme denk düşüyor. Bu ilgiyi nasıl açıklıyorsunuz? Osmanlı çalışmaları açısından Tanzimat'ın güncelliği hakkında ne düşünüyorsunuz?**

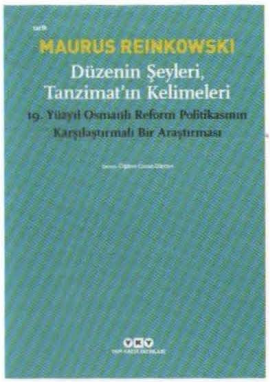

Dürüst olmak gerekirse, Tanzimat'a yönelik ilgide ciddi bir artış olduğundan çok da emin değilim. Eğer Osmanlı çalışmalarının uluslararası tarih yazımının temel alanlarından biri olmasına yönelik şaşırtıcı gelişimini hesaba katarsanız, Tanzimat ile ilgili çalışmaların sayısının çok fazla olmadığını görürsünüz. Günümüzde Osmanlı tarihçilerinin büyük bir kısmı, bu arada ben de onlardan biriyim, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine yoğunlaşmış durumda. Tabii ki Tanzimat 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin çok önemli bir dönemini oluşturuyor. Bununla birlikte, iki temel gelişmenin Tanzimat'ın önemini artırdığını ve artırmaya devam edeceğini düşünüyorum. Birincisi, son yıllarda "İmparatorluk" olgusuna yönelik çalışmalar oldukça popüler hale geldi. Örneğin, birkaç yıl önce Jane Burbank ve Frederick Cooper tarafından yayımlanan *Empires in World History: Power and the Politics of Difference* (*İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2012) adlı çalışmaya bakarsanız. Osmanlı İmparatorluğu'nun Burbank ve Cooper'ın anlatışının merkezinde olduğunu görebilirsiniz. Bunun temel nedeninin, Osmanlıların eski Türk, Bizans, Arap, Moğol ve Fars devlet geleneklerini bir arada ve uzun süreli olarak harmanlamayı başarmış olmasında yattığını düşünüyorum. Eğer bu açıdan bakarsanız Tanzimat gerçekten oldukça ilginç bir araştırma konusu; çünkü Tanzimat, kuşkusuz, Osmanlı emperyal zanaatkârlığının bir devamıdır. Ama öte yandan, Avrupalı emperyalist güçlerin baskısı altında hareket etmek zorunda olan bir imparatorluğun "modern" bir devlet yaratma çabalarının da bir ifadesidir. Bu, gerçekten daha fazla ilgiyi hak eden bir çaba.

İkinci neden ise Tanzimat'ın Türkiye'deki güncel kimlik politikalarının bir parçası olması. Eğer günümüzde güçlü bir revizyonist akım Türkiye'deki Kemalist dönemi bir çeşit ara fasıl ya da antraktmışçasına reddediyorsa, o zaman hemen aklımıza, otomatik olarak, Tanzimat dönemine nasıl yaklaşacağımız sorusu da gelir. Acaba Tanzimat'ı da Kemalizme çok benzeyen otoriter modernleşmeci yapısından dolayı, bir tür adı koyulmamış Kemalizmmişçesine reddetmek mı gerekiyor? Ben önümüzdeki yıllarda Tanzimat'ın modern Türk tarihi çerçevesi içinde nasıl yorumlanacağı ve kavramsallaştırılacağı hakkında daha fazla teorik ve historiyografik tartışma göreceğimizi tahmin ediyorum.

Kitabınızın temel argümanlarından biri, Tanzimat boyunca Osmanlı Devleti'nin ebedi bir "düzenin kaybedilip yeniden kurulması" döngüsünü kırarak "modern" ve "nihai" bir düzen inşa etmeye çalıştığı yönünde. Ancak, kendinizi Osmanlı politikalarının arkasında katı ve tek taraflı rasyonel stratejiler gördüğünü iddia ettiğiniz Eugene Rogan gibi tarihçilerden de ayrıştırıyorsunuz. Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'ndeki pratik retorikten ne kadar uzaktı?

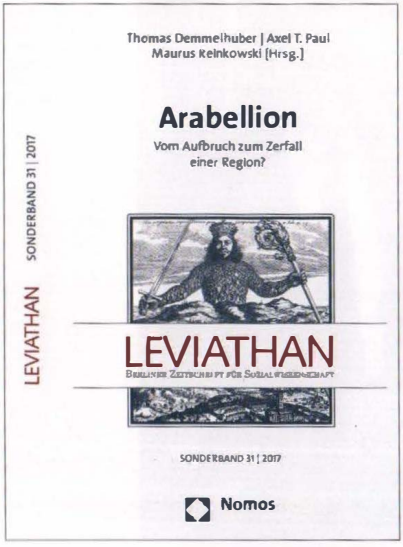

Eğer günümüzde güçlü bir revizyonist akım Türkiye'deki Kemalist dönemi bir çeşit ara faşıl ya da antraktmışçasına reddediyorsa, o zaman hemen aklımıza, otomatik olarak, Tanzimat dönemine nasıl yaklaşacağımız sorusu da gelir. Acaba Tanzimat'ı da Kemalizme çok benzeyen otoriter modernleşmeci yapısından dolayı, bir tür adı koyulmamış Kemalizmmişçesine reddetmek mi gerekiyor?

Aslında kendimi Rogan'dan çok da uzakta görmüyorum. Eğer "rasyonel" kelimesinin tam olarak ne ifade ettiği gibi çetrefil bir konuyu bir tarafa bırakırsak, Tanzimat aslında Osmanlı Devleti için daha rasyonel bir politika yaratma girişimiydi. Kitabımda söylemek istediğim şeylerden biri, Tanzimat politikacılarının çok hırslı ve kesinlikle çok mekanik bir toplum tasavvuruna sahip olduğu. Bu bağlamda Kemalizm aslında Tanzimat'ın mirasçısı olarak değerlendirilebilir. Tabii, Kemalist bürokrasi ve devlet daha fazla iktidar gücüne ve başka avantajlara da sahipti. Tanzimat dönemi politikacıları aynı zamanda kendilerini imparatorluğun devasa sorunlarına kesin çareler bulacak kişiler olarak gördükleri için, çok fazla "sarhoş" (*intoxicated*) olmuşlardı. Burada "sarhoş" kavramını bilinçli bir şekilde kullanıyorum. Aslında bu bağlamda, Farsça bir terim olan *Garbzadegi* (*Westoxification*) ile birçok ortak nokta var ama bu başka bir röportajın konusu.

Prensip olarak, Tanzimat politikacılarının söyledikleri ile kastettikleri oldukça benzer şeylerdi, ama iki önemli noktada retorikleri uygulamalarından sapıyordu. Birincisi, Tanzimatçılar Avrupa siyasi terminolojisinden ödünç aldıkları terimleri gerçekten yaratıcı bir şekilde yeniden yorumluyorlardı. "Tesavi" (denklik-eşitlik) terimi bu durumu yansıtan iyi bir örnek olabilir. Tesavi ile görünürde *égalité* (tüm insanların eşitliği) kastediliyordu, ama uygulamada Osmanlı Devleti imparatorluktaki tüm kişi ve gruplara aynı önlemleri ve politikaları uygulamaya gayret ediyordu. İkincisi, Tanzimat politikacıları, siyasi zemindeki gerçekleri pek umursamaksızın, uyguladıkları politikaları devam ettirme eğilimindeydi. Bu yaklaşım ise, var olan gerçeği reddetme mekanizmasına yol açıyordu ve dolayısıyla, içinde bulundukları durumu gerçekçi bir şekilde değerlendirme şansını kaybediyorlardı.

Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri: 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması kitabında geçen iki bölge: Cebel-i Lübnan ve Kuzey Arnavutluk.

Kayıtlı: Perry-Castañeda Library Map Collection der University of Austin at Texas, https://legacy.lib.utexas.edu/maps/

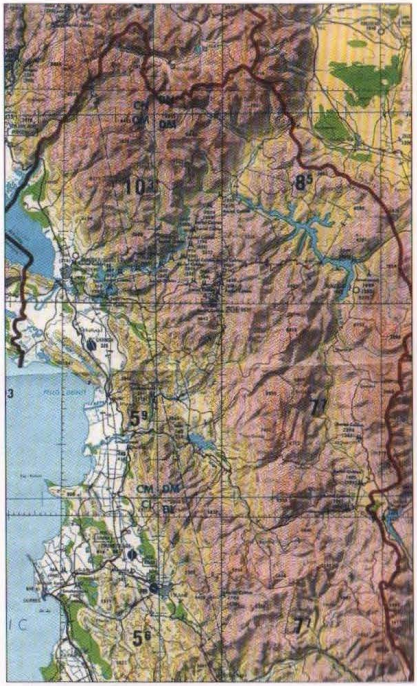

Kitabınızda, Osmanlı politikaları ve retoriğinin 1860'lı yıllarda nasıl yeni özellikler kazandığını tasvir ediyorsunuz. Bu on yıllık dönemin Tanzimat açısından önemi nedir?

Cebel-i Lübnan ve Kuzey Arnavutluk ile ilgili Osmanlı belgelerini okudukça, 1860'lı yılların etnik ve mezhepsel gruplar hakkındaki Osmanlı siyasi algısının ve tasvirinin oldukça esaslı bir dönüşümden geçtiği izlenimini edindim. Bu dönemde, bir tekerrür çemberi ya da fasit daire olarak tanımlayabileceğimiz istikrar dönemi-kriz dönemi ve tekrar istikrar dönemine dönüş mefhumu, yerini nihayet istikrarlı bir düzen düşüncesine bıraktı.

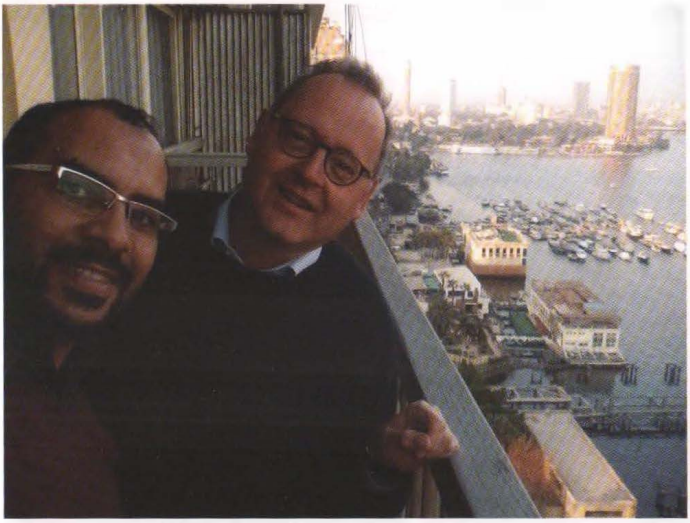

Maurus Reinkowski Kahire'deki Ezher Üniversitesi'nde meslektaşı Muhammad Shehata ile (2017).

İzin verirseniz, kendi kitabımdan bu değişimi daha iyi açıklayacak bir örnek vermek istiyorum. Kuzey Arnavutluk'ta yaşayan Mirditler 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'ne karşı fiili bağımsızlıklarını korumakla maruftular. 1850'li yılların ortalarına kadar, Osmanlı makamları Mirditlerin bazı itaatsiz davranışlarını hoşgörüyle karşılama eğilimindeydi; sadece çok ciddi tecavüz ve ihlalleri cezalandırılmaya değer görülüyordu. Ancak, aşağı yukarı 1865'ten itibaren, Osmanlı makamlarının bu grubun özerk ve anarşik tavırları karşısındaki tahammülsüzlüğü giderek artmaya başladı. Buna paralel olarak, Mirdita'nın özerkliği artık kabul edilmemeye başlandı ve Mirditlerin özerklik konusundaki ısrarları, temelsiz olduğu gerekçesiyle, reddedildi. 1860'ların sonundan itibaren ise dönemin Osmanlı belgelerinde 1850'li yıllardaki Osmanlı belgelerinde tasdik edilmiş olan Mirdit ayrıcalıkları, tereddütsüz ve hatta biraz da gururlu bir şekilde, Mirditlerin asılsız ve kibirli iddiaları olarak tanımlanmış ve defaatle tekzip edilmiştir. Bu süreçten itibaren de kötü şöhretli eşkıyalar olarak nitelendirilmişlerdir. Özellikle dikkate değer bir başka değişiklik ise, daha önceleri her zaman Mirditlerin sadakati ve iyi hizmetini tasvir etmek için kullanılmış olan "öteden beri" tabirinin, bu dönüşümle birlikte, sadece Mirditlerin kökleşmiş ve "öteden beri" bilinen, geleneksel asiliği ve eşkıyalığıyla ilişkilendirilmesidir.

Osmanlı vilayetlerinin her zaman bir diğerinden bağımsız, tekil olarak incelendiğini düşünecek olursak, kitabınızın en ilginç yönlerinden biri taşıdığı karşılaştırmalı perspektif. Ayrıca "benzerlikler" ve "farklılıklar"ın ötesine geçen bir karşılaştırmalı yaklaşım öneriyorsunuz. Tanzimat'ı anlamak için böyle bir yaklaşım ne düzeyde gerekli?

Geriye dönüp baktığımda, kitabımın, Tanzimat'ın daha geniş ve detaylı bir resmini vermek adına, Işkodra ve Cebel-i Lübnan gibi iki farklı vilayeti bir araya getiren iyi bir deneme olduğunu düşünüyorum. Ancak, benim kitabımda da çok açık bir şekilde görüldüğü gibi, bırakın Tanzimat ile genel sınıflandırmalar yapmayı, benzerlikleri ve farklılıkları belirlemeye yönelik en basit bir girişim bile çok zor bir iş. Işkodra ve Cebel-i Lübnan'daki aydınlatıcı vaka incelemelerinin yanı sıra, kitabımın en ikna edici tarafının dönemin siyasi terminolojisi ve Osmanlı siyasi eliti tarafından paylaşılan siyasi tahayyül gibi Tanzimat'ın merkezi özelliklerine yönelik katkısı olduğunu düşünüyorum. Karşılaştırmalı yaklaşımla ilgili sorunuza gelince, karşılaştırma araştırmacılar için gerçekten kışkırtıcı ve motive edici olsa da kişisel tecrübelerim bana bu tip çalışmaların düzgün bir biçimde gerçekleştirilmesinin son derece zor olduğunu söylüyor. Osmanlı tarihiyle ilgili araştırmalarda gerçekten karşılaştırmalı yaklaşımlara ihtiyacımız var; bunu ben de kabul ediyorum. Fakat incelenmesi gereken materyalin maddi büyüklüğünden kaynaklanan uygulama problemleri ve karşılaştırma için kullanılması gereken analiz yöntemiyle ilgili *heuristic* zorluklar, gerçekten hâlâ çözülmeyi bekleyen çok ciddi sorunlar. Sonuç olarak, karşılaştırma problemiyle nasıl başa çıkılacağı konusunda benim maalesef hâlâ çok iyi bir fikrim yok.

Profesör Reinkowski, bize vakit ayırdığınız için size çok teşekkür ediyorum. Son olarak bundan sonraki planlarınızı ve akademik çalışmalarınızı sormak istiyorum. Neler bekliyor sizi?

Bu güzel sohbet için ben de size çok teşekkür ederim. Kısaca söylemek gerekirse, umudum ve beklentim, biraz daha az ama daha verimli bir şekilde çalışmak. Gelecek yıllarda *collective volumes* tarzında çalışmalardan ziyade, sadece monografilere yoğunlaşmak ve en azından bir tane iyi monografi yayımlamak istiyorum.

Mutfağın sınırlarını aştık...

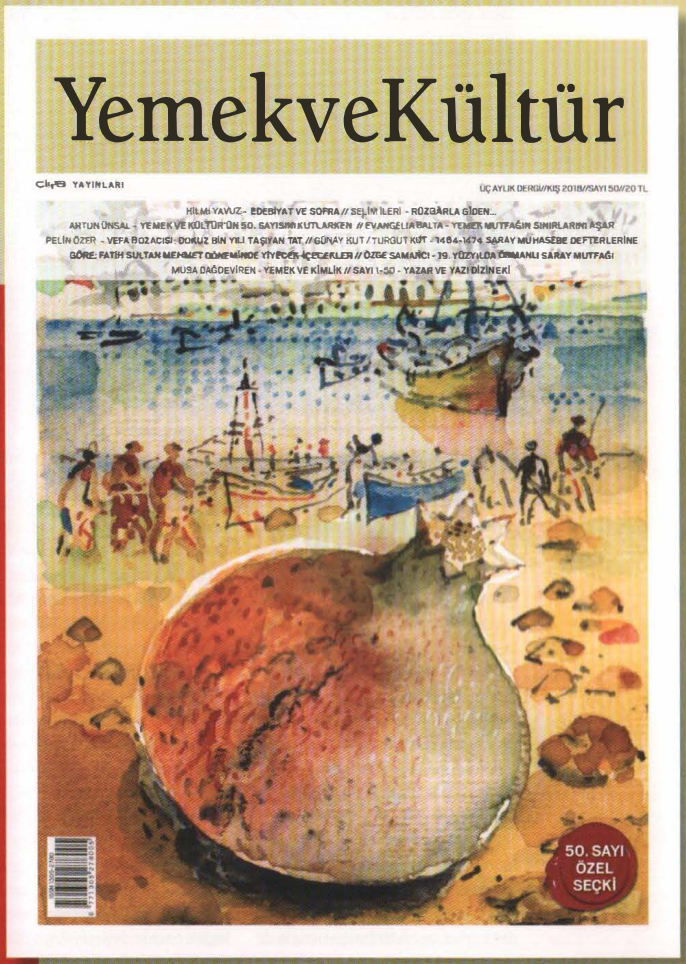

50. SAYI ÖZEL SEÇKİ VE DİZİN KİTAPÇIĞI

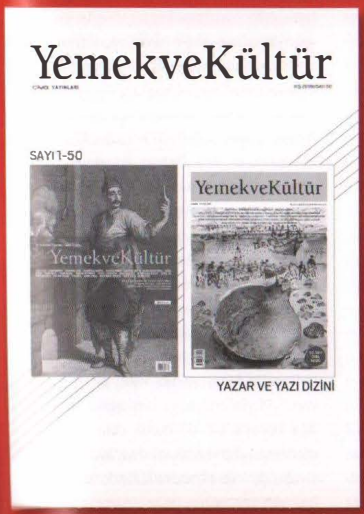

Ciya YAYINLARI

www.yemekvekultur.com

info@yemekvekultur.com

TRABZON TONYA'DA HACI SALİHZADE ALİ AĞA CAMİİ VAKFI'NIN SERÜVENİ*

MEHMET HACISALİHOĞLU

Trabzon'un Tonya ilçesindeki Hacı Salihzade Ali Ağa Camii Vakfı'nın 200 yıllık hikâyesi, yaşanan tarihi doku tahribatını ve bizzat tarihin nasıl yok edildiğini açık olarak göstermektedir. Avrupa ülkelerinde büyük bir keyifle gezdiğimiz "eski şehir"ler Türkiye kasabalarında birkaç istisna hariç neredeyse hiç kalmamıştır. Türkiye'de yerel tarihe şimdiye kadar verilenden daha fazla değer verilmesi ve yerelin de kendi anma kültürünü oluşturması tarihi eserlerin tahribatını önleyecek bilincin gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada Ali Ağa isimli derebeyinin ayanlık merkezi Tonya'da kurmuş olduğu bir cami vakfının yaklaşık 200 yıllık tarihi ele alınmıştır. İncelemedeki öncelikli amaç Osmanlı döneminde bir cami vakfının nasıl kurulduğunu, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümlerden ne şekilde etkilenerek günümüze ulaştığını ortaya koymaktır.

İncelemenin bir diğer amacı Osmanlı tarihinde ayanların/derebeylerin yalnızca idari-askeri-siyasi rolleriyle değil, imar ve iskân faaliyetleriyle de ele alınması gerektiğini ortaya koymaktır. Nitekim Çapanoğulları, Karaosmanoğulları gibi Osmanlı tarihinin en meşhur ayan ailelerinin imar faaliyetleri kısmen araştırılmış olmakla birlikte, nüfuz bakımından daha küçük veya daha az dikkat çekmiş ayanlar hakkında henüz bu tür çalışmalar yeterince yapılmamıştır.[1] Öyle ki bu tür ayanların idari-askeri görevleri bile yeterince incelenmemiştir. Tam aksine ayanların Osmanlı merkezi gücünü sınırlandıran *centrifugal*/merkezkaç bir güç oluşturmaları nedeniyle genel Osmanlı tarih yazımındaki imajları olumsuzdur ve bu olumsuzluk ayanların "eşkıyalıkları" stereotipiyle ifadesini bulmaktadır. Oysa bu makalede de ortaya konacağı gibi ayan diye adlandırdığımız derebeylerinin kendi hükümet merkezlerinde kurdukları vakıflar Osmanlı taşrasının gelişmesinde incelenmeye değer bir öneme sahiptir.[2]

ALİ AĞA'NIN AYANLIK DÖNEMİ FAALİYETLERİ VE HAYATI

Burada adı geçen ayan –aynı zamanda bu makalenin yazarının yedi kuşak önceki dedesi– kaynaklardaki adıyla Hacısalihzade Ali Ağa 1776 yılında Trabzon'a bağlı Tonya'da doğmuş ve 1844'te Trabzon'da ölmüştür. Babası Ömer Ağa, Tonya ve Akçaabat ayanı olarak görev yapmış, 1787-1789 yıllarında askerleriyle Osmanlı-Rus savaşında hizmet etmiştir ve 1794 tarihli mezar taşında "serdengeçti" olduğu yazılmaktadır. Babası Ömer Ağa ve annesi Emine Hatun'un mezarları (ölümü 1794) Tonya Ağırköy'dedir (Büyükmahalle). Ali Ağa'nın dedesi Hasan Ağa ise Tonya, Akçaabat ve Yomra'da ayan ve subaşı olarak görev yapmış ve 1764'te ölmüştür.

Ali Ağa da dedesi ve babasından devraldığı Tonya ve Akçaabat Kalanima vadisi ayanlığını devam ettirmiştir. Bölgesinin etrafında bulunan ayanları birbiri ardına bertaraf ederek veya kendine bağlayarak 19. yüzyılın başlarında bölgenin en tanınmış ayanlarından biri olmuştur.

Babası Ömer Ağa'nın konağı Ağırköy'deyken, Fol Deresi üzerindeki en önemli rakibi Koçalioğlu'nu ortadan kaldıran Ali Ağa tahminen 1700 sonları veya 1800 başlarında şimdiki şehir merkezinin bulunduğu ve Orta Mahalle olarak adlandırılan vadide bir konak yaptırmış ve Tonya kazasının yönetim merkezini buraya taşımıştır. Kazanın diğer mahallelerinin yollarının kesiştiği bu vadi "Konakyanı" adıyla anılmaya başlanmış. Ali Ağa buraya bir de cuma camisi ve medrese yaptırarak vadiyi kazanın siyasi, dini ve ekonomik merkezi haline getirmiştir.

Ali Ağa'nın hayatı tam da III. Selim ve II. Mahmud dönemlerine denk geldiğinden ölüm-kalım arasındaki ince bir çizgide ve çok çalkantılı olarak geçecektir. Nitekim II. Mah-

Tonya ilçe merkezi ve Ali Ağa Camii.

mud klasik Osmanlı Devleti'ni ve onunla birlikte ayanlık sistemini de deyimi yerindeyse yıkmış, modern Osmanlı Devleti'ni kurmuştur. "Eski Osmanlı"nın bir aktörü olan Ali Ağa bu radikal dönüşümle büyük meydan okumalarla karşı karşıya gelmiş, fakat birçok ayanın hayatını yitirdiği bu süreci mucizevi bir şekilde hayatta kalarak ve hatta modern Osmanlı'ya da az çok uyum sağlayarak geçirmeyi başarmıştır. Ali Ağa'nın ayanlık macerası özetle şöyledir:

Ali Ağa'nın hayatını en çok etkileyen olaylardan biri, Osmanlı-Rus savaşları olmuştur. Tonya ayanı ve Maçka voyvodası olarak 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya'daki cephelerde görev yapan Ağa, Ruslar tarafından ele geçirilen Faş Kalesi'nin kurtarılmasında hizmet etmiş ve Rusların 1810 Akçaabat çıkarmasında iki yeğeni (Akçaabad ayanı Sakazade Mahmud Ağa'nın ve Ali Ağa'nın kızkardeşi Ulve Hatun'un oğulları) şehit olmuştur.

Ali Ağa'nın hayatını etkileyen bir diğer önemli unsur, diğer ayanlarla ve Osmanlı merkeziyle ilişkileri olmuştur. Nitekim 1810'dan önce yine Trabzon'a bağlı Maçka voyvodalığını Eyüboğlu ailesinden zorla almıştır. Babası döneminden beri kurulan ittifak ve evlilik ilişkilerinden de istifade ederek Gümüşhane madenlerine doğru nüfuzunu genişletmeye başlayınca madenleri işlemez hale getirip bölgeyi ele geçirdiği, Tirebolu'ya doğru hâkimiyetini genişletmeye çalıştığı gibi suçlamalarla Gümüşhane emininin şikâyetleri ve aslen Ünye ayanı olup Trabzon valiliğine yükselmiş olan Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın ısrarı üzerine Sultan II. Mahmud tarafından 1813 yılında hakkında idam fermanı gönderilmiştir. Tonya'da biri babasına ve biri de kendisine ait dağlık ve ulaşılması zor iki kale sayesinde yapılan ani baskın ve kuşatmalara rağmen ele geçirilememiş, bir süre ortadan kaybolmuş ve Trabzon valisinin bu sefer Rize ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa hakkında aynı şekilde bir idam fermanı istemesi ve II. Mahmud'un da bu fermanı 1815 Eylül ayında göndermesi üzerine yeniden harekete geçmiştir. Bölgedeki birçok başka ayanı da yanına alarak Tuzcuoğlu Memiş Ağa ile güçlerini birleştirmiştir. Bölge ayanları tarih yazımında "Tuzcuoğlu İsyanı" olarak bilinen ve liderliğini Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın yaptığı büyük ayaklanmayı gerçekleştirmiştir. Trabzon valisi ve onunla ittifak yapan ayanlara karşı harekete geçerek Ağustos 1816'da Trabzon'u ele geçirmişlerdir. Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın kayınpederi ve Trabzon Kaymakamı Çeçenzade Hasan Ağa'yı bir gemiye bindirip Trabzon'dan sürmüşlerdir. Hazinedarzade Süleyman Paşa kuvvetleri üç aylık bir hazırlık sonunda Trabzon'a hareket ederek şehri bölge ağalarından geri almayı başarmış ve isyancı ağaları ele geçirmeye çalışmıştır. Hakkında idam fermanı bulunan Tuzcuoğlu Memiş Ağa, Ekim 1817'de ele geçirilip idam edilmiş, fakat aynı durumda olan Ali Ağa yine Tonya'dakı korunaklı kaleleri sayesinde ele geçirilememiştir.

Gittikçe hâkimiyet sahalarının daraltılmaya çalışıldığını anlayan Ali Ağa, Trabzon valisinin değişmesinden sonra da kendisine yönelik tehdidin azalmadığını görerek 1819 yılında Trabzon merkez ayanlarından müttefiki Kalcıoğlu Osman Bey ve kendisinin aynı zamanda kayınpederi olan Eynesil Ayanı Dedeoğlu Süleyman Ağa ile birlikte yeniden Trabzon valisinin ve müttefiklerinin üzerine yürümüştür. Vali Mehmed Hüsrev Paşa ayanların bu hareketini geri püskürtmüş ve Ali Ağa'nın kayınpederi Dedeoğlu Süleyman Ağa'yı konağında kuşatarak ele geçirmiştir. Bütün bu süreç boyunca Ali Ağa, Fol Deresi, Kalanima Deresi ve Sera Deresi vadilerindeki hâkimiyetini bu bölgelerin farklı noktalarında ayanlık yapan kardeşleri ve kuzenlerinin de desteğiyle devam ettirmiştir. Kuzenlerinden birinin adı da Ali Ağa olduğundan, kaynaklarda da belirtildiği üzere kendisine Büyük Ali Ağa, kuzenine ise Küçük Ali Ağa denmiştir.

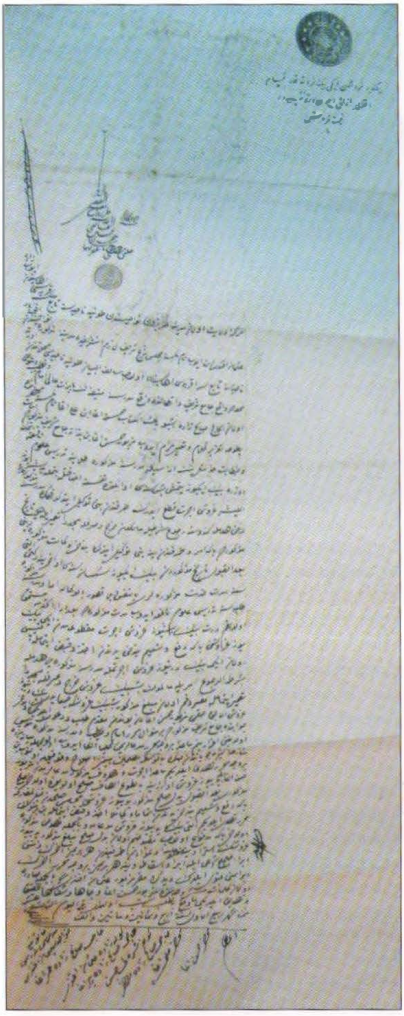

Tonya'da Ali Ağa Camii ve Medresesi ile ilgili kadı kaydı, 3 Rebiyülevvel 1284 [6 Temmuz 1867].

1820-1821 yıllarında yeniden Kalcıoğlu ve Rize'den Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın yeğenleri öncülüğünde yeni Trabzon valisi Salih Paşa'ya karşı bir hareket başlatıldıysa da İstanbul'dan gönderilen bir arabulucu sayesinde bu girişim büyük bir çatışmaya dönüşmemiştir. Bu tarihten sonra Ali Ağa'nın Trabzon valisiyle bir çatışmaya girmediği ve uzlaştığı, hatta bölgedeki sorunların çözümünde valiye destek olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu uzlaşmada muhtemelen Osmanlı İmparatorluğundaki ayanların artık gücünün iyice kırılmış olmasının da büyük etkisi olmuştur.

Ünyeli Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın kayınpederi Çeçenzade Hasan Paşa 1825'te Trabzon'a vali tayin edilmiştir. Daha önce Trabzon kaymakamlığı döneminde Ali Ağa'nın kalelerini kuşatarak ona karşı büyük bir mücadele vermiş olan Çeçenzade, bu sefer Ali Ağa hakkındaki fermanın kaldırılıp af fermanı çıkması için büyük bir çaba sarf etmiş, Ali Ağa'nın bölgede çok güç kazandığını ve bu güçten yararlanmak ve kendisini farklı görevlere tayin edilebilmek için af fermanı gerektiğini belirtmiştir. Valinin ısrarı ve yaklaşan Osmanlı-Rus savaşının da etkisiyle Sultan II. Mahmud nihayet Temmuz 1827'de af fermanını göndermiştir. Ardından yine valinin talebiyle Ali Ağa'ya padişah tarafından hıl'at gönderilmiş ve daha sonra da kapucıbaşılık rütbesi verilerek yeni görevlerin önü açılmıştır.

Ali Ağa yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kuruluşuna asker göndererek destek olmuş ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'na her biri kendi bölgesinin ayanı olan kardeşleriyle katılmıştır. Rus ordularının sırasıyla Kars, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane ve nihayet Torul'u alarak Trabzon üzerine harekete geçmesi üzerine Trabzon-Torul arasındaki dağlık bölgede 15.000 askerle Rus ordusunun önünü kesmiş, Eylül 1829'da Bayburt savunmasında kardeşi Pir Ali Ağa şehit olmuştur. Pir Ali Ağa'nın mezarı halen Bayburt'tadır.

1832'de Sultan II. Mahmud'a karşı savaşarak Konya'ya kadar gelen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın ordusuna karşı Ali Ağa da asker göndermiştir. Aynı yıl Rize ve Batum tarafında daha önce idam edilen ayan Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın yeğenleri öncülüğünde valiye karşı yeni bir isyan başlatılmıştır. 1834'e kadar devam eden bu çatışmada Ali Ağa büyük birliklerle valinin yanında yer almış ve Tuzcuoğulları ve müttefiklerinin hareketinin bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın yeğenlerinden biri idam edilmiş, diğerleri Balkanlar'a sürgün edilmiştir. Ayanların Karadeniz bölgesindeki hareketi bu şekilde 1834'te kesin olarak bastırılmış ve sona ermiştir.

Tuzcuoğullarından boşalan Rize'nin yönetimi 1834'ten sonra Ali Ağa'ya verilmiştir. Ali Ağa 1836-1837 yıllarındaki kayıtlarda Rize kazası mütesellimi ve Baltacı Deresi nazırı olarak geçmektedir. Bu dönemde aynı zamanda Valide Sultan Evkafı mütevellisi olduğu belirtilmektedir. 1842 tarihli kayıtlarda ise Akçaabad kazası mütesellimi olarak anılmaktadır.

Ölümüne kadar Tonya Ayanı ve Akçaabat Mütesellimi olarak görevini sürdüren Ali Ağa, 1844'te Trabzon'da vefat ederek vilayet merkezindeki İmaret Camii (Gülbahar Hatun Camii) avlusuna defnedilmiştir.[3]

Aşağıda da anlatılacağı üzere Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Gülbahar Hatun Camii'nin mezarlığının kaldırılarak Atapark'ın kurulması sırasında Ali Ağa'nın mezarı da kaldırılmış ve kemikleri en küçük oğlunun mezarının bulunduğu Akçaabat Söğütlü'ye getirilmiştir. Mezar taşı ise daha sonra Trabzon Sülüklü mezarlığına sergilenmek üzere koyulmuştur. Ali Ağa'nın çocuklarının yarısı Akçaabat'ta, diğer yarısı Tonya'da kalmıştır.

Ali Ağa öncelikle Tonya ve Akçaabat'ta çok sayıda cami, medrese ve bunların bakımı için vakıflar kurmuştur. Bu vakıfların 1826 Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşundan sonra faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada Tonya'da kurduğu Camı Vakfı ve Cami'nin tarihi ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

TONYA'DA ALİ AĞA CAMİİ'NİN İNŞASI VE OĞLU HASAN AĞA'NIN İMAM VE HATİP TAYİNİ (11 TEMMUZ 1821)

Tonya Orta Mahalle'de Ali Ağa'nın inşa ettirdiği camiye yapılan ilk imam ve hatip atamasının Sultan II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan beratı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde evkaf beratları arasında muhafaza edilmektedir.[4] 10 Şevval 1236 (11 Temmuz

1821) tarihli bu berata göre Trabzon'a bağlı Tonya nahiyesi Orta Mahalle'de Alı bin Ömer isimli hayırsever tarafından bir cuma camisi inşa edilmiştir. Cuma namazının yalnızca belirli camilerde kılınmasına izin verilmesi nedeniyle civar mahalle ve köylüler artık cuma günleri Ali Ağa'nın konağının bulunduğu alanda inşa ettirdiği camiye gelecektir. Cuma namazı kılınan camilerin bulunduğu bölgede aynı gün alışveriş için pazar kurulması yaygın olduğundan, bu caminin faaliyete geçmesiyle birlikte çevresinde pazar kurulduğunu da tahmin edebiliriz. Bu da caminin çevresini ticaret merkezine dönüştüren önemli bir etkendir. Bu şekilde nahiyenin yeni merkezi teşekkül etmiştir.

Beratla birlikte caminin banisinin oğlu Mevlana Molla Hasan, yapılan imtihan sonucunda imamlık ve hatiplik için uygun olduğu belirtilerek camiye imam ve hatip tayin edilmiştir.

Bu şekilde Ali Ağa'nın henüz "fermanlı" olduğu bir dönemde Tonya'da söz konusu camiyi yaptırdığı ve o dönemde hayatta olan tek oğlu Hasan Ağa'yı bu camiye imam ve hatip tayin ettirdiği anlaşılmaktadır.

1834 tarihli nüfus defterine göre, vakfın camisinin hatipliği görevini Ali Ağa'nın büyük oğlu Hasan Ağa üstlenmiştir. Hasan Ağa aynı zamanda 1833'te Osmanlı'da muhtarlık sistemi kurulunca Orta Mahalle'nin ilk muhtarı olmuştur. İkinci muhtar ise kardeşi Muhammed Ağa'dır. Bu tarihte Orta Mahalle'nin imamı olarak Molla Salihoğlu Molla Salih kayıtlıdır.[5] Orta Mahalle'ye yerleşen ailelerin bir kısmının unvanlarında "molla" olması, bu ailelerin Alı Ağa'nın vakıf camisi ve medresesiyle ilgili olduklarını düşündürmektedir. Nitekim 1834 tarihli nüfus defterinde Ali Ağa'nın ve çocuklarının adından sonra ilk sırada Molla Bektaşoğlu gibi aile adları kayıtlıdır.[6]

ALİ AĞA'NIN AKÇAABAT VE TONYA'DA CAMİ VE MEDRESE VAKIFLARI (1830 ORTALARI)

Tonya'daki caminin varlığını sürdürmesi için masraflarını Ali Ağa karşılamıştır; fakat kendisinden sonra da caminin varlığını sürdürebilmesi için caminin çevresinde geniş bir araziyi vakfettiği aşağıda incelenecek olan mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu vakfın vakfiyesi bulunamadığından kuruluş tarihi ve kapsamı tam olarak bilinmemektedir. Ancak daha sonraki kadı ilamlarından vakfın sahip olduğu gelir kaynakları ve 1935'ten sonra vakfın arazinin satılması sürecinde de vakfın arazi sınırları tespit edilebilmektedir.

Ali Ağa'nın Akçaabat'ta kurduğu vakfın iki vakfiyesi ise Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcut olup biri 1836 diğeri 1838 yılına aittir. Bu bilgilerden yola çıkarak Tonya'daki vakfın da 1830 ortalarında kurulmuş olabileceği tahmin edilebilir.

Ali Ağa'nın 1836'da Akçaabat'ta kurduğu vakfın vakfiyesinde kendisinin "halen Rize Kazası Mütesellimi ve Baltacı Deresi Nazırı" olduğu belirtilirken, aynı zamanda Valide Sultan

Hasan Ağa'nın Ali Ağa Camii'ne imam hatip tayin beratı, 11 Temmuz 1821.

BOA, EV BRT 282/11

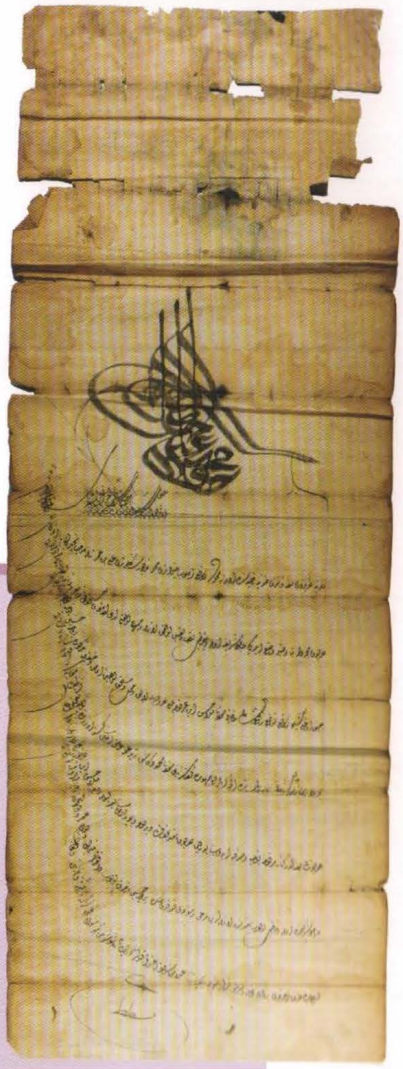

[Tuğra]

Mahmud Han bin Abdulhamid Han el muzaffer daima

1) Nişan-ı şerif-i alişan-ı sami-mekân-ı Sultani ve tuğra-yı garra-yı cihan-sitan-ı hakani hükmü oldur ki

2) Medine-i Trabzon muzafatından Tonya Nahiyesinde Orta Mahalle'de vakı' ashab-ı hayratdan mahalle-i mezbur sakinlerinden Ali bin Ömer nam sahibu'l-hayrın ba-izn-i

3) hümayun müceddeden bina ve minber vaz' eylediği cami'-i şerife imam ve hatib nasb ve ta'yin olunmak lazım ve mühim olmağla lede'l-imtihan istihkakı zahir ve nümayan olan bani-i merkumun

4) sulbi oğlu işbu rafi'-i tevki'-i refi'ü'ş-şan-ı hakani Mevlana Molla Hasan ibnü'l-merkum Ali her veçhile layık ve mahal ve müstahık olmağın imamet ve hıtabet-i mezkure bervech-i hasbi tevcih olunub yedine

5) müceddeden berat-ı şerif-i alişanım virilmek babında Akçaabad ma' Yemhura kazası naibi Mevlana Mahmud Kâşif zide ilmuhu arz itmeğin kimesne üzerinde olmadığı Anadolu muhasebesi ve aklam-ı saire ve nişan-ı

6) hümayundan ba'det-derkenar merkuma tevcih ve sadaka idüb bu berat-ı hümayun-ı saadet-makrunı virdüm ve buyurdum ki ba'deyevm Merkum Molla Hasan ibnülmezbur Ali varub zikr olunan

7) cami-ı şerifde imam ve hatib olub hıdmet-i lazımelerin mer'i ve mü'edda kıldıktan sonra bervech-i hasbi mutasarrıf olub vâkıfın hayratı ve devam-ı ömr ve devleti içun duaya müdavemet göstere.

8) olbabda taraf-ı ahardan bir veçhile dahl ve ta'arruz kılmayalar. Söyle bilüb alamet-i şerife itimat kılalar

Tahriren fi'l-yevmi'l-'aşir min şehri Şevvali'l-mükerrem sene sitte ve selasin ve mieteyn ve elf. 1150 Şevval 1236/11 Temmuz 1821

9) Be makam-ı Konstantiniyye

Evkafı mütevellisi olduğu da kaydedilmiştir.[7] Böyle büyük bir vakfın mütevelliliğini yürütmesi Ali Ağa'nın vakıf konusunda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olduğuna delalet etmektedir. Akçaabat ve Vakfıkebir köylerinin önemli bir kısmını da kapsayan bu vakıf Trabzon merkezinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.[8]

1836 yılına ait vakfiyeye göre Büyük Ali Ağa'nın amcasının oğlu Sera Deresi ayanı El-Hac Salih-zade Ali Ağa bin Hasan Ağa (bölgede Küçük Ali Ağa olarak bilinmektedir) 1835'te ölmüştür. (Küçük) Ali Ağa ölmeden önce mirasının üçte birinin hayır işlerine vakfedilmesini vasiyet etmiş ve bunu yerine getirmek için amcasının oğlu (Büyük) Ali Ağa'yı vasi tayin etmiştir. (Büyük) Ali Ağa, Akçaabat kasabasının güneydoğusundaki Mezarlık Camisi'nin yanında inşa ettiği altı odadan oluşan medresenin inşaatı için merhum Küçük Ali Ağa'nın mirasından 6.000 kuruş harcamış ve medresenin inşaatını tamamlamıştır. Medresenin giderleri için ayrıca kendi mülkünden birinci katında bir kahvehane ve ikı oda ile üst katında ikı oda bulunan binayı ve sınırları tarif edilen ve Valide Sultan evkafına ait arazide bulunan yirmi adet zeytin ağacının Valide Sultan Vakfı'na kırası ödendikten sonraki gelirlerini vakfetmiştir. Vakfiyenin tarihi olarak hicri Gurre-ı Ramazan 1252 (10 Aralık 1836) kayıtlıdır.

Bu vakfiyeden iki yıl sonrasına, 1838 yılına ait ikinci vakfiye de aynı medreseyle ilgilidir.[9] Bu vakfiyede "Akçaabad kazası sakinlerinden eşref-i âyân ve akdem-i hânedan sâhibu'l-hayrâti ve'l-hasenât umdetü'l-emacıd ve'l-ekarım El-Hac Salıh-zade Ali Ağa hazretleri" kurduğu vakfın tescili için El-Hac Mehmed bin El-Hac Ali'yi mütevelli tayin etmiştir. Bu vakfiyede de Ali Ağa önceki vakfiyede tarif edilen bina ve zeytinliğin "altı bab odayı müştemil talebe-ı ulum için müceddeden bina ve inşa eylediğim medrese-i cedidede ta'lim ve ta'allum ile mülûf ulema-i muteehhirînden müderris olanlara ta'yin ve tahsis" olunduğunu belirtmektedir. Vakfiyede ayrıca vakfın mütevelliliğinin kendi hayatı boyunca kendisine, kendisi öldükten sonra oğullarına geçmesini şart koşmaktadır.

Ali Ağa'nın Tonya'da kurmuş olduğu vakfın da oğullarına geçme şartını içerdiğini daha sonraki kayıtlarda büyük oğlu Hasan Ağa'nın vakfın mütevellisi olarak gösterilmesinden anlamaktayız.

Elimizdeki vakfiyeler arasında Ali Ağa'nın oğlunun Akçaabat Söğütlü'de ve Tonya'ya bağlı yaylak Derinoba'da kurduğu camilerin vakfiyeleri de bulunmaktadır. Bu eserlerin Ali Ağa döneminde inşa edildiği, fakat daha sonra ayakta kalmaları için vakıf haline getirildikleri anlaşılmaktadır.[10] Bu çalışmada esas olarak Ali Ağa'nın Tonya'daki vakfı ve camisi ele alındığından, Akçaabat'taki vakıflarının gelişimi üzerine durulmamıştır.

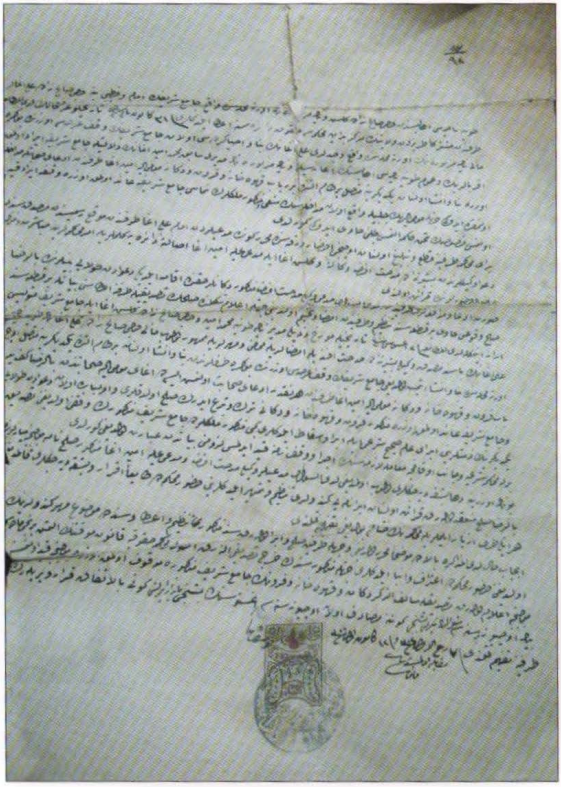

Tonya'da Ali Ağa Camii ile ilgili mahkeme ilamı, 7 Rebiyülevvel 1302/12 Kanunuevvel 1300 [25 Aralık 1884].

VAKFIN 19. YÜZYILDAKİ GELİŞİMİ

Ali Ağa'nın ölümünden sonra vakfın mütevellisi vakıf şartlarına göre en büyük oğlu Hasan Ağa oldu. Hasan Ağa'nın 1858 yılında Tonya'dan Akçaabat'ın Sera (Yıldızlı) köyüne yerleşerek vakfın işlerini yürütmek üzere Melikşah köyünden Eyübzade Osman Efendi'yi" yerine vekil bıraktığını 1867 (Hicri 1284) yılına ait bir kadı ilamından öğreniyoruz. Buna göre "Tonya nahiyesi mahallatından Orta Mahalle'de vaki' cami'-i şerif ve ittisalinde vaki' medrese-i münifenin ba-berat-ı ali imam ve hatib ve mütevelli olan El-Hac Salih-zade" Hasan Ağa yerine vekil bıraktığı Osman Efendi'ye camide imamlık ve medresede müderrislik yapması için yıllık 750 kuruş maaş bağlamıştır. Ayrıca medreseyi yıktırıp yeniden yaptırmasını istemiş, Osman Efendi bu görevi 1867'ye kadar devam et-

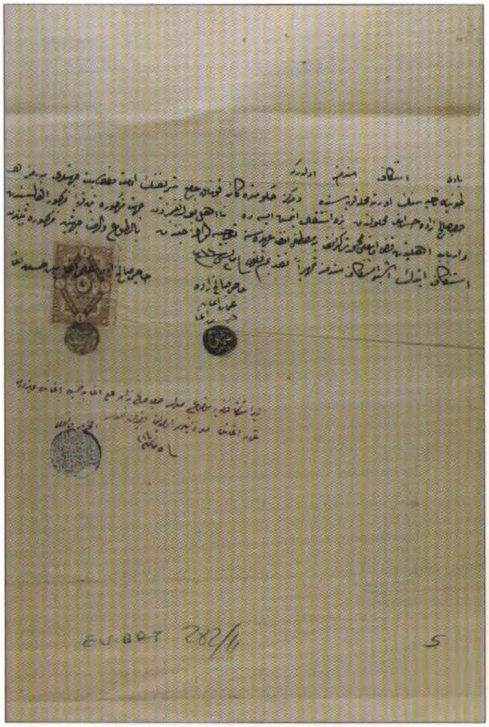

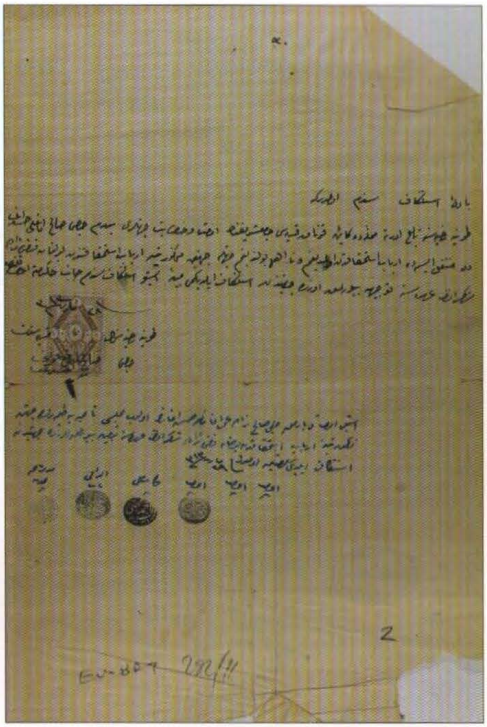

Hacısalihzade Osman Ağa ve Ali Ağa'nın Akçaabad kaymakamlığına Ali Ağa Camii imam ve hatipliğinden Mehmed Şakir Efendi lehine feragat dilekçesi ve kaymakamın onayı (solda).

Hacısalihzade Ömer Ağa'nın Mehmed Şakir Efendi lehine imamlık ve hıtabetten feragat dilekçesi ve Tonya Nahiye Meclisi'nin onayı (sağda).

tirmiştir. Fakat Hasan Ağa'nın kendisine söz verdiği inşaat masrafının tamamını ödemediğinden mesele Trabzon'da mahkemeye taşınmış ve mahkemede sulh olarak halledilmiştir. Biz de bu kayıt sayesinde o tarihlerde Tonya'daki vakfın durumunu, imam ve müderrisinin kim olduğunu ve inşaat faalıyetlerini öğrenebiliyoruz.[12]

Vakıf hakkında bilgi veren bir başka kaynak 1884 yılına ait bir kadı ilamıdır. Bu ilama göre 1884 yılında Ali Ağa Vakfı'nın mütevellisi ve caminin imam ve hatibi Ali Ağa'nın torunu (Derviş Ağa'nın oğlu) Ali Ağa'dır. Mahkemeye sebep olan konu vakıf arazisi üzerinde inşa edilen kahvehane, fırın ve dükkânın eski Tonya kazası müdürü Mehmed Emin Ağa tarafından sahiplenilmeye çalışılması ve buna karşı mütevellinin Trabzon Vilayeti Bidayet Mahkemesi'ne başvurmasıdır. Kadı ilamına göre Tonya kazasında Mehmed Emin Ağa'nın kaza müdürü olarak görev yaptığı dönemde Hacısalihoğulları "cedleri Ali Ağa'nın bina ve ihyagerdesi olan cami-i şerifin vakf arsası üzerinde bu kere akrabalarının ve umum Tonya ahalisinin ianesiyle ve nahiye-i mezburenin müdiri sabık Mehmed Emin Ağa'nın delaletiyle cami-i şerife irad olmak üzere" kahvehane, fırın ve dükkân inşa edilmiştir.

Mahkemeye başvuranlar arasında 1880'lerde Tonya'daki en nüfuzlu kişilerden olduğu bilinen ve Karşular Mahallesi muhtarlığını da yapmakta olan Ali Ağa'nın torunlarından Keleş Ağa (Büyük Ali Ağa'nın oğlu Muhammed Ağa'nın oğlu) da vardır. Trabzon Vilayeti Merkez Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi'nde görülen dava Eski Kaza Müdürü Mehmed Emin'in iddiasından vazgeçmesi üzerine 17 Ağustos 1884'te (25 Şevval 1301/5 Ağustos 1300) sonuçlanmış ve mahkeme konusu olan kahvehane, fırın ve dükkân camiye gelir olarak vakfa kaydedilmiştir.[13] Bu belge bize bir yandan vakfın tarihiyle ilgili önemli bilgiler verirken öte yandan vakıf arazisinin nasıl şehir merkezinin çekirdeğini oluşturacak gelişmelere sahne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

MOLLA SALİH OĞLU MEHMED ŞAKİR EFENDİ'NİN CAMİYE İMAM-HATİP TAYİN EDİLMESİ (1898)

1898 tarihli arşiv kayıtları hem Tonya'daki Ali Ağa Vakfı ve camisinin tarihi hem de genel olarak Osmanlı'da imam ve hatiplerin nasıl tayin edildiğini görmek bakımından çok değerli bilgiler vermektedir. Bu kayıtlara göre Tonya'daki caminin imamlık ve hatiplik görevi Ali Ağa'nın torunlarına intikal etmekte, fakat onlar imamlık ve hatiplik için ehliyetleri bulunmadığını ifade ederek bu görev için Molla Salih oğlu (diğer adıyla Kazı oğlu) Mustafa Efendi'nin oğlu Mehmed Şakir Efendi'yi önermektedirler. Bunun üzerine padişah beratıyla M. Şakir Efendi camiye imam-hatip tayin edilmiştir. Mehmed Şakir Efendi'nin büyük amcası Molla Salih, Ali Ağa döneminde caminin imamlı-

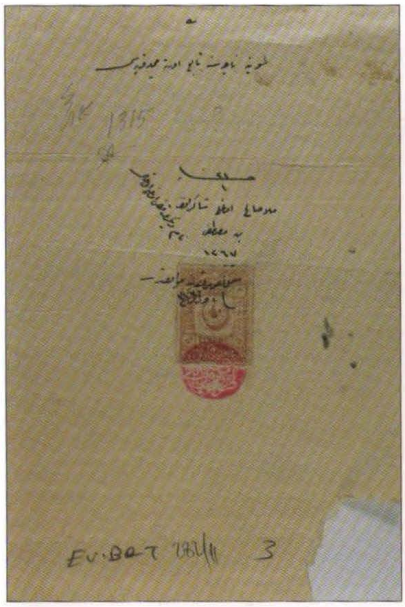

Mehmed Şakir Efendi'nin nüfus kayıtbelgesi.

ğını yürütmüştür. Bu da bize bu ailenin Ali Ağa Vakfı ve camisindeki görevlerinde bir sürekliliğin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Tanzimat devrine girildikten sonra imam ve hatıplerin tayiniyle ilgili 9 Şubat 1870'te Tevcihat-ı Cihat Nizamnamesi çıkarılmış, 1874'te bu nizamname yenilenmiştir. Daha kapsamlı bir nizamname ise 1888'de hazırlanmıştır. Bu nizamnamede özellikle ehil olmayanların imamlık ve hatiplik görevine tayin edilmemesi üzerinde durulmuştur. Taşrada idare meclisleri kişilerin uygunluğunu imtihanla belirleyerek onaylayacaktır. Göreve önerileceklerin askerlik yaşını geçmiş olmaları şartı devam etmektedir. İmam ve hatibin tayini Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin teklifi ve bizzat padişahın beratıyla yapılmaktadır.[14] Mehmed Şakir Efendi'nin tayinin de bu usule göre yapıldığı görülmektedir.

Mehmed Şakir Efendi'nin imam ve hatıp tayin edilebilmesi için Büyük Ali Ağa'nın torunları Ömer Ağa, Osman Ağa ve Ali Ağa, Tonya Nahiye Meclisi'ne ve Akçaabad kaymakamına imam ve hatiplikten "istinkâf" (feragat) ettiklerine dair senet yazmışlardır. Bu senetlerden ilkinde Hacısalihoğlu Ömer Ağa, Tonya Nahiye Meclisi'ne "Tonya nahiyesine tabi Orta Mahalle'de Konak karyesi cami-i şerifinin imamet ve hıtabet cihetleri pederim Hacısalihoğlu Hasan Ağa'dan müntakıl ise de erbab-ı istihkakdan olmadığım ve na-ehl bulunduğum cihetle cihetiyye-i mezkürereye erbab-ı istihkakdan bulunan Kazızade Şakir Efendi uhdesine tevcih buyurulmak üzere cihetinden istinkâf eylediğimi mübeyyin işbu istinkâf senedim canib-i hükümete ita kılındı" şeklindeki senedini sunmuştur. Yazının altında nahiye meclisi üyelerinin Ömer Ağa'nın Kazızade Şakir Efendi lehine feragatini ve Şakir Efendi'nin ehliyetini tasdik ederek muhürlemiştir.[15] Akçaabad Kaymakamlığı'na hitaben yazdıkları yazılarda ise Hacısalihzade Osman ve Ali Ağalar "Tonya nahiyesinin Orta Mahalle karyesinde ve merkez-i hükumetde kain Konak Cami-i Şerifi'nin imamet ve hıtabet cihetleri pederimiz Hacısalihzade Hasan Ağa mahlulundan bize intikal itmiş ise de na-ehl bulunduğumuzdan cihet-i mezkûra yine karye-i mezkûr ahalisinden ve erbab-ı ehliyetden Kazıoğlu Mehmed Şakir Efendi bin Mustafa Efendi uhdesine tevcih olunacağından bi't-tav' ve'l-rıza cihetiyye-i mezküremizden (?) istınkâf ıtdık" şeklinde feragatlerini beyan etmişlerdir. Akçaabad Kaymakamı Mehmed Fevzi bu beyanı tasdik eden bir notla mühürlemiş, böylece Mehmed Şakir Efendi'nin "isbat-ı ehliyet-i ilmiye"si de sağlanmıştır.[16] Trabzon Vilayeti nüfus idaresinden "Molla Salihoğlu, nam-ı diğer Kazıoğlu, Şakir Efendi bin Mustafa" olarak nüfus kaydını onaylayan bir belge alınmıştır.[17] Bir diğer belge Şakır Efendi'nin askerlik durumuyla ilgilidir. Görele Redif Taburu ile yazışılarak alınan belgede Şakir Efendi'nin "92 senesi redifi olduğu" ve "askerlikce bir gûna ilişiği olmadığı" tasdik edilmiştir.[18] Bu belgeler İstanbul'a iletilerek nihayet Mehmed Şakir Efendi'ye imamlık ve hatiplik görevini tevcih eden padişah beratı gönderilmiştir. Şakir Efendi'nın camının imamlığına tayini Kuyud-ı Kadime Vakfiye Kalemi'ndeki kayda göre 21 Ramazan 1318 (12 Ocak 1901) tarihini taşımaktadır. Aynı kayda göre caminin hatipliğine tayini tarihi olarak 21 Şaban 1324 (10 Ekim 1906) verilmiştir.

1898 yılında gerçekleşen bu atama sürecinden de görülmektedir ki Ali Ağa'nın vakıflar kurarak bizzat kendi çocuklarını ilmiye sınıfına dahil etme girişimi başarılı olmamıştır.

Kuyud-ı Kadime Vakfiye Kalemi Defter'indeki kayıtlara göre Hacısalihzade Ali Ağa Camii'nin imam ve hatibi olarak Kadıoğlu Mehmed Şakir Efendi 1912 yılında caminin imamlık ve hatiplik görevlerini oğulları Hamdi Efendi ve Muhammed Efendi'ye bırakmıştır.[19] Caminin kaydındaki ifadeden, savaşın sona ermesinden sonra harap halde olan caminin yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu kayda göre imamet "müceddeden inşa kılınan cami-i şerif-i mezkurun imamet ciheti muma-ileyh Hadmi Efendiye ba-işaret-i aliyye-i nezaret-penahi tevcih olunmuşdur. Fi 23 Muharrem 1330". Aynı şekilde "müceddeden inşa olunan cami-i şerif-i mezkûrun hıtabeti muma-ileyh Muhammed Efendiye ba-hatt-ı hümayun tevcih olunmuşdur. Fi 21 Şevval 1330 (3 Ekim 1912)".[20] Bu şekilde caminin I. Dünya Savaşı öncesinde bir inşaat geçirdiği ve yenilendiği anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı ve sonrasında da caminin imam ve hatiplik görevini Şakir Efendi'nin oğullarının yürüttüğünü tahmin edebiliriz. Nitekim dönemin şahitlerinin verdiği bilgiye göre 1930'larda bizzat Şakir Efendi camide imamlık yapmaya devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı döneminde bölgenin Rus işgaline girmesiyle birlikte dönemin şahıtlerinin verdiği bilgiye göre Ali Ağa'nın konağı Ruslar tarafından yakılmış ve camı de aynı şekilde harabe olmuştur. Yine Rus işgali döneminde veya sonrasında caminin bulunduğu yerin çevresi bir duvarla çevrilmiş olmalıdır. Nitekim 1920 sonları ve 1930 başlarında caminin etrafı duvarlarla çevrilmiş ve içinde otlar büyümüş halde bulunduğu, buna rağmen cuma günlerinde burada cuma namazı kılınmaya devam ettiği belirtilmektedir.

1935 VAKIFLAR KANUNU VE ALİ AĞA VAKFI'NIN TASFİYESİ

Osmanlı Imparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte Evkaf-ı Hümayun Nezareti kaldırılmış ve yerine Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti vakıfların yönetimini devralmıştır. Osmanlı'nın son yıllarından beri mevcut olan vakıfların tasfiyesi politikası Cumhuriyet'in kuruluşuyla hız kazanmıştır. Oluşturulan komisyonlar tarafından "evkaf müessesesi'nin vaziyetini milletin hakiki menafiine muvafık bir şekilde" düzenlenmek üzerine layihalar hazırlanmıştır.[21] Osmanlı ve İslam kültürünün bir devamı olarak görülmeleri nedeniyle Cumhuriyet döneminde vakıflara mesafeli bakılmaya başlanmıştır. Nihayet 3 Mart 1924'te Şer'iye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış ve vakıf yönetimi yeni oluşturulan Evkaf Umum Müdürlüğü'ne (Vakıflar Genel Müdürlüğü) bağlanmıştır. Aynı yıl Diyanet İşleri Reisliği (Diyanet İşleri Başkanlığı) kurulmuş ve Tevhid-i Tedrisat (Eğitimin Birleştirilmesi) Kanunu ile birlikte vakıflara bağlı medreselerin yönetimi Maarif Vekâleti'ne (Eğitim Bakanlığı) bağlanmıştır.[22]

1925 yılı bütçe kanunuyla birlikte medreseler ve arsaları Eğitim Bakanlığı'na, mektepler ve arsaları ise Özel İdare'ye devredilmiştir.[23] Aynı şekilde 1926'da çıkarılan bir kanunla vakıf mezarlıkları belediyelere devredilmiş ve şehir içine defin yasaklanarak şehir dışında yeni mezarlıklar kurulması, şehirlerdeki mezarlıkların satış bedellerinin %30'unun belediyelere aktarılması kararlaştırılmıştır. 1927'de bu oran %50 olarak değiştirilmiş ve bu parayla şehir dışında yeni mezarlıklar yapılması karara bağlanmıştır.[24] Bu şekilde Türkiye'nin çoğu şehrinde ve kasabasındaki vakıf mezarlıkları yıkılarak arsaya dönüştürülmüş ve satılmış veya park ve bahçeye dönüştürülmüştür. Tahribatın boyutları büyüyünce 1933 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü satılan yerlerde "mühim şahsiyetlere ait kabirlerin" araştırılarak mezar taşlarının müzelere naklini talep etmiştir. Maarif Vekâleti ise "park ve yeşil sahalara isabet eden mezar ve makberlerin birer açık müze olarak yerlerinde muhafaza edilmesini" istemektedir.[25] Bu taleplerin uygulamada çoğunlukla yerine getirilemediği, mezar taşlarının büyük ölçüde tahrip edildiği veya başka amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra biri 1926 diğeri ise 1935'te olmak üzere vakıfların kaderini etkileyen iki önemli kanun çıkarılmıştır. Bunlardan 22 Şubat 1926 tarihli birincisi "Emval-i milliye ve metrukeden veya mazbut vakıflardan, uygun görülecek bazı arazi ve arsaların İcra Vekilleri Hey'eti kararıyla ihalesiz olarak menafi-i umumiyeye hadim müesseseler ile belediyelere [...] satılmasına" dairdir. Bu şekilde "mazbut" yani Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yönetilen vakıfların arsalarına el koyulmasının kanuni yolu açılmıştır. Bu makalede incelen Ali Ağa vakıfları "mülhak" yani mütevellileri tarafından idare edilen vakıf statüsünde olduklarından bu dönemde arsalarına el koyulmadığı anlaşılmaktadır.

Öt yandan, 10 Haziran 1935 tarihinde çıkan Vakıflar Kanunu "mülhak" vakıfların da tasfiyesinin önünü açmıştır. Bu kanun vakıfları 1926'dan önce ve sonra kurulmuş olmak üzere iki gruba ayırmakta ve öncelikle 1926 öncesinde, yani Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk üç yılında kurulan vakıfları kapsamaktadır.[26] Vakıflar Kanunu'nun 12. maddesine

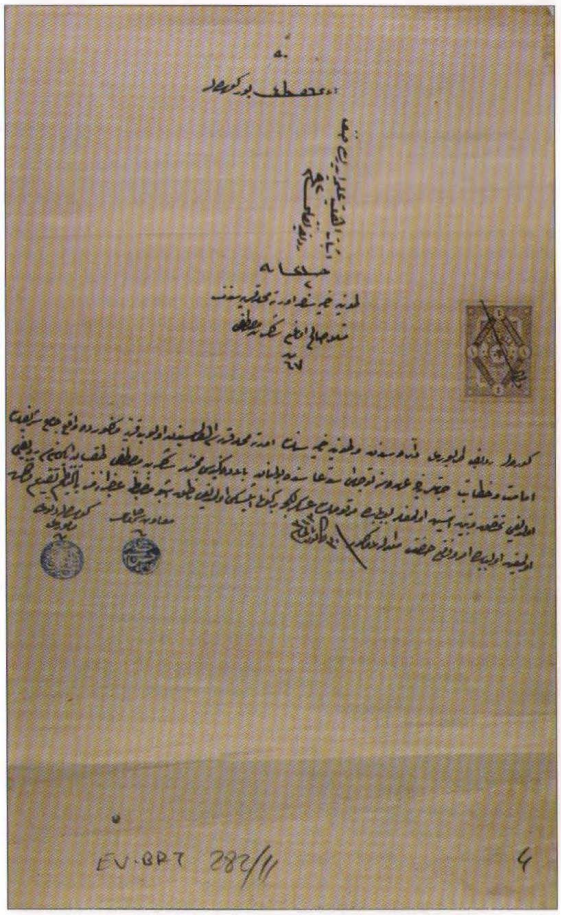

Mehmed Şakir Efendi'nin askerlik durum belgesi.

Ali Ağa'nın Trabzon Sülüklü Mezarlığı'ndaki mezartaşı.

Fotoğraf: Oğuzhan Hacısalihoğlu, 2017

göre, "Mevkilerine ve temin ettikleri menfaate göre kalmaları gerekli görülmeyen mazbut ve mülhak vakıflara aid akar ve toprakları idare meclisinin kararı ile satmağa veya başka gayrimenkulle değiştirmeğe Umumi Müdürlük salahıyetlidir. Bu satışlarla elde edilecek paralar tercihan mahallerinde akar satın almağa veya yaptırmağa veya o vakfın mevcud akarının tamirine sarf olunur."[27]

Daha önceki uygulamalarla medrese ve okul binalarına el konulan ve mezarlıkları da tahrip edilmiş olan vakıfların arsalarının da bu şekilde satılarak tasfiyesinin önü tamamen açılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminin bu kanun ve uygulamaları ülkenin her tarafındaki vakıfları etkilemiştir.

Ali Ağa'nın vakıflarına değinmeden önce Trabzon'un merkezinde bulunan meşhur İmaret Camii Vakfı'nın bundan nasıl etkilendiğini kısaca özetlemekte yarar vardır. İmaret Vakfı'nın mezarlığı, türbeler, medreseler camının kendisi (Gülbahar Hatun Camii) dışında 1937 yılında ortadan kaldırılmıştır. Bu tasfiyenin Üçüncü Genel Müfettiş Tahsin Uzer tarafından bizzat Atatürk'ün talimatıyla yapıldığı belirtilmektedir.[28] Mezarlığın kaldırılışı hakkında Eski Moskova Büyükelçisi Söylemezoğlu Galip Kemali'nin Tahsin Uzer'e mektubu ve Tahsin Uzer'in ona cevabı dönemin anlayışını göstermesi bakımından önemli belgelerdir. Galib Kemali Bey, Tahsin Uzer'e mezarlıkta dedesinin mezarının da bulunduğunu belirterek, tahribattan duyduğu üzüntüyü "Ölüsüne hürmet etmesini bilmeyen bir milletten dirisine de hayır gelmez" şeklinde ifade etmiş, buna karşılık Tahsin Uzer "Her sabah gözlerini bir hayata, Türk milletinin nurlu istikbalini hazırlamak için canlılığa açmasını istediğimiz vatan evlatlarının ölülerle baş başa yaşamasına tahammülümüz olmayacak bir devirdeyiz. [...] Evinin bahçesine mezar taşı dikmenin ve ona her gün bakarak ağlamanın ölüye hürmet eseri olduğunu iddia edecek kadar kara ve dar düşünmeyiz. Atatürk dünyası gülen ve ağlamasını sevmeyen bir hayat dünyasıdır" yanıtını vermiştir.[29]

Tahzin Uzer'ın mektubu Erken Cumhuriyet bürokratlarının Osmanlı'dan miras kalan vakıf kurumunu modernleşmenin önünde bir engel olarak gördüğünü açık olarak ortaya koymaktadır. 1935'te çıkan kanunla birlikte artık kaldırılması arzu edilen vakıfların arazi ve mülklerinin tasfiyesinin önünde hiçbir engel kalmamıştır.

Trabzon'da önce Kadri Paşa Türbesi, ardından Hatuniye Medresesi, diğer paşa türbeleri, imaret ve nihayet imaret mezarlığı yıkılmıştır. Ali Ağa'nın mezarı da burada bulunduğundan, mezarlığın yıkılacağını haber alan ve Akçaabat Söğütlü'de yaşayan Ali Ağa'nın dördüncü kuşak torunlarından Mehmed Cemal Bey, mezardan kemikleri almış ve Ali Ağa'nın en küçük oğlu olup kendi vakıf camisinin (Söğütlü Eski Cami) mezarlığında yatan Ömer Ağa'nın mezarına koymuştur.[30] Mezarlık yıkıldıktan sonra mezar taşı diğer değerli mezar taşlarıyla birlikte belediye tarafından bir süre depolandıktan sonra 1950'lerden sonra Sülüklü mezarlığında sergilenmeye başlanmıştır. Bu şekilde Ali Ağa'nın kabri Cumhuriyet döneminde (asıl defin yeri Atapark, mezar taşı Sülüklü ve arta kalan kemikleri Söğütlü'de olmak üzere) üç parçaya bölünmüştür.

Tonya ve Akçaabat'taki Ali Ağa vakıflarının arazisi de bu dönemde tasfiye edilmiştir.[31] Tonya'daki cami ve medrese vakfının tasfiyesinin ise bizzat Ali Ağa'nın torunları tarafından yapıldığına dair halk arasında yaygın bir kanaat vardır ve 1935 Vakıflar Kanunu'nun buna sebep olduğu genel olarak bilinmemektedir. Vakıfla ilgili yaptığımız mülakatlarda da aynı imaj çizilmektedir. Ali Ağa'nın dördüncü kuşak torunu, 1922 doğumlu ve bütün hayatını Tonya'nın merkezinde geçirmiş Kebire Cora (Hacısalihoğlu), kendisiyle yaptığımız görüşmede "Emin Ağa'nın evinden Mecit Ağa'nın evine kadar bu muhit hep hayrat idi. Eskilerimiz satmadı onu. Yeni uşaklar sattı onu, yerleştirdiler

milleti buraya" demektedir.[12] Fakat vakfa yönelik ilk müdahalenin devlet tarafından yol yapmak amacıyla caminin mezarlığının yıkılmasıyla başladığını da belirtmektedir.[13]

Kebire Hanım'ın verdiği bilgilere göre şimdiki Tonya şehir merkezinin bulunduğu alan büyük ölçüde "Ali Ağa'nın Hayreti" veya "Came Yeri"ydi.[14] Vakfın arazisi üzerinde bulunan caminin yeri 1930 başlarında yaklaşık bir metre yüksekliğinde bir duvarla çevriliydi ve burada cuma namazları kılınmaktaydı. İşgal ve muhacirlik sonrası yaşanan fakirlik ve yokluklar nedeniyle işgal döneminde yıkılan caminin 1930 ortalarına kadar yeniden yapılamadığı anlaşılmaktadır. Caminin yanındaki medrese hakkında ise hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Vakfın arazisi üzerinde Kastan Irmağı geçmekte ve vakfa bağlı fırın, dükkânlar ve iki kahvehane (Pir Ağa'nın ve Hasan Ağa'nın kahvehaneleri) bu ırmağın kenarında veya yakınında bulunmaktaydı. Ayrıca Cami ile Kastan Irmağı arasında vakfın arazisinde iki katlı bir bina bulunmakta ve bu bina karakol olarak kullanılmaktaydı. Vakıf arazisini çevreleyen topraklar ise Ali Ağa'nın torunlarına ait arazilerdi ve her birinin kendi arazisi üzerinde evi bulunmaktaydı. Kısaca, şimdiki Tonya ilçe merkezinin yerinde o dönemde yalnızca Ali Ağa'nın vakfı ve torunlarının arazileri yer almaktaydı.[15]

Yine Kebire Hanım'ın verdiği bilgiye göre, vakıf arazisinden geçen Kastan Irmağı 1935 yılında taşmış ve etrafındaki binalar yıkılmıştır. Karakol olarak kullanılan bina askerler tarafından boşaltılmıştır. Akçaabat'a bağlı Kalgiya (şimdiki Gürgendağ) ve Mula'dan (şimdiki Alazlı) camiyi yapmak için ustalar getirilmiş, ustalar karakolun boşalttığı binada kalarak camiyi inşa etmiştir. Caminin inşaatı yapılırken 12-13 yaşlarında olduğunu söyleyen Kebire Hanım, inşaattan sonra vakfın arazisinin yağmalanıp satılmaya başladığını belirtmiştir.[16]

Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere vakıf arazisine ilk müdahale –Trabzon merkezdeki mezarlığın yıkılmasıyla aynı dönemde– doğrudan devlet tarafından vakfın mezarlığının yıkılmasıyla yapılmıştır. Yol yapımı gerekçesiyle mezarlığın yıkılmasının ardından geniş vakıf arazisinin de tasfiyesi gerçekleşmiştir. Satışların 1930ların ortasından 1950 başlarına kadar sürdüğü nakledilmektedir. Vakıftan geriye yalnızca cami ve etrafındaki küçük bir alan kalmıştır.

Bu süre zarfında hızla kasabadaki bina ve dükkân sayısı artmış ve burası bir şehir merkezi haline gelmiştir. Vakıf arazisinin yerleşime açıldığı süreçte Konakyanı'na talep artmış ve vakfın çevresinde Ali Ağa'nın torunlarına ait arsalar da büyük ölçüde satılmıştır. Arazilerin bir kısmını daha önceden de vakıf arazisi üzerinde esnaflık yapan kişiler ile çevre köylerden özel şahıslar, bir kısmını da hastane, veterinerlik, ormaniye, okullar vs. inşası amacıyla devlet satın almıştır. Bu şekilde Ali Ağa'nın konağının ve vakfının bulunduğu "Konakyanı" Tonya kazasının merkezi olarak varlığını sürdürmüş ve muhtemelen Konakyanı'nın bu hızlı şehirleşmesinin de etkisiyle Tonya 4 Mart 1954'te TBMM'nin kararıyla Vakfıkebir ilçesinin bir bucağı olmaktan çıkarılarak ilçe haline getirilmiştir.[17]

1950'LERDEN GÜNÜMÜZE ALİ AĞA VAKFI CAMİİ

Ali Ağa Camii'nde 1950'lerden itibaren Karasu köyünden Hafız Muzaffer Kara 1975'e kadar imam olarak görev yapmış, aynı köyden Ali Topal müezzinlik yapmış ve sonra vaiz olmuş, bölgenin tanınmış hocalarından Serdaroğlu da zaman zaman vaaz etmiştir. 1966 yılında caminin çevresinde bina inşa eden esnaflardan biri camiye ait arsayı da zilyetten tapu etmiş, fakat Vakıflar İdaresi'nin açtığı dava sonucunda 1974 yılında cami tekrar "Ali ibni Ömer Camii Vakfı" olarak tapu edilmiştir.

1978'den 2013'e kadar Ali Ağa Camii'nin imamlığını Melikşah köyünden Ali İmamoğlu (Ali Hoca) sürdürmüştür. İmamoğlu ailesi de Tonya'nın eski ulema ailelerinden olup 1834 tarihli nüfus kayıtlarına göre Melikşe köyünde (Karye-i Melikşe) yaşamaktaydı.[18] Ali İmamoğlu 1992 ve 1993 yıllarında eskimiş olan camiyi Tonya ahalisinden ve Türkiye'nin farklı yerlerinden yardım toplayarak şimdiki haliyle yeniden inşa ettirmiştir.[19] Yeniden inşa edilmiş caminin kitabesinde vakfın tapu kaydındaki şekliyle "Ali ibni Ömer Tonya Merkez Camii" adı kullanılmıştır. Bu süreçte Tonya ilçe mer-

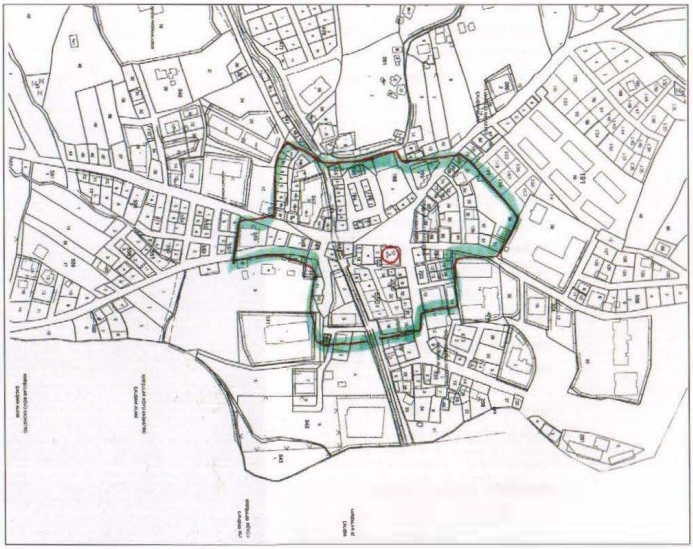

Kebire Cora'ya göre 1930 ortalarında Ali Ağa Vakfı'nın arazisi ve sınırları (Günümüzdeki kadastro planı üzerinde).

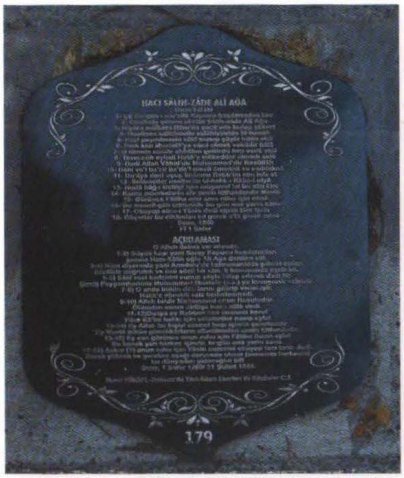

Ali Ağa'nın mezartaşı kitabesi.

kezinde eski vakıf arazisinde yeni bir cami daha yapılmış olmasına rağmen Ali Ağa Camii, Tonya'nın ana camisi olarak kullanılmaya devam etmektedir.[40]

Camide vakfın kurucusunun isminin kullanılması kanuni bir zorunluluktur. Vakıfların tasfiyesini teşvik ettiğini belirttiğimiz 1935 Vakıflar Kanunu'nun 14. maddesi vakfın kurucusunun ismini her şeye rağmen garanti altına almaktadır: "Gerek satış bedelleri ile gerek değişme ile alınacak veya yeniden yaptırılacak gayri menkuller evvelki vakıfların adını alırlar ve vakıflar idaresince kayıdlerine bu suretle işaret edilir, tapıya da böylece tescil ettirilir."[41]

Ali Ağa Camii'nın kitabesine tapudaki şekliyle "Ali ibni Ömer" değil de, bölge halkı tarafından da bilinen ve diğer resmi Osmanlı kayıtlarındaki şekliyle "Hacısalihzade Ali Ağa" veya "Hacısalihzade Ali Ağa ibni Ömer Ağa" olarak yazılmış olsaydı camının banisini daha açık bir şekilde çağrıştırmış ve Osmanlı'dakı cami isimlendirme geleneğiyle daha uyumlu olurdu.[42]

SONUÇ: YEREL TARİH VE ANMA KÜLTÜRÜ

Makalede ortaya koyulduğu üzere Trabzon'un Tonya ilçe merkezi bir yerleşim yeri olarak Ali Ağa'nın konağı ve camisinin etrafında ve arazisinin tam ortasında, en güzel ve en değerli yerinde kurduğu vakıf üzerinde oluşmuş ve gelişmiştir. Ali Ağa'nın konağı yıkılmış olduğundan yeri ancak yaklaşık olarak tespit edilebilmektedir. Vakfettiği cami iki kez yıkılıp yeniden yapılmış ve günümüzdeki halini almıştır. Vakıf arazisi 1935'e kadar varlığını korumuş, bu tarihte çıkan Vakıflar Kanunu ile tasfiye edilmiştir. Geriye yalnızca caminin üzerinde durduğu arsa kalmıştır. Caminin medresesinin ne şekilde ortadan kalktığı hakkında ise elimizde bilgi bulunmamaktadır. Sonuç olarak bu cami vakfının Tonya'nın merkezinin "Konakyanı"nda kurulmasında ve gelişmesinde önemli, hatta belirleyici bir rolü olduğunu görmekteyiz.

Karadeniz Bölgesi'nde tarih ve anma kültürü neredeyse yalnızca "kurtuluş günü" anmalarından ibaret olup bölgenin tarihiyle ilgili tarihi şahsiyet ve kurumlarla ilgili bir anma kültürü veya müzecilik henüz gelişmemiştir. Geçmiş tarihle ilgili ne bir müze, ne bir belge koleksiyonu, ne de tarihi bir ev mevcuttur. Tarihi evler yıkılmış, yerlerine modern çok katlı binalar inşa edilmiştir. Geriye yalnızca Ağırköy'de bulunan Ali Ağa'nın babası ve annesinin 1794 tarihli mezar taşları kalmıştır. Şehir merkezinde Ali Ağa'nın oğullarının da yer aldığı mezarlık yol yapımı nedeniyle tahrip edilmiş, mezar taşları da yok olmuştur. Nitekim Ali Ağa'nın Tonya Camii mezarlığında defnedilmiş çocuklarının mezarlarının taşınıp taşınmadığı veya nereye taşındığı da bilinmemektedir. Ali Ağa'nın kendi mezarı Trabzon merkezde bulunan İmaret (Gülbahar Hatun) Camii avlusundayken burası da 1937'de yıkılmış ve Atapark yapılmıştır.

Tonya cami vakfının 200 yıllık geçmişi bizlere yaşanan tarihi doku

Tonya'da 1993'te yıkılıp yeniden inşa edilen Ali Ağa Camii.

Fotoğraf: İnan Kalyoncu, 2017

tahribatını ve bizzat tarihin nasıl yok edildiğini açık olarak göstermektedir. Avrupa ülkelerinde büyük bir keyifle gezdiğimiz "eski şehir"ler Türkiye kasabalarında birkaç istisna hariç neredeyse hiç kalmamıştır. Tonya'da Ali Ağa'nın ayanlık dönemi kalelerinden biri ancak 2017 yılında Kültür Bakanlığı tarafından tescil edilerek koruma altına alınmıştır.[43] Şehir merkezinde ise camisi dışında onu çağrıştıran hiçbir şey kalmadığı gibi, bir sokağa bile ismi verilmemiştir. Türkiye'de yerel tarihe şimdiye kadar verilenden daha fazla değer verilmesi ve yerelin de kendi anma kültürünü oluşturması tarihi eserlerin tahribatını önleyecek bilincin gelişmesine büyük katkı sağlayacaktır.

MEHMET HACISALİHOĞLU
YTÜ SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ
BALKAN VE KARADENİZ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (BALKAR) MÜDÜRÜ

DİPNOTLAR

* Bu çalışmayı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivinin değerli mensupları Ahmet Özkılınç ve Numan Yekeler'e ve vakıf kayıtlarına ulaşmamda yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Fuat Hacısalihoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

1 Çapanoğulları'nın Yozgat'ı nasıl bir köyden şehir merkezi haline getirdiği inceleme konusu olmuştur. Hakkı Acun, *Her Yönleri ile Çapanoğulları ve Eserleri*, 2. baskı (Ankara: TBMM Milli Saraylar, 2016). Aynı şekilde Batı Anadolu'da etkili olan Karaosmanoğulları ailesi hakkında da ayrıntılı çalışmalar mevcuttur. Karaosmanoğlu ailesinin vakıfları için bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar: Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), s. 143-163.

2 Doğu Karadeniz bölgesi ve ayanlık dönemi hakkında çok sayıda çalışma mevcuttur. Bunlardan bazıları için bkz. M. Münir Aktepe, "Tuzcu Oğulları İsyanı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 3/5-6 (1951-1952), s. 21-52; Feridun M. Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi: Ağasar Vadisi: Şalpazarı–Beşikdüzü* (Trabzon: Serander, 2010); Aynı yazar, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi: Bulancak–Piraziz* (İstanbul: Kitabevi, 2005). Aynı yazar, "Doğu Karadeniz'de Âyânlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa", *Belleten* 65/242 (Nisan 2001): 193-214; Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret* (Trabzon, Serander, 2005); Rıza Karagöz, *Canıklı Ali Paşa* (Ankara, 2003); Michael E. Meeker, *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity* (Berkeley, Los Angeles, Londra, 2002) (Türkçe çevirisi de yayımlanmıştır). Anthony Bryer, "The Last Laz Risings and the Downfall of the Pontic Derebeys, 1812-1840", *Bedî Kartlisa* 26 (1996): 191-210; Canay Şahin, "The Rise and Fall of an Ayan Family in the Eighteenth Century Anatolia. The Canıklızades (1737-1808)", Bilkent Üniversitesi Doktora Tezi, 2003; Mehmet Beşirli, "Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa ve Zamanı (1827-1842)", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2005*, c. 1, ed. Kenan İnan vd. (Trabzon, 2007), s. 397-415; Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi, Sanalizâdeler (Sarallar)* (Trabzon: Serander, 2006); Mehmet Hacısalihoğlu, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi. Hacısalihzâde Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)*, 2. baskı (Trabzon: Serander, 2014); Ayhan Yüksel, *Kuğuoğulları. Eski Bir Osmanlı Ayan Ailesi* (Trabzon: Serander, 2017)

3 Ali Ağa'nın ayanlık dönemi faaliyetleri hakkında bkz. Hacısalihoğlu, age, s. 63-152.

4 BOA, EV.BRT. 282/77.

5 Mahallede tek bir aile olarak kayıtlı olan Molla Salihoğlu ailesinin dedesi muhtemelen 1700 başlarında doğmuş olan Salih, onun oğlu 1834'te 80 yaşında ve hâlâ hayatta olduğu belirtilen Mehmed Efendi ve onun da üç oğlundan muhtemelen ortancası olduğu anlaşılan 50 yaşındaki Molla Salih'in adlarını öğreniyoruz. Molla Salih'in kardeşleri Molla Hasan ve muhtemelen ölmüş olan Molla Osman ve onların da çocukları kaydedilmiştir. Molla Salih'in o tarihte iki oğlu, Molla Mehmed (26 yaşında) ve İbrahim (2 yaşında), olduğu belirtilmektedir. Bu şekilde Molla Salihoğlu ailesi ulemaya mensup bir aile olarak muhtemelen Mehmed Efendi döneminde Ali Ağa'nın merkezini kurduğu Orta Mahalle'de yerleşmişir. BOA, Trabzon Nüfus Defterli NFS.d., 01149, tarih 11 Cemaziyülevvel 1250 [15.09.1834].

6 Trabzon Nüfus Defterli NFS.d., 01149, tarih 11 Cemaziyülevvel 1250 [15.09.1834], s. 1-3.

7 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 18604 numaralı defter 17. Sayfa 18. Sıralı vakıf kaydı.

8 Sebahiddin Ustaoğlu, "Trabzon İmâret-i Hatuniye Vakfı ve Gelirleri (1550-1650)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 21 (2016): 225-250.

9 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 747 numaralı defter, 9. Sayfa, 12. Sıra.

10 Ali Ağa'nın oğlu Ömer Ağa'nın 1878 tarihli Kalanıma (Söğütlü) Camii vakfiyesi için bkz. Muhammed Yavruoğlu, "Medeni Kanun'dan Önce Akçaabat'taki Vakıflar", *Akçaabat Yazıları I*, haz. Feihi Gedikli (İstanbul, 2004), s. 130. Ayrıca bkz. Hacısalihoğlu, age, s. 146-147. Derinoba ismili yaylakta Ali Ağa'nın oğlu Ömer Ağa'nın inşa ettiği camiye Abdurrahman Efendi ibni Mehmed'in para vakfı için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 590 numaralı defter, 54. Sayfa, 37. Sıra, 24 Safer 1307 [20 Ekim 1889].

11 Melik karyesinden olduğu belirtilen Eyübzade Osman Efendi'nin adı 1834 tarihli nüfus kaydında bu köyde geçmemektedir. Fakat Hoşarlı'ya bağlı Barkozmanlı köyünde bu ailenin ismi geçmektedir. BOA, Trabzon Nüfus Defteri NFS.d., 01149, tarih 11 Cemaziyülevvel 1250 [15.09.1834], s. 228.

12 Bu belge günümüzde Akçaabat'a bağlı Söğütlü'de oturan Ziya Hacısalihoğlu'nun arşivinde bulunmaktadır.

13 Kararda "Hacı Salih-zade Ali Ağa'nın Tonya nahiyesinin Orta Mahalle'sinde bina ve inşa itmiş olduğu camî'-i şerifin ve vakf arsası üzerinde bu kere taraflarından bina ve inşa olunan bir dam altında yegdiğerine muttasıl üç bab fürun ve kahvehane ve dükkân mumaileyh Emin Ağa tarafından her ne kadar iddia-yı sahabet olunmuş ise de ağa-yı mumaileyh sahabetinden bir-riza kef-i yed ve camî'-i şerife aid olmak üzere mezkûr fürun ve kahvehane ve dükkân terk [...] ederek sulh oldukları" belirtiliyor. Mahkeme ilamı, 7 Rebiyülevvel 1302/12 Kânunuevvel 1300 [25 Aralık 1884] (Ziya Hacısalihoğlu'nun arşivi).

14 Kemal Beydili, *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (İstanbul: Yıtık Hazine Yayınları, 2013), s. 38-41.

15 BOA, EV.BRT. 282/11, s. 2.

16 BOA, EV.BRT. 282/11, s. 5.

17 BOA, EV.BRT. 282/11, s. 3.

18 BOA, EV.BRT. 282/11, s. 4.

19 Kayıttaki ifadeye göre "imamet" görevini "muma-ileyhin bir-riza terk ve kef-i yedinden kebir mahdumu Hamdi Efendiye ba-irade-i aliyye tevcihi fi 23 Muharrem 1330" ve "hıtabet" görevini "muma-ileyhin bir-riza terkve kef-i yedinden kebir oğlu Muhammed Efendi'ye ba-hatt-ı hümayun tevcih olunmuşdur fi 24 Muharrem 1330". Kuyud-ı Kadîme Vakfıye Kalemi, defter no. 155, sayfa no. 346, sıra no. 3060, 3061, bkz. Lokman Yıldız, *Tonya ve Çevresi Nüfus Vakıfları* (Trabzon: Tonya Belediyesi, 2017), s. 44-45.

20 Lokman Yıldız, age, s. 44-45.

21 Nazif Mandacı, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), s. 90.

22 Mandacı, age, s. 91-93.

23 Mandacı, age, s. 390-391.

24 Mandacı, age, s. 420-421.

25 Mandacı, age, s. 423.

26 "Vakıflar Kanunu, Kanun no: 2762. Kabul Tarihi: 5/6/1935", *T.C. Resmî Gazete*, sayı 3027, 13 Haziran 1935.

27 "Vakıflar Kanunu, Kanun no: 2762"

28 İskender Tuluk, "İmaret-i Hatuniye'den Atapark'a: Trabzon'da Kamusal Alan Dönüşümüne Erken Bir Tanıklık", *Trabzon Kent Mirası, Yer, Yapı, Hafıza*, ed. Ömer İskender Tuluk, Halil İbrahim Düzenli (İstanbul: Klasik, 2010), s. 121-144. Alıntı için bkz. Yahya Düzenli, "Trabzonda "Urbicide!" -II- -İmaret mezarlığından Atapark'a", http://yahyaduzenli.blogspot.com.tr/2009/06/trabzonda-urbicide.ii-imaret.html

29 Yahya Düzenli, "Trabzonda "Urbicide!" – III: Soykırım Belgeleri", http://yahyaduzenli.blogspot.com.tr/2009/06/trabzonda-urbicide-iii-soykrm-belgeleri.html

30 Ali Ağa'nın en küçük oğlu Ömer Ağa'nın dördüncü kuşak torunu Ziya Hacısalihoğlu (1940 doğumlu) ile mülakat, Akçaabat-Söğütlü, 27 Nisan 2013

31 Yukarıda kuruluş vakfiyesinden bahsettiğimiz Akçaabat Medresesi binası Muzaffer Lermioğlu'nun verdiği bilgilere göre I. Dünya Savaşı'nda yıkılmış ve savaş sonrasında Evkaf İdaresi tarafından tamamen satılmış ve vakıfları eser kalmamıştır. Muzaffer Lermioğlu, *Akçaabat, Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş–Hicret Yılları* (İstanbul: Kardeşler Basımevi, 1949), s. 135, 147

32 Kebire Cora (Hacısalihoğlu) (1922 doğumlu) ile mülakat, Tonya, 8 ve 9 Şubat 2017.

33 "Mezarlık buradaydı. Emin Ağa, Osman Ağa... Ağaların hep mezarlığı bura idi. Hep de mermer başlıklar idiler [...] Ama mezarlığı devlet yıktı. Yol geçti buradan. Mezarlığı biz yıkmadık. Helim Ağa ile Aslan Ağa da yıkmadı. Onu devlet yıktı, buradan yol geçti. Herkes aldı babasını, anasını. Beza'dan bile vardı burada. Beza ağalarından." Kebire Cora (Hacısalihoğlu) ile mülakat, Tonya, 26 Ağustos 2017

34 Kebire Hanım'ın tarifine göre Şubat 2017 şehir yerleşimine göre Eski İmam Hatip binasından Ulu Camii arkasından Jandarma'nın güneyinden, Belediye binası arkasından Esnaf Sokak devamı ve mevcut Ziraat Bankası arkasından tekrar eski İmam Hatip binasına birleşen alanı kapsamaktaydı.

35 Kebire Cora (Hacısalihoğlu) ile mülakat, Tonya, 8 ve 9 Şubat 2017; Kemal (Paşa) Hacısalihoğlu ile mülakat, Tonya, 5 Şubat 2017

36 Kebire Cora (Hacısalihoğlu) ile mülakat, Tonya, 8 ve 9 Şubat 2017. Vakıf arazisinin yağmalanmasıyla ilgili bilgiler 1933 doğumlu Kemal Hacısalihoğlu tarafından da teyit edilmektedir. Bu da süreçin 1940'larda devam ettiğine işaret etmektedir. Bu süreçte caminin yanında bulunan mezarlık da yıkılarak arsa haline getirilmiş ve satılmıştır. Kemal (Paşa) Hacısalihoğlu ile mülakat, Tonya, 5 Şubat 2017.

37 Hasan Kalyoncu, *Tonya* (Ankara: Korza Yayıncılık, 2010), s. 56.

38 BOA, Trabzon Nüfus Defteri NFS.d., 01149, tarih 11 Cemaziyülevvel 1250 [15.09.1834], s. 31

39 İnşaatın taşeronluğunu Tonya'ya bağlı Yeni Mahalle'den Ahmet Kurt (lakabı: Tomson Ahmet) yaptı. Caminin inşaatı ile ilgili bilgiler için: Tonya'ya bağlı Mellikşah köyünden, 1980-2013 Ali Ağa Camisi imamı Ali İmamoğlu (doğum 1948) ile mülakat, Tonya, 9 Şubat 2017.

40 1978'den itibaren 2013'e kadar Vakfıkebir'den Osman Sevin camide müezzin olarak görev yapmıştır. Ali İmamoğlu'nun verdiği bilgiye göre caminin yerinin korunması için Tonya Orta Mahalle'den olup Tonya müftülüğü yapmış olan Salih Berber'in büyük gayretleri olmuştur.

41 "Vakıflar Kanunu", *T.C. Resmî Gazete*, 13 Haziran 1935

42 2013'ten sonra Ortamahalle'den Şenol (Suleyman) Malkoç camiye imam olarak atandı. Günümüzde (2017 Şubat) caminin imamlığını vekâleten Ali Hoca'nın oğlu Paşa İmamoğlu yürütmektedir. Tonya vaizi ise Kalemli köyünden Selim Bahadır'dır. Tonya müftüsü ise aslen Erzurumlu olan Ebubekir Bayrak'tır. Malkoğlu ailesi de Ali Ağa tarafından kurulmuş olan Orta Mahalle'ye yerleşik ailelerdendir.

43 "Ali Ağa'nın Kalesi Koruma Altında", *Tonya Haber*, 9 Mart 2017.

HİLAFETİN SOYKÜTÜĞÜ ÜZERİNE BİR YAPISÖKÜM GİRİŞİMİ

YALIN ALPAY

Namık Sinan Turan Hilafet adlı kitabında halifeliğin bir buçuk milenyuma yaklaşan ömrü süresince yüklendiği farklı anlamları anakronizma tehlikesine karşı sürekli tetikte kalarak inceliyor. Lineer değil, sıçramalarla dönüşen bir tarihsel kavramın soykütüğünü anlaşılır bir dille okurlara sunuyor.

Tarihyazımı, peş peşe gerçekleşen olayların kronolojik bir sıralanmasından fazlasını talep eder. Özellikle düşünce tarihini izlerken, kavramlara verilen anlamların sıçramalarla değiştiğini, tarihin Foucault'nun sıkça belirttiği üzere "kesintilerle" ilerlediğini unutmamak gerekir.

Kavramların tarih boyunca sözsel ifadeleri aynı kalsa da, içerikleri her devrin değişen paradigmasıyla birlikte farklı anlamlar yaratma kapasitelerine kavuşur. Bir kavram ne kadar uzun süre yaşarsa o kadar evrim geçirir, o kadar farklı anlamlara gelir. Ancak bir kavramın değişen anlamlarının izini sürmek, kronolojik ve betimleyici tarihçiliğin aksine pek güç, pek yorucu ve uzun çalışma saatleri, çok sayıda orijinal kaynak ve kuramsal bir yetkinlik gerektirir. Anakronizma tuzağı, kavramlar işin içine girdiğinde pusuda bekleyen bir çarpıtma filtresi, bir yanlış okumalar büyüteci olarak tüm metni lekelemeye hazırdır.

Namık Sinan Turan, *Hilafet: Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 610 s.

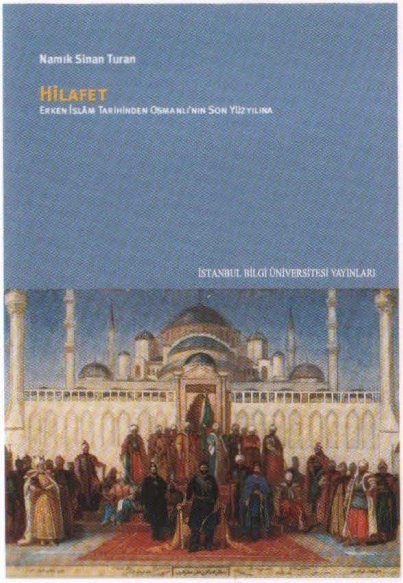

Prof. Dr. Namık Sinan Turan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanan *Hilafet, Erken İslam Tarihinden Osmanlı'nın Son Yüzyılına* isimli çalışmasında, Türkiye'de pek az peşine düşülen bir entelektüel merakla, Türkiye için geçmişle bugün arasında ilişki kurmak adına tüm siyasi, ideolojik ve tarihsel görüşlerin farklı hesaplaşmalara giriştiği bir kavramın soykütüğünü ortaya koymaya girişiyor. Hilafet kavramının bir buçuk milenyuma yaklaşan aşırı uzun ömrü boyunca değişen imgelerini, algılarını, hâkimiyet gücünü ve etki alanlarını izliyor, yüzlerce kaynağın on binlerce sayfasının arasından ihtişamlı bir halifelik evreni ve evrimi hipotezini ortaya koyuyor. Türk tarihçiliğinde alışageldiğimiz, ilk halifeler döneminde başlayan halifeliğin, Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1924'te kaldırılana değin aynı ideolojik ve kurgusal yapıyı sürdürdüğü, yani tarihsel özünü tüm varlığı boyunca hemen hemen hiçbir değişime uğramadan koruduğu iddiasına meydan okuyan Turan'ın hipotezi, bu anlamda doğrudan halifelik konusundaki anakronizma tuzaklarına dikkat çekiyor.

Namık Sinan Turan'ın dikkatini yoğunlaştırdığı ikinci nokta ise, halifeliğin yüzyıllar içerisinde değişen siyasi özgül ağırlığıyla, farklı dönemlerdeki tarihçilerin güncel siyasette, iktidarların güç elde etmeleri ya da mevcut güçlerini meşrulaştırmaları adına gerçekleştirdikleri bilinçli tarihsel tahribatlarını yapısöküme uğratmak. Bilinçli siyasi tercihler sonucunda, tarihin siyaset güdümünde inşa edildiği noktaları Turan ince bir işçilikle eşelemekte ve birbirlerini tekrarlayan resmi tarihçilerin aksine, hilafet konusundaki en yaygın görüş yerine, orijinal kaynaklardan yeni bir görüş elde etmeyi denemektedir.

Halifeliğin Osmanlılara Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nin ardından geçtiğine ilişkin en çok bilinen ve kullanılan iddianın dahi 18. ve 19. yüzyıllardaki tarihçiler tarafından icat edildiğini ve aslında Osmanlıların daha II. Murad döneminden itibaren halifeliği kullandıklarını ortaya koyan Turan, Osmanlıların bu unvanı

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane öğrencileri öğretmenleriyle birlikte.

Namık Sinan Turan, *age*, s. 374.

klasik İslam algılaması çerçevesinde değil, yeni bir çağa uyarlanmış versiyonu bağlamında enstrümanlaştırdıklarını da pek çok belge ve yorumla serimlemektedir.

Turan, Osmanlıların neden böyle bir geçmiş inşa etmek istediklerini de ayrıntılı şekilde açıklamakta ve 18. yüzyıl boyunca güç kaybeden imparatorluğun, yüzyılın sonuna doğru Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından, halifeliğin ruhani gücüne daha da çok gereksinim duymaya başladığını göstermektedir. Oysa klasik döneminde Osmanlı İmparatorluğu için hilafet, reel siyasi gücün doğal bir getirisi görünümündedir. Bir başka şekilde söylemek gerekirse, hilafet Osmanlılarda 16. yüzyılda reel siyasi, ekonomik ve askeri gücün getirdiği doğal bir ödül iken, 18. yüzyılın sonlarından itibaren tüm bu reel alanlardaki güçsüzlük yüzünden imparatorluğu bir arada tutabilmenin alternatif bir yöntemi olarak sarılınan bir ideolojik enstrüman halini almıştır.

19. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin en temel siyasetlerinden birisi olan İslamcılığın dayanak noktası haline gelecek halifelik, artık siyasi liderlik kadar, tüm dünya Müslümanlarının saygı göstereceği şekilde tasarlanmaya çalışılan bir ruhani liderlik şeklinde sunulmaya çalışılacaktır. Bu durum, hilafetin Batı dünyası tarafından Katolik dünyadaki papalıkla karşılaştırılmasına kadar varacaktır.

Turan, altı yüz on sayfalık hacımlı çalışmasında, halifeliğin İslam peygamberinin vefatının ardından doğmasından, yani ilk dört halife devrinden başlayarak, sırasıyla Emevileri, Abbasileri, Sünni İslam'da hilafet yorumunu ve ardından klasik dönem Osmanlılarda halifelik kavramını ve sonra da 19. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin halifelik tasarımını var olan anlatıları satır satır sorgulayarak ve eleştirerek ve yerlerine yeni bir izlek oluşturarak ortaya koyuyor. Halifeliğin bir buçuk milenyuma yaklaşan ömrü süresince yüklendiği farklı anlamları anakronizma tehlikesine karşı sürekli tetikte kalarak inceliyor. Lineer değil, sıçramalarla dönüşen bir tarihsel kavramın soykütüğünü anlaşılır bir dille okurlara sunuyor.

YALIN ALPAY
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

Sultan III. Ahmed'in elçi kabulü, Jean Baptiste Vanmour, 1724, Bordeaux, Muée des Beaux-Arts.

Namık Sinan Turan, *age*, s. 266

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE YAHUDİ MÜLTECİLERİ SORUNU

İZZET BAHAR

Bu yazıda, son senelerde ortaya çıkan belgelerin de ışığında, II. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak zamanın Türk hükümetlerinin Yahudi mültecileriyle ilgili politikaları ve mültecilerin Türkiye'ye girişleri ve ülke üzerinden geçiş yapmaları sorununa nasıl yaklaştığı ele alınacaktır. 1938 yılının ilk ayları ile 1944 baharı arasında bu konuda söz konusu olan yaklaşım, Yahudi mültecilerin Türkiye üzerinden Filistin'e veya üçüncü bir ülkeye gitmesine müsaade edilmesidir; diğer tarafsız Avrupa ülkelerinde olduğu gibi geçici olarak ülkede, örneğin mülteci kamplarında, kalmaları söz konusu olmamıştır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak Güneydoğu Avrupa ile Filistin arasındaki geçit konumuyla ve savaş yıllarındaki tarafsız statüsüyle, Almanya'nın Yahudi karşıtı uygulamalarından ve Holokost'tan kaçan Yahudi mülteciler için kritik bir rol oynadı.[1] Özellikle, Haziran 1940'ta İtalya'nın savaşa girmesi ve Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesiyle Akdeniz'in ulaşıma kapanması, Filistin'e veya başka bir ülkeye gidebilmenin tek yolu olarak Türkiye'nin önemini artırdı. 1944'ün Ocak ayında faaliyete geçen Savaş Mültecileri Bürosu' temsilcisi olarak Türkiye'ye gönderilen Ira Hirschmann'ın ifadesiyle Yahudi mülteciler "ya Türkiye'den geçeceklerdi ya da yok olup gideceklerdi."[3]

Filistin'e Türkiye üzerinden gitmek için birinci seçenek deniz yolunu kullanmaktı. 1938 Montreux Antlaşması, Boğazlar ve Marmara denizini uluslararası suyolu olarak tanımlanmıştı. Dolayısıyla diğer bir uluslararası suyolu olan Tuna Nehri'nden gelen veya Karadeniz'deki Bulgar ve Romen limanlarından kalkıp Ege Denizi'ne yol alan mülteci gemileri, yolcularını Türk limanlarında indirmedikçe kısıtlamaya tabi değildi.

Mültecileri taşımak üzere savaş şartlarında tutulmuş gemilerin büyük bir çoğunluğu küçük, oldukça yaşlı ve yetersiz donanımlıydı. Özellikle kış mevsiminin zor şartlarına karşı elverişsizdiler. Yollarına devam etmelerinin sorunlu veya olanaksız olması durumunda dahı, yolcularının karaya çıkması Türk hükümetinin politıkası gereği mümkün değildi. Bu mülteci gemilerinin en yaygın bilinen örneği *Struma*'dır. Karaköy açıklarında çalışmayan motoruyla 69 gün çaresizlik içinde bekleyen gemi, nihayetinde 23 Şubat 1942'de gıda ve içme suyu takvıyesi yapılmadan, varlığı şüpheli bozuk motoruyla Karadeniz'e çekilmiş ve ertesi günün sabahı bir patlamayla batmıştı. *Struma*'dakı 769 mültecinin ölümü dönüm noktası oldu. Birkaç ufak teknenin az sayıdakı yolcusuyla genellikle Karadeniz kıyılarında biten denemeleri dışında, deniz yoluyla geçiş durdu. Mülteci gemilerinin tekrar düzenlenmesi ancak ıkı sene sonra, savaşın geç bir döneminde ve farklı bir şekilde 1944 Nisan'ında başlayacaktı. Gene de Kasım 1938 ile "*Struma* faciası" arasındakı dönem içerisinde yaklaşık 25.000 Yahudi mültecinin, 38 mülteci gemisiyle Türk boğazlarından Filistin'e gıtmek üzere geçebildiğini belirtmek gerekir.[4]

Savaştan kaçan Yahudi mültecilerin Filistin'e ulaşabilmesi için ikinci yol, Türkiye topraklarından geçerek gitmekti. Özellikle *Struma* sonrası karayolu yolculuğu tek seçenek haline gelmişti. Konuyla ilgili az da olsa var olan tarih anlatımında bu seçenek sanki yokmuşçasına göz ardı edilmiştir.[5] Bu çalışmada son senelerde ortaya çıkan belgelerin de ışığında, II. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak zamanın Türk hükümetlerinin Yahudi mülteciler ile ilgili politıkaları ve mültecilerin Türkiye'ye girişleri ve ülke üzerinden geçmeleri sorununa nasıl yaklaştığı ele alınacaktır.

SAVAŞTAN ÖNCEKİ YILLAR

1930'ların ortalarından itibaren artan bir hızla önce Nazi Alman-

Bella-Chita gemisinin getirdiği mülteciler trene binmek üzere Haydarpaşa Limanı'nda.

ya'sını, daha sonra iltihak edilen Avusturya'yı terk etmek durumunda kalan yaklaşık 300.000 Yahudinin[6] Batı Avrupa ülkelerinde neden olduğu mülteci krizinin, gerek coğrafi uzaklık gerek kültür farkı nedeniyle Türkiye'de fark edilebilir bir yansıması olmamıştır. Buna karşılık, Hitler Almanya'sının politikalarının etkisiyle Balkan ülkelerinde hız kazanan antisemitik uygulamalar ve kanunlar bu ülkelerden Türkiye'ye bir Yahudi mülteci akını olasılığını ortaya çıkarıyordu. Özellikle "savaş öncesi Avrupa'sının en antisemit ülkesi"[7] olarak tanımlanan, I. Dünya Savaşı'ndan kazançlı çıkarak topraklarını büyüten Romanya'da 720.000 Yahudi yaşamaktaydı ve 1937'nin Aralık ayında başa geçen Goga-Cuza hükümetinin getirdiği Yahudi karşıtı kanunlar ve artan şiddet Hitler Almanya'sındakinden bile daha ilerideydi.

25 Ocak 1938 tarihli, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından Yalova'dan telefonla verilen talimatları içeren belge, Romen Yahudileri bağlamında mültecilerin ülkeye gelişlerini ve yerleşmelerini önlemeye yönelik alınan ilk önlemleri gösterir.[8] Yahudiler, ancak Türkiye'den sonra gidecekleri ülkenin vizesine sahiplerse Türkiye'ye giriş yapabileceklerdi. Türkiye'de en çok bir ay kalabilirlerdi ve girişlerinde tek kişi için 300 TL, aile için de fert başına 150 TL karşılığında dövizleri olduğunu göstermek zorundaydılar. Bu şekilde "muvakkaten Türkiye'ye gelecek Yahudilerin azami miktarı da ayda 200 nüfusu geçmeyecekti." Bir gün sonrasına tarihli, konsolosluklara gönderilen talimat yazısı söz konusu önlemlerin gecikmeksizin uygulamaya koyulduğunu belgeliyor.[9]

Mart 1938'de Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesi Türkiye'yi, tedbirleri Macar Yahudilerini kapsayacak şekilde genişletmeye sevk etti. Hükümete göre "Macar Hükümeti'nin kendi tabiyetini haiz Yahudiler hakkında vaz ettiği kuyudat orda bulunan Yahudilerin Türkiye'ye muhtemel akınlarını önlemek üzere tedbir alınmasını zaruri" kılıyordu.[10]

Avrupa'da gittikçe ağırlaşan Yahudi mülteci krizine çare bulmak amacıyla Fransa'nın Evian kentinde Temmuz 1938'de bir kongre toplansa da, hiçbir sonuç alınmadan dağıldı. Başarısız kongre Türkiye'yi olabilecek mülteci akımına karşı daha radikal önlemler almaya yönlendirdi. 29 Ağustos 1938 tarihinde çıkarılan 2/9498 numaralı "mahrem" damgalı kararname sadece Romen ve Macar değil, bütün Almanya kontrolündeki Avrupa'da yaşayan Yahudilere Türkiye'nin kapılarını kapatıyordu.[11] Ancak 72 yıl sonra, 2010 yılında gün ışığına çıkan bu gizli kararname söz konusu ülkelerin Yahudilerinin transit amaçla bile Türkiye'ye girmesine mutlak bir yasak getiriyordu:

> ...Vaziyetin Avrupa'da Yahudiler aleyhine ınkışaf etmekte olması [daha önce] alınan tedbirlerin kifayetsizliğini göstermiş olduğundan mütekâsif bir Yahudi kitlesinin muvakkat kaydile gelip memlekete daimi olarak yerleşmelerinin şımdiden önüne geçilmesini teminen Almanya, Macaristan ve Romanya tabiiyetindeki Yahudilere *katiyen* vize verilmemesi, ... ve bu muamelenin icabında diğer devletlere teşmil için Hariciye Vekilliği'ne salahiyet verilmesi ... onanmıştır.[12]

Kararnameyi takip eden aylarda siyasi gelişmeler çerçevesinde yasak

getirilen ülkeler önce İtalya'nın daha sonra Alman işgalinin, arkasından Çekoslovakya'nın ilavesiyle genişletildi.[13]

Kararname sadece "İcra Vekilleri Heyeti'nden karar almak kaydıyla hükümetçe davet olunan veya hizmete alınanların" istisnai olarak ülkeye gelmelerine müsaade ediyordu. Zaten 1933 yılından itibaren, Üniversite Reformu çerçevesinde Nazi Almanya'sını terke zorlanan Yahudi bilim insanlarına görev verilmekteydi. Ağustos 1938 kararnamesinden sonra, daha önceki uygulamadan farklı olarak gelen Yahudi akademisyenlerin her biri için tek tek Bakanlar Kurulu kararı çıkarıldığını görüyoruz. Mutlak yasağın getirdiği ilk sorun, ilgili kişiler eşlerini, çocuklarını veya diğer yakınlarını Türkiye'ye getirmek istediği zaman çıktı. Kararnameye göre, hükümetçe onaylanmış çalışmalarını içeren bir davet olmadıkça bu kişilerin Türkiye'ye girmesi mümkün değildi. Bu konuda ayrı ayrı çıkarılmış çok sayıda Bakanlar Kurulu kararı, her seferinde kararnamenin dışına çıkılmak durumunda kalındığını gösteriyor.[14] Bununla beraber vize yasağının Alman profesörlerinin aileleri dışında, iki yıl boyunca tavizsiz bir şekilde uygulandığını söyleyebiliriz.

1940 yazına gelindiğinde katı politikada ilk yumuşama belirtileri ortaya çıktı. Kararnamenin yürürlükte olmasına rağmen, Türkiye'yle geçmişte özel bir bağlantısı olan birkaç Yahudi mülteciye ilk defa ülkeden transit geçmek üzere vize verildi. Bu kişilerden Josef Richter, Alman işgalinden önce Bratislava'da Türkiye'nin fahri konsolosuydu. Diğer iki kişi ise Alpullu Şeker Fabrikası'nın bir dönem yöneticisi olan Herman Gutherz'in kızı ve damadıydı.

İki yıl süreyle sürdürülen katı politikada beliren yumuşamayı, 1940 Haziran'ında İtalya'nın savaşa girmesine ve Fransa'nın Alman işgaline uğramasının Akdeniz üzerinden ulaşımı olanaksız hale getirmesine bağlamak mümkündür. Avrupa'da sıkışıp kalmış, Filistin veya başka bir ülkenin vizesine sahip Yahudi mültecilerin neredeyse tek kaçış yolu artık Türkiye üzerinden geçmekti ve bu da Türkiye'nin mülteci yasağına misliyle önem kazandırıyordu. Filistin'deki Yahudi Ajansı vakit kaybetmeksizin üst derece yöneticilerden Eliyahu Epstein'ı, transit geçişlere imkân tanınması konusunda temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gönderdi.[15] Ankara Epstein'a olumlu yaklaştı ve İstanbul'da bulunan ajans bürosunun başına Yahudi mülteci sorunuyla ilgilenmek üzere, daha önce Cenevre bürosunda çalışmış, Hayim Barlas'ın gönderilmesine yeşil ışık yaktı.

Barlas'ın öncelikli görevi, İngiltere tarafından verilen Filistin göçmen sertifikasına sahip Yahudi mültecilerin Türkiye üzerinden gidebilmesine müsaade edilmesi konusunda Ankara'yı ikna etmekti. Gelişinin üzerinden henüz bir ay geçmeden 10 Eylül 1940'ta sekiz maddeli, kapsamlı bir bilgilendirme yazısıyla Türk hükümetine başvurdu.[16] İlk beş maddede göçmen durumuna düşmüş Yahudilerin sorunu izah edilıyor ve göçmen sertifikasına sahip oldukları halde Türkiye'nin katı yasağı nede-

İstanbul Üniversitesi'nde görev yapmak üzere İstanbul'a gelen Prof. Gottschalk'ın eşi için çıkarılan kararname (solda).

Bratislava Fahri Konsolosu Josef Richter'in transit geçiş müsaadesiyle ilgili kararname (sağda).

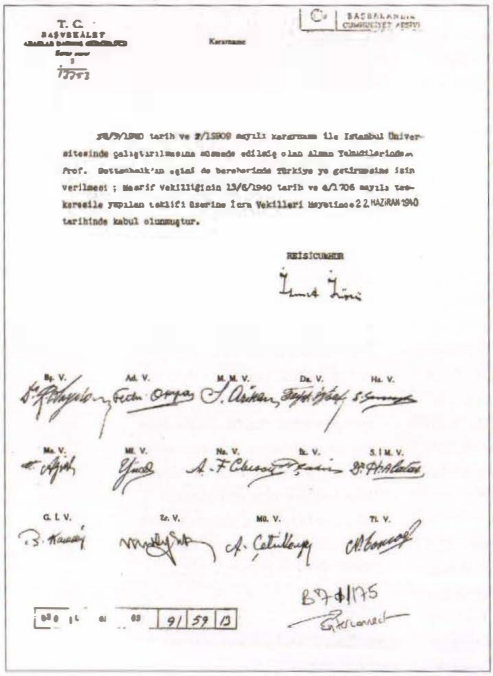

T. C.
BAŞVEKALET

Kararname

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

3/9/1940 tarih ve 2/12909 sayılı kararname ile İstanbul Üniversitesinde çalıştırılmasına müsaade edilmiş olan Alman Yahudilerinden Prof. Gottschalk'ın eşinin de beraberinde Türkiye'ye getirilmesine izin verilmesi ; Maarif Vekâletinin 13/6/1940 tarih ve 4/1706 sayılı teklifi üzerine yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 22 HAZİRAN 1940 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mi. V. Na. V. İk. V. S.İ.M. V.
G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

B 7/1/75

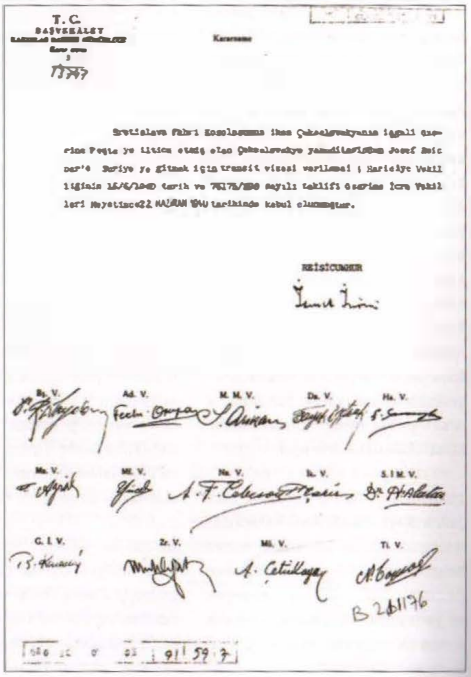

T. C.
BAŞVEKALET

Kararname

Bratislava Fahri Konsolosunun ihsa Çekoslovakyanın işgali üzerine Posta ve Telgraf etdiği olan Çekoslovakya yahudilerinden Josef Richter'e Suriye ye gitmek için transit vizesi verilmesi ; Hariciye Vekâletinin 15/6/1940 tarih ve 75175/1380 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 22 HAZİRAN 1940 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
Ma. V. Mi. V. Na. V. İk. V. S.İ.M. V.
G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

B 2/1/76

niyle bulundukları yerde mahsur kalan mültecilerin içinde bulundukları çıkmaz anlatılıyordu. Daha sonraki iki maddede ise mültecilerin gruplar halinde İstanbul'a gelmesine ve hiç durmaksızın Haydarpaşa'dan trenle Suriye'ye taşınmasına müsaade edilmesi isteniyordu.

Başvuruyu takip eden beş ay süresince, yürürlükteki Ağustos 1938 kararnamesine rağmen, önemli sayıda Yahudi mültecinin Türkiye'den transit geçerek Filistin'e gitmesine müsaade eden Bakanlar Kurulu kararları alındı. Belgeler bu müsaadelerin genellikle bireyleri veya küçük grupları kapsadığını gösterir. Buna karşılık alınan bu kararlardan dördü, mülteci sayısı bakımından farklılık arz ediyordu. Özellikle 18 Aralık 1940 tarihli sonuncusu çok farklı ülkelerden 4.687 gibi oldukça çok sayıda mülteciyi kapsıyordu.[17]

Yaklaşık 6.000 Yahudi mültecinin ülkeye girişine ve transit geçerek Filistin'e gitmelerine müsaade eden Cumhurbaşkanı İnönü'nün ve tüm bakanların imzalarını taşıyan kararlar, daha öncesinin aksine, 1940 yılının ikinci yarısında Ankara'da mültecilerin kurtarılmasında işbirliğine açık, insancıl bir yaklaşımın hüküm sürdüğünü açık bir şekilde gösteriyor. İlginç olan, müsaadeleri içeren kararnamelerde kullanılan ifadenin de giderek esneklik göstermesidir. Örneğin, sonuncusu diğerlerinden farklı olarak Ağustos 1938 kararnamesine atıfta bulunmaz ve neredeyse yoruma açık bir özellik gösterir.

Belgeler bu dönemde mültecilere yönelik müsamahakâr yaklaşım kararının nasıl oluştuğunu göstermekten uzaktır. Bununla beraber, aynı tarihlerde bir başka mülteci sorununa olumlu yaklaşımı da hatırlamak yerinde olur. Söz konusu mülteciler, Almanya'nın 1939 Eylül'ünde Polonya'yı işgaliyle kaçan Polonyalı subaylar ve erlerdi. Türk hükümeti sayıları binleri bulan bu Polonya ordusu mensuplarının 400'er kişilik kafilelerle transit geçerek Filistin'de kurulmuş bulunan Karpat Birliği'ne katılmalarına müsaade edecekti.[18]

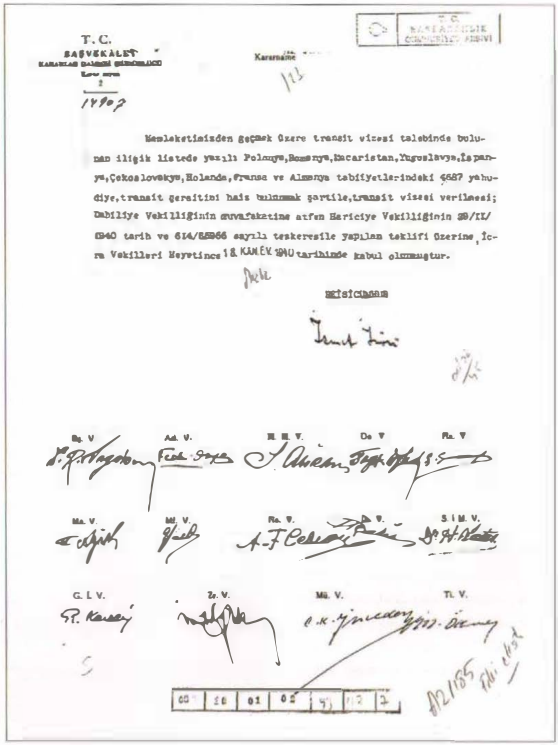

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ GENERALİĞİ

Kararname

Memleketimizden geçmek üzere transit vizesi talebinde bulunan ilişik listede yazılı Polonya,Romanya,Macaristan,Yugoslavya,İspanya,Çekoslovakya,Holanda,Fransa ve Almanya tabiiyetlerindeki 4687 yahudiye,transit gerçitini haiz bulunmak şartile,transit vizesi verilmesi; Dahiliye Vekilliğinin muvafakatine atfen Hariciye Vekilliğinin 28/XI/1940 tarih ve 614/65866 sayılı teskeresile yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 18 KANUN-EVVEL 1940 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Ba. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ra. V.

Ma. V. Mü. V. Ra. V. S. İ. M. V.

G. İ. V. Ze. V. Mü. V. Ti. V.

4687 mülteciye transit geçiş vizesi verilmesi ile ilgili kararname.

Türkiye'nin bu dönemde Alman işgalinden kaçan Polonyalı mültecilerin Filistin'e geçişlerine müsaade ederken, Alman mezaliminden kaçan Yahudi mültecilere de yakınlık gösterdiğini düşünebiliriz. Öte yandan, belgeler verilen transit geçiş izinlerinin ancak yarısı kadarının kullanıldığını gösterir.

AĞUSTOS 1938 KARARNAMESİNİN İPTALİ VE OCAK 1941 KARARNAMESİNİN YÜRÜRLÜĞE KOYULMASI

Haziran 1940'tan itibaren Yahudi mültecileri için verilen bütün geçiş izinleri, Ağustos 1938'den beri yürürlükte olan kararnamenin mutlak yasağına aykırıydı. Yurtdışındaki Türk konsoloslukları transit vize için başvuran Yahudi mültecilere, İngiliz göçmen sertifikasına sahip olsalar bile, hiçbir şekilde vize verme müsaadesine veya yetkisine sahip değillerdi. 10 Şubat 1941 tarihli Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından gönderilen şifreli telgraf, konsoloslukların yetkisizliklerini ve Türk transit vizesinin yaşamsal önemini göstermesi bakımından ilginçtir:

> Pasaportlarında yalnız Türk vizesi olmadığı için buradan hareket edemeyip boğazlanan Yahudiler 36 kişidir. ... aylardan beri sürünenlere son ümit olarak yeni konsolosu bekleyiniz dedim. Ümitsizliğe düşmüş olanların elçilikte bir bela çıkaracakları kesindir. Artık fikir rahatlığı içinde çalışmamıza imkân kalmamıştır. Acele emirlerinizi bekliyorum.[19]

Belgeler Romanya'nın da Eylül 1940'tan itibaren İngiliz göçmen sertifikasına sahip Yahudilerin Türkiye üzerinden transit geçişlerine müsaade edilmesi talebinde olduğunu gösteriyor.[20] Bu isteğe olumlu yaklaşım bizzat hükümetin 1938 Ağustos kararnamesini ihlal etmesi demek olacaktı.

Yürürlükteki katı yasak nihayetinde Türk hükümetini "ecnebi Museviler hakkındaki tedbirlerin bu günkü vaziyeti tamamen karşılayamadıkları cihetle" ifadesiyle başlayan 30 Ocak 1941 kararnamesinin yayınlanmasını zorunlu kıldı. Yeni kararnameyle getirilmek istenen, uygulama ile kâğıt üzerindeki mutlak yasak arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaktı. Birinci maddede her ne kadar mültecilere "tebaasından bulundukları devlet arazisinde yaşama ve seyahat bakımlarından takıbata tabi tutulan Musevi fertlerin—bugünkü dinleri ne olursa olsun— Türkiye'ye duhulleri ve Türkiye'de ikametleri memnundur" diyerek yasağı devam ettiriliyorsa da beşinci madde kapıyı aralayan bir esneklik getiriyordu. Yahudi mülteciler gidecekleri nihai ülkenin ve yol boyunca geçecekleri ülkelerin vizelerine sahip iseler, Türkiye üzerinden on beş gün içinde geçmek şartıyla transit vize alabileceklerdi. Verilecek vizelerin sayısını belirlemek ve ilgili konsolosluklara listeler halinde bildirmek tamamen Dışişleri Bakanlığı'nın yetkisindeydi.[21] Yeni kararname, Yahudi mültecilerin ülkeye girişlerini ve geçişlerini düzenleyen ana yönetmelik olarak savaşın geri kalan süresince geçerli olacak ve ancak 25 Haziran 1947 tarihinde yürürlükten kaldırılacaktı.[22] Kararnamenin önemli özelliği, mültecilerle ilgili verilecek izinlerin bundan böyle Bakanlar Kurulu yerine Dışişleri Bakanlığı tarafından verilmesinin getirdiği bürokratik rahatlamadır.

Yeni kararnamenin yayınlanmasının ardından Suriye'deki Fransız yetkilerinin transit geçişe izin vereceklerinin onayı alınarak, 12 Şubat 1941'de Bükreş Konsolosluğu'na haftada elli Yahudi mülteciye transit vize verilmesi talimatı verildi. Böylelikle 1941 yılının ilk aylarında, bir önceki yılın son aylarında Bakanlar Kurulu tarafından verilmiş halen geçerli toplu geçiş izinlerinin yanı sıra, Dışişleri Bakanlığı'nca verilen izinler bir arada uygulandı. Bu uygulamanın neticesi olarak Ağustos 1938'i takip eden iki yıl boyunca hiçbir Yahudi mültecinin girişine müsaade edilmemesinin tersine, Eylül 1940 ile Mayıs 1941 arasındaki sekiz ay süresince yaklaşık 4.000 Yahudi mültecinin Türkiye üzerinden geçmesine izin çıktı.[23] Bu sayı oldukça çarpıcıdır, çünkü bu dönemi takip eden, Mayıs 1941 ile Ocak 1943 arasındaki yirmi yedi ay süresince geçiş izni alabilen Yahudi mülteci sayısı 1.500'ü bile bulamayacaktır.

TÜRKİYE: AŞILMASI ZOR GEÇİT

Mülteci sayısının azalmasının önemli nedeni Türkiye'nin değişen yaklaşımıydı. Yeni kararnameyle karar merciî merkezi hükumetten Dışişleri Bakanlığı bürokrasisine geçmiş oluyordu. Daha toleranslı içeriğine rağmen bu değişiklik, Yahudi mültecilerin ülkeye girişlerini ve transit geçişlerini engelleyip, durma aşamasına getiren bir dönüm noktası oldu. Bakanlık, Yahudi mültecileri kabul etmekte son derece isteksizdi. Talimatlara göre görev yapan konsolosluklar, İngiliz göçmen sertifikasına sahip

Mülteci gemisi *Bella-Chita* İstanbul açıklarında, Nisan 1944.

olanların bile vize müracaatlarına kapalıydı. Yahudi Ajansı'nın Cenevre Bürosu'ndan, Londra merkezine gönderilen mektup bu konudaki rahatsızlığı dile getiriyordu. Mektupta "göçmen sertifikasına ve Filistin'e geçerli vizeleri olan Macaristan ve Romanya'daki insanlara karşı Türk hükümetinin transit vizesiyle ilgili yaklaşımı sonucu ortaya çıkan son derece talihsiz bir duruma" dikkat çekiliyor ve "Türk transit vizesini alabilmenin niye imkânsız olduğu" soruluyordu.[24]

Haziran 1942'de sahte vaftiz belgeleriyle Budapeşte'den vize alıp İstanbul'a gelebilen Francis Ofner[25] Yahudilerin vize alabilmesinin imkânsızlığını şöyle anlatır:

> Ben bir Yahudiydim ve Yahudiler Türk vizesi alamazlardı. ... Türk vizesini olabilmenin tek yolu başkonsolosun sizin Aryan Yahudi olmadığınıza ikna edilmesiyle mümkün idi. Bu da en azından üç kuşak geriye giderek Yahudi kanı taşımadığınızı kanıtlayacak belgeleri temin etmenizi gerektiriyordu.[26]

Dikkat çeken, Dışişleri Bakanlığı'nın Yahudi mültecilere transit vize verilmesine pratikte set çeken politikasını uygularken, Almanya'nın ülkesindeki Yahudileri çocuk/yaşlı ayırt etmeksizin doğuya sevk ettiğinin[27] ve işgal ettiği bölgelerde amansız bir soykırım yaptığının bilgisine sahip olmasıdır. 1941 ortalarından itibaren hız kazanan Holokost'un, dış dünyaya ilk ne zaman ve nasıl aksettiği özel bir araştırma konusudur. Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin 3 Aralık 1941 tarihli mesajı, toplu katliamları bütün açıklığıyla dış dünyaya bildiren ilk resmi belge olma özelliğindedir:[28]

> Cephe gerisinde hastabakıcılık yapan yüksek tabakaya mensup bir aile kadınından alınan malumata nazaran son zamanlarda gerek Lamberg'de gerek Kiyev'de bir milyona yakın erkek Yahudi katledilmiştir. Bunlar 20 ila 30 bin kişi olarak muayyen bir sahada teksif edilmekte ve etrafı çevrilerek imha edilmektedirler. İmha ameliyelerini yapanların SS kıtaatı olduğu ve bu katlı ameliyesine devam edileceği ifade edilmektedir.[29]

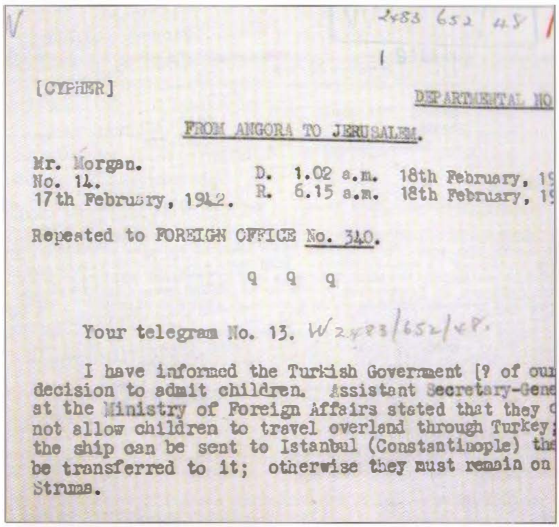

[CYPHER] DEPARTMENTAL NO

FROM ANGORA TO JERUSALEM.

Mr. Morgan. D. 1.02 a.m. 18th February, 19
No. 14. R. 6.15 a.m. 18th February, 19
17th February, 1942.

Repeated to FOREIGN OFFICE No. 340.

q q q

Your telegram No. 13. W2483/652/48.

I have informed the Turkish Government [? of our decision to admit children. Assistant Secretary-General at the Ministry of Foreign Affairs stated that they could not allow children to travel overland through Turkey; the ship can be sent to Istanbul (Constantinople) that be transferred to it; otherwise they must remain on Struma.

Struma'da bulunan çocukların tahliyesiyle ilgili İngiliz Büyükelçiliği'nden Londra'ya gönderilen mesaj.

Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu.

Türkiye'nin, mültecilerin girişlerine izin vermeyen tutumunu *Struma* olayında da görebiliriz. İngiliz hükümetinin nihayet, gemideki 11-16 yaş aralığındaki çocukların Filistin'e kabul edileceğini bildirmesine karşın, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu tarafından verilen cevap "Türkiye üzerinden seyahat etmelerine müsaade edilemeyeceği, bu çocukları alacak bir başka gemi gönderilemeyecekse *Struma*'da kalmaları gerektiği"[30] şeklindeydi.

Struma trajedisi İngiltere'de tepki yarattı. Olayın hemen arkasından, Romanya ve Macaristan'dan 11-16 yaş aralığındaki Yahudi çocukları bundan böyle Filistin'e mülteci olarak kabul etme kararı alındı ve 20 Mart 1942'de Ankara'ya bildirildi.[31] İngiliz hükümeti, Mayıs başında ikinci bir yazıyla 270 çocuğun geçişi için izin istedi.[32] Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı'nın olurunu[33] aldıktan sonra 22 Ağustos'ta geçişe müsaade verdi.[34] Belgeler, işlemin ne kadar zaman alıcı ve bürokratik olduğunu gösterir. 270 çocuğun 196'sının üç kafile halinde geçişi, Mart 1943 sonlarını buldu. Son kafile ise Almanya'nın Bulgaristan'a müdahalesiyle durduruldu. 196 çocuk, bir yılı aşkın bir süre içerisinde Türkiye'den geçmesine müsaade edilen toplam mülteci sayısının çoğunluğunu teşkil eder ve mülteci sayısının ne kadar cılızlaştığını gösterir.

İNGİLTERE'NİN DEĞİŞEN TUTUMU VE TÜRKİYE'YE YAPILAN ÜÇ TEKLİF

Struma olayının İngiliz ve Amerikan kamuoyunda yarattığı rahatsızlık ve Alman işgal bölgelerinden gelen katliam haberleri, İngiliz hükümetini 1943 yılının ilk aylarında göçmen politikalarını değiştirmeye zorladı. Yahudileri soykırımdan kurtarmanın

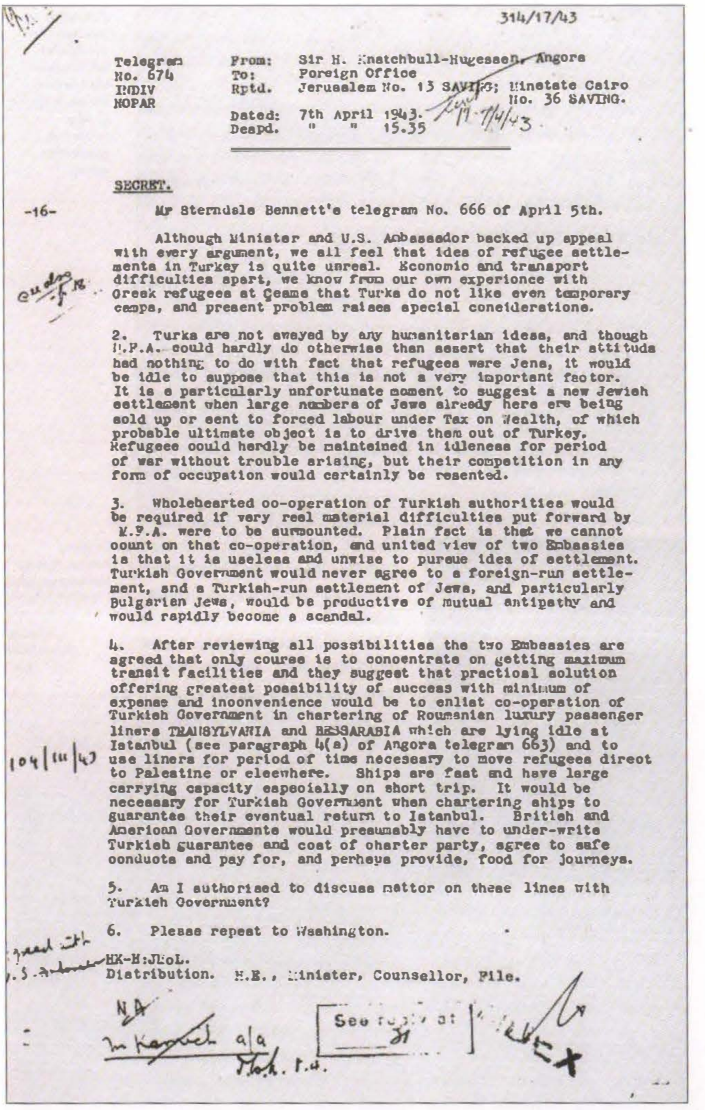

314/17/43

Telegram No. 674 INDIV NOPAR

From: Sir H. Knatchbull-Hugessen, Angora
To: Foreign Office
Rptd. Jerusalem No. 13 SAVING; Minister Cairo No. 36 SAVING.

Dated: 7th April 1943.
Deapd. " " 15.35

SECRET.

-16-

Mr Sterndale Bennett's telegram No. 666 of April 5th.

Although Minister and U.S. Ambassador backed up appeal with every argument, we all feel that idea of refugee settlements in Turkey is quite unreal. Economic and transport difficulties apart, we know from our own experience with Greek refugees at Ceame that Turks do not like even temporary camps, and present problem raises special consideration.

2. Turks are not swayed by any humanitarian ideas, and though H.P.A. could hardly do otherwise than assert that their attitude had nothing to do with fact that refugees were Jews, it would be idle to suppose that this is not a very important factor. It is a particularly unfortunate moment to suggest a new Jewish settlement when large numbers of Jews already here are being sold up or sent to forced labour under Tax on Wealth, of which probable ultimate object is to drive them out of Turkey. Refugees could hardly be maintained in idleness for period of war without trouble arising, but their competition in any form of occupation would certainly be resented.

3. Wholehearted co-operation of Turkish authorities would be required if very real material difficulties put forward by M.P.A. were to be surmounted. Plain fact is that we cannot count on that co-operation, and united view of two Embassies is that it is useless and unwise to pursue idea of settlement. Turkish Government would never agree to a foreign-run settlement, and a Turkish-run settlement of Jews, and particularly Bulgarian Jews, would be productive of mutual antipathy and would rapidly become a scandal.

4. After reviewing all possibilities the two Embassies are agreed that only course is to concentrate on getting maximum transit facilities and they suggest that practical solution offering greatest possibility of success with minimum of expense and inconvenience would be to enlist co-operation of Turkish Government in chartering of Roumanian luxury passenger liners TRANSYLVANIA and BESSARABIA which are lying idle at Istanbul (see paragraph 4(a) of Angora telegram 663) and to use liners for period of time necessary to move refugees direct to Palestine or elsewhere. Ships are fast and have large carrying capacity especially on short trip. It would be necessary for Turkish Government when chartering ships to guarantee their eventual return to Istanbul. British and American Governments would presumably have to under-write Turkish guarantee and cost of charter party, agree to safe conducts and pay for, and perhaps provide, food for journeys.

5. Am I authorised to discuss matter on these lines with Turkish Government?

6. Please repeat to Washington.

HX-H:JLoL.
Distribution. H.E., Minister, Counsellor, File.

Türk hükümetine resmen başvurması talimatını verdi. Ankara'nın cevabı, büyükelçinin öngördüğü gibi "kesin hayır" oldu. Büyükelçinin Londra'ya gönderdiği "göçmenler için kamp kurma fikrinde ısrar etmenin faydasızlığı ve akıllıca olmayacağı"[17] mesajının ardından, bir daha Yahudi mültecilere yönelik geçici göçmen kampı kurulması fikri gündeme gelmeyecekti.

İkinci yaklaşım olarak, İngiltere değişen göçmen politikası çerçevesinde, önce Ocak 1943'te Bulgaristan'dan 5.000,[18] arkasından Şubat ayında ilaveten Güneydoğu Avrupa'dan da 29.000 çocuk ve onlara refakat edecek yetişkinin[19] Filistin'e getirilmesine karar verildiğini bildirerek Dışişleri Bakanlığı'na başvurdu. Bulgar hükümetinin mutabakatı alınmıştı ve her hafta tahsis edilecek iki tren, 450 çocuğu İstanbul'a ulaştırabilecekti.[20] Çocukların tren yoluyla Türkiye üzerinden geçmesine müsaade edilmesi rica ediliyor ve kritik bir soru olarak da haftalık kapasitenin ne olabileceği soruluyordu.[21]

Ocak 1941 kararnamesi mültecilerin gruplar halinde geçişlerine izin veriyordu; cevap olumlu oldu. Buna karşılık, bakanlığın gerçek yaklaşımını demiryollarının kapasitesini belirtmek üzere bildirdiği sayı gösteriyordu. Önce ayda 150[22] daha sonra yapılan düzeltmeyle ancak 225[23] mülteci çocuğun ve refakatçisinin geçişlerinin mümkün olabileceği bildirilmişti. Verilen bu rakamlar Yahudi çocukların kurtarılması planlarını tamamen çıkmaza sokacak nitelikteydi. Şartların sürekli değiştiği savaş ortamında, sadece ilk 5.000 çocuğun taşınabilmesi iki yılı gerektiriyordu.

İlginç olan, kapasitenin bildirildiği tarihlerde Ulaştırma Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazışmanın, kapasitenin İngilizlere bildirildiği gibi ayda 150 veya 225 değil 600 olarak görüldüğünü bütün açıklığıyla göstermesidir:

21/4/34 T. 5924 sayılı yazı cevabıdır:

İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'in, kurulması düşünülen mülteci kamplarıyla ilgili Londra'ya mesajı.

yolu, onları göçmen olarak kabullenip kaçmalarına yardım etmekten geçiyordu. İngiltere bu yeni anlayış çerçevesinde, Amerika'yla birlikte Türk hükümetine birbirinin ardı sıra üç teklifle başvurdu.

İlk olarak Londra, Ankara'daki büyükelçisi Sir Knatchbull-Hugessen'den Türkiye'de Yahudi mültecilere geçici bir kampın kurulması için zemin yoklamasını istedi. Kurulacak mülteci kampıyla ilgili her türlü harcamanın karşılanması ve savaş sonrası kampın boşaltılması taahhüt edilecekti.[15] Büyükelçinin görüşü böyle bir teklifin uygun karşılanmayacağı şeklindeydi; "ülkede Yahudi karşıtı bir hissiyat vardı ve Türk hükümeti göçmenlerin barınması bir yana, ülkeye girişlerine bile sıcak bakmıyordu."[16] Olumsuz cevaba rağmen İngiltere hükümeti Nisan 1943'te büyükelçiden, Amerikan meslektaşıyla birlikte

> Halep münasebatını temin eden yolcu katarları Haydarpaşa'dan haftada iki defa pazartesi cuma günleri hareket etmektedir.
>
> Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan Filistin'e gidecek Yahudiler için bu günlerde trenlere 75 kişilik munzam vagon verilmesi mümkün olup, yolcuların memleketimizde kalmadan devamları matlup ise İstanbul'a pazartesi, cuma günleri varacak surette bulundukları yerlerden hareketlerinin tertiplenmesi lazımdır.[44]

Menemencioğlu'nun demiryollarının kapasitesini olduğundan daha düşük göstermesini Yahudi mültecilerin Türkiye üzerinden geçmelerine dayanan kurtarma planlarına ve gerektirdiği işbirliğine soğuk baktığının ifadesi olarak yorumlayabiliriz. Daha da ilginci, aşağıda göreceğimiz üzere, 1944'ün bahar aylarından itibaren olan gelişmeler demiryollarının fiili mülteci taşıma kapasitesinin aylık 600 kişinin de üstünde olabileceğini göstermektedir.

İngiltere'nin Türk hükümeti nezdindeki üçüncü teşebbüsü, İstanbul'dan Filistin'e mülteci taşımak üzere gemi temin edilmesi yönündeydi. Mültecilerin Türk bayraklı gemilerle taşınması Türkiye'nin tarafsız ülke olması nedeniyle güvenli bir çözümdü ve Filistin'de limana yanaşmaları bakımından da problem çıkarmayacaktı. İngiliz ve Amerikalıların ortak teşebbüslerinin yanı sıra, 1943 Mart'ında Ankara'ya gelen Yahudi Ajansı temsilcileri Eliyahu Epstein ve Eliezer Kaplan da gemi sahipleriyle bağlantılar yapabilmelerine izin verilmesi için Türk hükümetine başvuruda bulundu. 1940 Mart'ında mülteci taşıyan *Sakarya* gemisinin neden olduğu ihtilaf[45] sonrası yürürlüğe koyulan bir kararname, Türk gemilerinin yabancı limanlara izin almaksızın sefer yapmasını yasaklıyordu.[46] Sürdürülen temaslar sonucu oluşan beklentilere karşın, Türk hükümeti politikasını değiştirmemekte kararlıydı ve gemi sahiplerinin anlaşma yapmasına yeşil ışık yakmadı.[47]

Güneydoğu Avrupa'dan büyük çoğunluğu çocuk Yahudi mültecilerin çıkarılmasına, Türkiye vasıtasıyla çözüm üretmeye yönelik üç teşebbüs de bir netice vermeden sonuçsuz kaldı. Belgeler, İngilizlerin Şubat 1943'te büyük bir kısmı çocuk olan 34.000 mülteciyi Filistin'e kabul etme kararlarına karşın, 1943 yılının ilk sekiz ayında sadece 349 Yahudi mültecinin transit vize alabildiğini gösteriyor. Nitekim 20 Mart 1943 tarihli Sofya Büyükelçiliği'nden gönderilen bir ileti, verilen transit vizelerinin sayısının ne kadar düşük olduğunu gösterir:

> Bulgar Yahudilerinden her gün 20-30 kişi, Sofya konsolosluğumuza müracaatla Filistin'e gitmek üzere 15 günlük transit vizesi talep etmektedirler. Bunlar ihtiyaten Bulgar avdet vizesini de hamil olan kimselerdir. Konsolos, müracaat edenlerin pek az bir kısmına yani ancak 20'de, 30'da birine vize verebilmektedir.[48]

Eylül 1943'te Barlas vize müracaatlarının bireysel verilmesi için tekrar başvurdu ve bir plan üzerinde mutabık kalındı. Her hafta Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'dan dokuzar aileye vize verilecekti, ki bu da Barlas'ın ifadesiyle "her ay toplamda yaklaşık 400 kişiye"[49] vize verilmesi demekti. Buna karşılık, Dışişleri Bakanlığı'nın uygulaması farklı oldu. Üç ülkedeki konsolosluklara verilen talimat her ay dokuz aile yerine "haftada on kişiden fazla olmamak şartile"[50] birey bazındaydı. Konsolosluklara gönderilmesi gereken vize listelerinin gecikmesi nedeniyle, talimatın uygulanması da ancak aylar sonra olabilecekti.[51] Benzer bir durum Mayıs 1944'te İngiltere Büyükelçiliği'nın yaptığı başvuru sırasında da görülür. İngilizlerin başvurusu "İlk etapta her üç ülke başkentinde her hafta yirmişer aileye vize verilmesini öneririz"[52] şeklindeydi. Buna karşılık, bakanlığın elçiliklere gönderdiği talimatta İngiliz teklifinin kabul edildiği bildirildi, fakat kullanılan ibare "aile" yerine yine "kişi" şeklinde değişikliğe uğramıştı:

> İngiltere Sefareti'nden alınan bir notada "... konsolosluklarımıza başvuran herhangi bir Yahudiye haftada yirmi kişiyi geçmemek üzere transit vizesi verilmesi" rica edilmektedir. Bu sisteminin tatbiki Vekâletimizce de muvafık görüldüğünden bu tahiratın vücudundan itibaren müracaat edecek Yahudilere haftada yirmi kişiye kadar transit vizesi verilerek ...[53]

Dikkat çeken, Dışişleri Bakanlığı'nın Yahudi mültecilere transit vize verilmesine pratikte set çeken politikasını uygularken, Almanya'nın ülkesindeki Yahudileri çocuk/yaşlı ayırt etmeksizin doğuya sevk ettiğinin ve işgal ettiği bölgelerde amansız bir soykırım yaptığının bilgisine sahip olmasıdır.

1944 BAHARI: MÜLTECİ GEÇİŞİNE İZİN

Amerika'da 1944'ün Ocak ayında Yahudileri soykırımdan kurtarmaya yönelik Savaş Mültecileri Bürosu'nun kurulması, Türkiye'ye gönderilen temsilcisinin faaliyetleri ve en önemlisi savaşın müttefikler lehine ağır basan dengesi, Türkiye'nin İngiliz ve Amerikan politikalarına uyum sağlama ve bu arada Yahudi mültecileri ile ilgili taleplere olumlu yaklaşması gereğini beraberinde getirdi.[54]

Politikadaki değişimin dönüm noktası 30 Mart 1944'te *Milka* gemisinin Romanya'da aldığı 239 Yahudi mülteciyle İstanbul'a gelmesi oldu. *Milka*, iki yılı aşkın bir süre önce 769 yolcusuyla batan *Struma*'dan

Bella-Chita gemisiyle İstanbul'a gelen mülteciler, Nisan 1944.

sonra düzenlenen ilk mülteci gemisiydi ve hiçbir yolcusu Türk vizesine sahip değildi. Menemencioğlu, ilk tepkisinin olumsuz hatta tehdirkâr olmasına rağmen, Amerikan Büyükelçisi Steinhardt'ın ısrarı karşısında 239 mültecinin karaya çıkmasına ve Haydarpaşa'dan trenle yollarına devam etmesine rıza gösterdi.[55] *Milka* kapıyı açmış oldu ve takip eden altı ay içinde değişik mülteci gemileri yaklaşık 4.200 mülteciyi İstanbul'a getirdi. Her seferde, gemilerin getirdiği mülteci grupları vagon takviyesiyle bir seferde, topluca Suriye sınırına taşındı. Örneğin, bu gemilerden *Milka* 239, *Maritza* 244, *Kazbek* 759 mülteciyi İstanbul'a getirmişti. Her geminin, özellikle *Kazbek*'in 759 yolcusunun Haydarpaşa'dan kalkan tek bir tren seferiyle taşınabilmesi,[56] Dışişleri Bakanlığı'nın 1943 yılı başlarında (haftada iki düzenli sefer olmasına karşın) aylık mülteci taşıma kapasitesinin 225 olarak bildirmesindeki tutarsızlığı gösterir.

15 Haziran 1944'te Menemencioğlu, İngilizlerin İstanbul Boğazı'ndan geçmesine müsaade edilen ticari bir Alman gemisinin aranması isteğini reddetmesi ve ardından geminin, kamufle edilmiş bir savaş gemisi çıkması sonucu istifa etmek zorunda kaldı. İstifa, Yahudi mülteci meselesine müsamahalı yaklaşımın daha da olumlu olmasını beraberinde getirdi. Örneğin Türk gemi sahiplerinin Romen ve Bulgar limanlarından Yahudi mültecileri taşımak üzere anlaşmalar yapmasına müsaade edildi. 1944 Ağustos'unda ise müttefiklerin talebi üzerine, özellikle Almanya'nın Macaristan'da sürdürdüğü operasyon nedeniyle Auschwitz'e sevk tehlikesi içinde olan Budapeşte Yahudilerinin kaçabilmesine yardımcı olmak üzere, mültecilerle ilgili kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırıp, serbestçe ülkeye girebilmelerine imkân tanındı.[57] Ne var ki, bu aşamada alınan karar savaşın son döneminde soykırıma uğrayan Macar Yahudilerinin akıbetlerinde bir etkı yaratmaktan uzaktı.

23 Ağustos 1944'te Romanya Sovyetlere teslim oldu, 9 Eylül'de ise Sovyet orduları Bulgaristan'a girdi. Böylelikle Balkanlar'daki tehlikeli durum büyük ölçüde kalkmış oldu. Aralık ayında İngiltere, Ankara'ya bundan böyle Türkiye üzerinden gelecek Yahudi mültecilere Filistin'e giriş vizesi vermeyeceğini bildirdi.[58] Çok geçmeden, savaş öncesi yıllarında olduğu gibi, Akdeniz üzerinden yolculuk Yahudilerin Filistin'e gidişlerindeki ana güzergâh oldu ve konumuz olan Türkiye üzerinden geçiş tamamen gereksiz hale geldi.

SONUÇ

Türkiye'nin 1938 yılının ilk ayları ile 1944 baharı arasında Yahudi mülteci sorununa yaklaşımı, mültecileri kabul etmeme veya mümkün olduğu kadar az kabul etme ilkesine dayanıyordu. Burada "kabul etmek"le ifade edilmek istenen, mültecilerin Türkiye üzerinden Filistin'e veya üçüncü bir ülkeye gitmelerine müsaade edilmesidir. Diğer tarafsız Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, geçici olarak ülkede, örneğin mülteci kamplarında, kalmaları söz konusu olmadı. Bununla beraber, Ağustos 1940 ile Mayıs 1941 arasındaki aylarda Ankara'da, Yahudi mülteci sorununda işbirliğine yakın ve yardımcı bir hükümet yaklaşımı görülür. Bu dönemde Barlas'ın, Filistin'deki Yahudi Ajansı'nın temsilcisi olarak mülteci hareketlerini organize etmek üzere gelmesine müsaade edildi ve arka arkaya yayınlanan hükümet kararnameleriyle önemli sayıda Yahudi mülteciye transit vizesi verildi. Mayıs 1941'den itibaren Dışişleri Bakanlığı'nın mültecilere vize verilmesinde ve mültecilerin ülkeye girişlerinde tek karar verici makam

olmasıyla birlikte çarpıcı bir değişiklik oldu, tekrar olumsuz, hatta engelleyici politikaya geri dönüldü. Son derece az sayıda mültecinin vize alıp transit geçiş yapabildiği bu dönemdeki yaklaşım savaştaki gelişmelerin ve müttefiklerin talepleri sonucu, ancak 1944 yılının bahar aylarında değişikliğe uğrayabildi. Nitekim, 1938 yılının ikinci yarısından 1944 sonlarına kadar Türkiye üzerinden transit geçebilen yaklaşık 12.000 Yahudi mültecinin yaklaşık %46'sı, bu geçişlerini 1944 yılının bahar aylarını takip eden altı ay içerisinde yapabildi.

DİPNOTLAR

1 Nisan 1920'den itibaren İngiliz mandası olan Filistin'de Yahudi toplumu Yahudi Ajansı (Jewish Agency) adlı idari/siyasi yönetim kurumuyla yarı özerk, teşkilatlı bir yapıya sahıptı. Mayıs 1939'da İngilizler yaklaşan savaşın endişesiyle Arap toplumunu memnun etmek üzere Yahudilerin göçüne büyük ölçüde kısıtlama getirdiler.

2 War Refugee Board (WRB), Ocak 1944'te Amerikan Başkanı Roosevelt tarafından özel bir emirle kuruldu. Amacı Nazi Almanya'sı ve müttefikleri tarafından başta Yahudiler olmak üzere katliama uğrayan sivil halka yardımcı olmanın yollarını bulmaktı.

3 Ira Hirschmann, *Life Line to a Promised Land* (New York: The Vanguard Pres, Inc., 1946), s. 30.

4 Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust* (Oxford: Oxford University Press, 1990), s. 324-327

5 Örnek olarak 22 Şubat 2017 tarihli Şalom gazetesinde Karel Valansi'nin Prof. Dr. Esra Danacıoğlu ile yaptığı söyleşiyi gösterebiliriz.

6 Michael Berenbaum, *The World Must Know* (Kanada: Little, Brown&Company, 1993), s. 44-48

7 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (New York: Penguin Books, 1994), s. 190.

8 İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'na 25 Ocak 1938. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA), belge no. 030.10.110.736.5.1. Belge üzerinde el yazıyla ikinci madde de ilave edilen "Yahudiler" ibaresi belge konusu kısıtlamaların Romanya'dan gelmesi muhtemel olan Yahudileri kapsadığını açıklık a gösteriyor.

9 Dışişleri Bakanlığı'ndan konsolosluklar gönderilen 26 Ocak 1938 tarihli 13/136 sayılı tamim. Akt. Bilal Şimşir, *Türk Yahudiler* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2010), s. 589, belge no. 140.

10 Dahiliye Vekâleti'nden Hariciye Vekâleti'ne, 24 Haziran 1938 gizli ibareli yazı. Akt. Şimşir, *age*, s. 589, belge no. 140

11 İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi, 29 Ağustos 1938. Akt. Şimşir, *age*, s. 590, belge no. 141.

12 Vurgu tarafımdan yapılmıştır

13 Hariciye Vekâleti'nden elçiliklere ve konsolosluklara tamim, 21 Mart 1939. Akt. Şimşir, *age*, s. 595, belge no. 148.

14 Tipik bir örnek olarak Prof. Fritz Nemark'in annesi, kızkardeşi, eniştesi ve yengesinin ülkeye girişine müsaade amacıyla Haziran 1939 tarihli 2/113627 no'lu kararnameyi gösterebiliriz. Akt. Şimşir, *age*, s. 600, belge no. 158. Benzer çok sayıda belge Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde görülebilir

15 Tuvia Firrling, "İstanbul 1942-1945: The Kollek-Avriel and Berman-Ofner Networks", *Secret Intelligence and the Holocaust* (New York: Enigma Books, 2006), s. 117

16 Yahudi mültecilerin Filistin'e transit geçişlerinin bahsedilmesi ile ilgili memorandum. Hayim Barlas'tan Dışişleri Bakanlığı'na, 10 Eylül 1940. Central Zionist Archives (CZA), L15656-46

17 İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi, no. 2/14907. BCA belge no. 030.18.01.02.193.117.7

18 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), s. 265.

19 Büyükelçi Hamdullah Suphi Tanrıöver'den Dışişleri Bakanlığı'na, 10 Şubat 1941. "II. Dünya Harbinde Bukreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gizli Şifreleri (V)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 26 (Mart 1999): 82, belge no. 35. Vurgulama orijinal yazıda yapılmıştır

20 Ankara'daki Romanya Büyükelçisi'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 16 Ocak 1941. Akt. Şimşir, *age*, s. 332.

21 İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi no. 2/15132, 30 Ocak 1941. Rifat Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s. 569.

22 Kararname no. 3/6067, BCA belge no. 030.18.01.14.457.

23 "Eylül 1940 ile Mart 1941 arasında Filistin'e giden mültecilerin dökümü", Barlas, Mart 1941. CZA L 15459-118. Fiili geçen mülteci sayısı verilen müsaadelerinin yaklaşık yarısı kadardır.

24 Yahudi Ajansı Cenevre Ofisi Başkanı R Lichteim'den Ajansın Londra Ofisi'ndeki J. Linton'a, 10 Mart 1942. *Archives of the Holocaust: An International Collection of Selected Documents*, ed. Henry Friedlander ve Sybil Milton (New York: Garland Publishing Inc. 1990), c. 4, dök. 55.

25 İzzet Bahar, "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Yahudi Mülteci Sorununa Yaklaşımı", *Toplumsal Tarih* 230 (Şubat 2013): 22-28.

26 "Oral History interview with Elli and Francis Ofner, March 1 1992. United States Holocaust Memorial Museum Collection RG-50.120.115-8 videokaset.

27 Berlin Maslahatgüzarı K. Kavur'dan Hariciye Bakanlığı'na, 22 Ekim 1941. Belge no. 167, s. 604

28 Almanların Haziran 1941'de Rusya'ya saldırısıyla yepyeni bir boyut alan soykırımla ilgili ilk bilgiyi Rus Dışişleri Bakanı Molotov'un 6 Ocak 1942 tarihli uzun mesajında kısa bir ayrıntı olarak görürüz. Batı'da soykırımın ilk defa duyulması Polonya kaynaklı haberlere dayanılarak İngiliz gazetesi *Daily Telegraph* tarafından beş gün arayla yayınlanan iki raporla olmuştur. Gerede'nin mesajından yaklaşık altı ay sonra 30 Haziran 1942 tarihinde yayınlanan ikincisinin başlığı "Avrupa'da 1.000.000'den fazla Yahudi öldürüldü "şeklindedir. Walter Laquer, *The Terrible Secret* (Owl Book Edition, 1998), s. 69-74.

29 Akt. Şimşir, *age*, s. 605, belge no. 169

30 Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden Kudüs'teki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne, 17 Şubat 1942. İngiliz Kraliçet Arşivleri, FO, W2483/652/48. 1943.

31 İngiliz Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 20 Mart 1942. Akt. Şimşir, *age*, s. 641, belge no. 203.

32 İngiliz Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 8 Mayıs 1942. Akt. Şimşir, *age*, s. 641, belge no. 204

33 Dahiliye Vekâleti'nden Hariciye Vekâleti'ne, 7 Ağustos 1942. Akt. Şimşir, *age*, s. 645, belge no. 208.

34 İngiliz Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Eylül 1942. Akt. Şimşir, *age*, s. 645, belge no. 209.

35 İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'den Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir H. Knatchbul-Hugessen'e, 16 Ocak 1943. FO 195/2478, 314/1/43.

36 Knatchbull-Hugessen'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 22 Ocak 1943. FO 195/2478, 314/2/43.

37 Knatchbull-Hugessen'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 5 Nisan 1943. FO 195/2478.

38 İngiliz Büyükelçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Ocak 1943. Akt. Şimşir, *age*, s. 648, belge no. 212.

39 İngiliz Büyükelçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na, 5 Şubat 1943. Akt. Şimşir, *age*, s. 650, belge no. 214.

40 Ofer, *age*, s. 222.

41 İngiliz Büyükelçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Ocak 1943. Akt. Şimşir, *age*, s. 648, belge no. 212.

42 İngiliz Büyükelçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na, 5 Nisan 1943. FO 195/2478, Telgraf no. 666.

43 İngiliz Büyükelçiliği'nden Türk Dışişleri Bakanlığı'na, 30 Nisan 1943. FO 195/2478, Telgraf no. 832.

44 T.C. Munakalat Vekâleti'nden Hariciye Vekâleti'ne, 28.4.1943. Akt. Şimşir, *age*, s. 656, belge no. 219.

45 *Sakarya* gemisi 1940 Şubat'ında Romanya'nın Köstence limanından aldığı çoğunun Filistin'e vizesi olmayan 2.228 mülteciyi Filistin'e taşıdı. Gemiye el koyan İngiliz manda yönetimi ancak Türk hükümetinin birkaç ay süren ısrarlı talepleri sonucunda gemiyi ve çalışanlarını serbest bırakmayı kabul etti.

46 Kararname no. 2/13069, 16 Mart 1940

47 Gemilere getirilen yasak 1944'ün Nisan ayına kadar devam etti. Müttefikler lehine değişen savaş koşulları ve İngiltere ile bozulmaya yüz tutan ilişkilerin da etkisiyle politika değişikliğine gidildi ve Menemencioğlu, Amerikan Büyükelçisi Laurence Steinhardt'a *Tan* gemisinin Yahudi mültecilerinin taşınmasına tahsis edilebileceğini bildirdi. Bahar, *Turkey and the Rescue of European Jews* (New York: Routledge, 2015), s. 230

48 Akt. Şimşir, *age*, s. 652, belge no. 216

49 Barlas, "Muhaceret Raporu", 15 Aralık 1943. CZA L151

50 Dışişleri Bakanlığı'ndan Bükreş, Sofya ve Budapeşte'deki büyükelçiliklere, 14 Haziran 1944. Akt. Şimşir, *age*, s. 680, belge no. 249.

51 Barlas'tan Ankara'daki İngiliz konsolos yardımcısı A.C. Maby'ye, 19 Nisan 1944 CZA L 15.

52 *It is suggested that in the first instance the number of such families be fixed at twenty in respect of each capital.* İngiliz Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 16 Mayıs 1944. Akt. Şimşir, *age*, s. 673, belge no. 242.

53 T.C. Hariciye Vekâleti'nden Peşte, Bukreş, Sofya Elçiliklerine, 14 Haziran 1944. Akt. Şimşir, *age*, s. 680, belge no. 249.

54 Türkiye'nin Kasım 1942'den itibaren Almanların Fransa'da yaşayan Türk vatandaşı Yahudilerin Türkiye'ye dönmesinin sağlanmasıyla ilgili süregelen ısrarlı taleplerine karşılık vermesi ve ilk kafilenin düzenlenmesi de ancak Ocak 1945'te gerçekleşecektir. Bahar, "II. Dünya Savaşı'nda Fransa'daki Türk Yahudilerine Ne Oldu?", *Toplumsal Tarih* 257 (Mayıs 2015): 42-48.

55 Steinhardt'an Barlas'a, 3 Nisan 1944. *Archives of the Holocaust*, ed. Henry Friedlander ve Sybil Milton (New York: Garland Publishing, 1990-91), cilt 4, belge no. 84.

56 *Milka* gemisiyle ilgili, İstanbul Valiliği'nden Hariciye Vekâleti'ne, 3 Nisan 1944, *Marriza* ile ilgili, Dahiliye Vekâleti'nden Hariciye Vekâleti'ne, 8 Nisan 1944. Akt. Şimşir, *age*, s. 669, belge no. 235 ve 236. *Kazbek* ile ilgili, WRB Türkiye temsilcisi Ira Hirschman'dan WRB direktörü John Pehle'ye rapor, 19 Ağustos 1944. CZAL15.

57 Ankara'daki İngiliz ikinci konsolos A.C. Maby'den Barlas'a, 12 Ağustos 1944. *Archives of Holocaust*, cilt 4, belge no. 97.

58 İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sofya'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne, 3 Ocak 1945. FO. WR 2150/3/48

1950'LERDE BİR SOĞUK SAVAŞ AYDINI OLARAK BÜLENT ECEVİT

YUNUS EMRE

Bülent Ecevit 1950'lerde tipik bir Soğuk Savaş aydınıdır. 1960'larda ve 70'lerde solun önderliğine terfi etmesi ve komünistlikle suçlanması genel olarak Türkiye'nin 1960'larda yaşadığı dönüşümle ilgilidir. Bu yazıda Ecevit'in antikomünizmini dönemin koşulları içinde analiz etmeye ve nedenlerini araştırmaya çalışacağız. Bu analizde iki örnek bize yardım edecek. İlk örneğimiz, 1956 yılında Forum *dergisinde Bülent Ecevit'le solcu şair Ahmed Arif arasında bir tartışma. İkinci örneğimiz ise, Ecevit'in 6-7 Eylül 1955 olayları karşısında aldığı tutumu yansıtan yazıları.*

FORUM

FİKİR MEYDANIDIR

ONBEŞ GÜNLÜK TARAFSIZ SİYASET İKTİSAT KÜLTÜR DERGİSİ

Cilt : 1 Sayı : 1 1 NİSAN 1954 50 Kuruş P. K. 131 Ankara

İÇİNDEKİLER

FORUM'UN DAVASI

Aşağıda okuyacağınız üç alıntı Winston Churchill, Harry Truman ya da Konrad Adenauer gibi Batılı antikomünist politikacılara değil 1950'lerin Türkiye'sinde genç bir köşe yazarına aittir:

> Komünistlerin dünyaya hâkim olma yolundaki teşebbüsleri yirminci yüzyıl başından beri gelişedurur. Hele İkinci Dünya Harbi'nden sonra komünistler, soğuk harp, tahrikçilik ve propaganda gayretlerini büsbütün artırmışlardır.[1]

Demirperde arkasına ses ve yazı geçirebilmek çok güçtür. Komünist baskısı altındaki 800.000.000 insanın büyük bir kısmılnınl hür dünya ıle bütün bağları kesilmiş durumdadır. Öbür taraftan, komünist "ahlak"ı, her türlü yalanı meşru görmektedir. Komünistlerin yalan sılahı, Demirperde içinde ve dışında mütemadiyen işlemektedir.[2]

Emperyalist Sovyet militarizmi, artık Marksızmle telif edilemeyecek bir hale gelmiştir. Dünyaya yayılmak hususunda umulmadık

güçlüklerle karşılaşan komünizm, "demir perde" diye adlandırılan bir siyasi duvar gerisine çekilip, orada ayrı bir merkeziyetçi âlem kurmaya başlamıştır. Sovyetler, bu duvar gerisinde, dünyaya zor kullanarak yayılmak için hazırlanmaktadırlar.[3]

Bu satırların yazarı, ilerleyen yarım yüzyıla damgasını vuracak ve geniş kitleleri solculukla tanıştıracak olan Bülent Ecevit'tir. 1960'larda ve 70'lerde komünistlikle itham edilen Bülent Ecevit'in 1950'lerdeki köşe yazılarında yukarıda aktarılan ifadelere ve benzerlerine sıklıkla rastlanır.[4] 1950'lerde tıpık bir Soğuk Savaş aydını olup, solun önderliğine terfi etmesi genel olarak Türkiye'nin 1960'larda yaşadığı dönüşümle ilgilidir. Bu dönüşümü başka bir çalışmada etraflıca ele almıştık.[5] Bu yazıda Ecevit'in antikomünizmini dönemin koşulları içinde analiz etmeye ve nedenlerini araştırmaya çalışacağız. Bu analizde iki örnek bize yardım edecek. İlk örneğimiz, Bülent Ecevit'le solcu şair Ahmed Arif arasında bir tartışma. Tartışmayı *Forum* dergisinin 1956 yılı koleksiyonundan izliyoruz. *Forum*, 1950'ler Türkiye'sinde liberal aydınların Demokrat Parti'nin otoriter popülizmine karşı bir araya geldiği bir tartışma platformu işlevi görmüştür. Ecevit de *Forum*'cular içinde özellikle şiirleri ve sanat-kültür yazılarıyla kendini göstermiş bir kımsedir.

BÜLENT ECEVİT-AHMED ARİF TARTIŞMASI

Tartışmanın başlangıcı Ecevit'in *Forum* dergisinin 50. sayısında "Güvenlik, Hürriyet ve Kültür" başlığıyla yayımlanan yazısı olmuştur.[6] Bu noktada Ecevit'in *Forum* dergisine katkısının şiirler ve sergi yazıları başta olmak üzere kültür-sanat yazılarıyla sınırlı olduğunu hatırlatalım. Bunun yanında dil devrimi ve laıklık üzerine birer kitap tanıtımı yapmış olsa da bütün bu katkılar dergının kültür sanat bölümlerinde yer almıştır. Özelle Ecevit, *Forum*'un siyasal ve toplumsal olayları değil kültür meselelerini ele alan yazarlarından biridir. "Güvenlik, Hürriyet ve Kültür" başlıklı yazısı da yine kültür sanat bölümünde yer almakla birlikte özellikle solcular hakkında düştüğü notlar ve komünizm hakkındaki görüşleri nedeniyle konumuzla doğrudan ilgilidir.

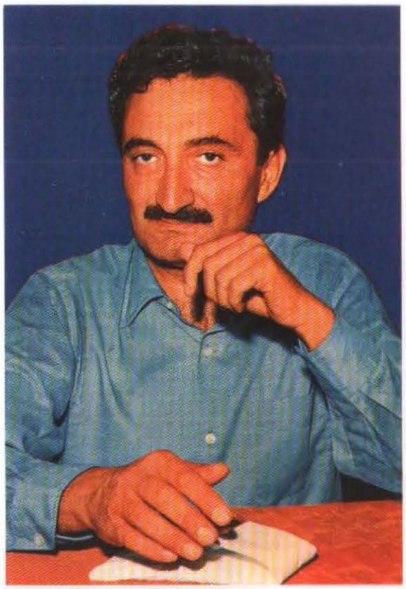

Bülent Ecevit başbakanlığı döneminde.

Ecevit'in bahsi geçen yazısındaki ana tema komünizm tehdidi altındaki bir ülke olarak değerlendirdiği Türkiye'de hürriyet (özellikle ifade hürriyeti) ile ülkenin güvenliği arasındaki dengedir. Ecevit, güvenlik adına fikir hürriyetinin sınırlanmasında Türkiye'nin aşırıya gittiği ve bu alanda bir dengenin kurulması gerektiği kanaatindedir. Bu denge kurulmadıkça fikir hayatındaki durgunluğu aşmanın mümkün olmayacağını düşünür. Devletin güvenlikle ilgili kuruluşlarının yürüttüğü soruşturmaları haklı görür; milletlerarası durum, Türkiye'nin jeopolitik konumu ve milli menfaatler bunu gerektirmektedir. Bu nokta Soğuk Savaş tarihi içinde çok bilindik bir açıklamayı gündeme getirmektedir: Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle sınırı bulunan iki NATO ülkesinden biri olması ve Sovyetler'in çevrelenmesi politika-

Kültür ve Sanat

Güvenlik, Hurri et ve Kültür

Bülent ECEVİT

"Güvenlik, Hürriyet ve Kültür", *Forum*, 15 Nisan 1956.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit.

sı için kritik önemini bulunması. Bu bakış açısının bir devamı olarak Ecevit, Türkiye'deki güvenlik politikalarını ve onun bir uzantısı olarak gündeme gelen antikomünizmi şöyle meşrulaştırır:

> Türkiye bugün öyle durumdadır ki, milli güvenliği için harcadığı paralar, verdiği emekler asla çok görülemez. Kuzey komşumuzun Türkiye'yi zorla veya telkinle, kendi nüfuz bölgesine alabilmek için nasıl metotlarla çalıştığını, bu uğurda ne kadar bol para döktüğünü tahmin edebilmek güç değildir.

Bunun yanında Ecevit'in –sonuçlarını müphem bırakarak– Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de örtülü faaliyetler yürüttüğünü vurgulaması karşısında McCarthy benzeri bir çözüm önerdiğini söylemek haksızlık olacaktır. Soğuk Savaş'ın yeni aşamasıyla uyumlu biçimde önerdiği, çözüm demokrasinin pekiştirilmesi ve ifade özgürlüğünün sağlanmasıdır. Düşünce hürriyetinin önündeki engellerin Nazi Almanya'sı ve Sovyetler Birliği gibi rejimlerde olabileceğini not ederek, faşizm ve komünizmin totaliter bir anlayışta buluştuğunu vurgular.[7] İlginç bir nokta şudur ki, faşizm ve komünizmin totaliterlik temelinde benzeştiği tezi, gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse de ilerleyen dönemde liberal aydınların en önemli iddiaları arasındadır. Muhafazakârlarla bu temelde birleşen liberal aydınlar, bu koşullar karşısında uygulanacak politikalarda ise ayrışır. Muhafazakâr yaklaşım en radikal ifadesini McCarthycilikte bulan bir tasfiye programını gündemine almışken, liberal yaklaşım totaliter hareketlerin yalıtılmasını öngörür. Bu yalıtma politikası dışında rejimin temel hakları sınırlandırması hoş görülmez. Ecevit'in söyleminin liberal siyasayı yeniden ürettiği açıktır. Bunun yanında bu türden bir yaklaşım ilk bakışta Türkiye Komünist Partisi ya da Sovyetler Birliği çizgisinde bir sol akıma karşı totaliter olmayan bir sol akımı çağrıştırabilir. Ancak bu dönemde Ecevit'in yazıları 1960'lardaki "ortanın solu" çıkışına benzer bir içerik taşımamaktadır; yani TKP benzeri bir sol yerine, sosyal demokrasiye yakın bir sol hareketin savunusu 1950'lerdeki yaklaşımında açıklıkla görülmez. Ecevit başka bir yazısında da üyesi olduğu CHP'yi Avrupalı sosyal demokrat partilere değil ABD'deki Demokrat Parti'ye benzetmektedir.[8]

Ecevit'in Ahmed Arif'in tepkisini çeken esas vurgusu ise geçmişte solda konumlanmış aydınlara yön değiştirme imkânının verilmediği görüşüdür. Ecevit, düşünce özgürlüğü önündeki engeller nedeniyle "genç yaşta alınlarına, bir daha silinmemek üzere solcu damgası dövülmüş aydınlarımızdan bazısı" olarak tanımladığı kimselerin Türkiye'deki "polis devleti düzeni" nedeniyle görüşlerini değiştirmediğini belirtmektedir. Bu açıklamada Batılı ülkeler böyle bir değişime izin verdikleri için takdir edilirken, bu değişime imkân vermeyen Türkiye'deki "polis devleti" anlayışı eleştirilmektedir. Değişmek isteyen ancak değişimi polis devleti düzeni nedeniyle makbul görülmeyen solcu aydınların psikolojik tahlili şu sözlerle yapılır:

> Bu durumda bırakılan aydın, daha genç yaşlarda derin bir umutsuzluğa düşmekte ve kendi kendine olan saygısını yaşatabilmek için, gençliğinde belki yanılıp da tutmuş olduğu yolun aslında tek doğru yol olduğuna kendi kendini inandırmak ihtiyacını duymaktadır. Üstelik karşılaştığı nasıl olsa kurtulamayacağına inandığı baskı onda şiddetli bir tepki, bir karşı koyma duygusu da yaratmakta, bu duygu yüzünden, gitgide, kendi kendini bir kahraman gibi görmeye başlamaktadır. Öyle ki, sonunda artık, toplum izin vermediği, arkasındaki köprüleri yıkmış olan polis devleti düzeni imkânsız kıldığı için ırmağın sol kıyısından ayrılamadığı gerçeğini unutmakta, bilmezlikten gelmekte ve kendi isteğiyle o kıyıda kaldığına kendi kendini inandırmaktadır.

Görüldüğü gibi Ecevit'ın anlatımında gençliğinde solculuğa "yanılıp" da yönelmiş bulunan aydınların karşı kıyıya geçmesi polis devleti düzeni nedeniyle mümkün olmamaktadır. Solculukta ısrar ise sahte kahramanlığın perdelediği bir psikolojik sorun olarak açıklanmaktadır. Solculukta ısrar patolojik bir durumdur bu açıklamada. Ecevit'e göre böyle bir aydın, memlekete faydalı olabilecek bir değerde olsa bile "kaybedilmiş bir vatandaş" durumuna düşmektedir. Bu kaybedilmiş vatandaşlık onun anlatımında "her türlü sorumluluk duygusundan kurtulma" olarak kendini göstermektedir. Böyle bir aydının toplumla ilişkisini ise şöyle özetler:

> Neden bu topluma yararlı olmaya çalışmıyorsun, neden bir müsbet iş yapmıyorsun sorusuyla karşılaştıkları zaman cevapları hazırdır; bir kere alnıma damgayı vurdular, artık istesem de bu toplum benden hizmet kabul etmez.

Ecevit, Sovyetler Birliği'ni "kuzey başımızda dikili duran Sovyet Rusya" diyerek tanımlamakta ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye iki büyük kötülüğünün dokunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki komünizm tehlikesi karşısında alınan tedbirlerde aşırıya gidilerek fikir hayatının baltalanması, ikincisi ise gerçekten lüzumlu tedbirlerin istismarı ile demokrasinin kökleşmesine engel olunmasıdır. Ecevit bütün bu zorluklara rağmen Türkiye ile Batı arasında bağların gitgide güçlendiğini şöyle belirtir:

> Türkiye, hürriyet ve demokrasi cephesine kaderini bağlamıştır. Batılı müttefiklerimiz Türkiye'yi, bugünkü şu zayıf halinde bile, hürriyet ve demokrasi cephesinin en değerli bir muhafızı olarak görmektedirler.

Görüldüğü gibi, Ecevit'ın ele aldığımız yazısının solcuların tepkisini çekecek birçok yönü vardır. Gerek Sovyetler Birliği ve Batı ittifakı hakkındaki görüşleri gerekse de solcu aydınlara dönük açıklamaları bu tepkilerin odaklanacağı ana konulardır; ancak bu görüşlerin dönemin genel eğilimini yansıttığını da not edelim.

Ecevit'in yazısına tepki yine bir şair olan Ahmed Arif'ten gelir. Derginin bir sonraki sayısında "Okurların Forumu" bölümünde Ahmed Arif'ın Diyarbakır'dan gönderdiği bir okur mektubu yayımlanır.[9] Mektupta Ecevit'in yazısına üç noktada itiraz edilmektedir.

İlk itiraz Ecevit'in gizli Sovyet operasyonları hakkındaki görüşüyle ilgilidir. Ahmed Arif, Ecevit'in mantık hatalarını gündeme getiren önemli sorular yöneltir. Sovyet operasyonları gizliyse Ecevit tarafından nasıl bilinebilmektedir? Ecevit'in sağa sola döküldüğünü belirttiği bol para nereye dökülmüştür? Özetle Bülent Ecevit'in Sovyetler'in Türkiye'yi etkisine almak için operasyonlara giriştiği yolundaki iddiası Ahmed Arif tarafından temelsiz bir iddia olarak değerlendirilir.

İkinci eleştiri Ecevit'in solcu damgası yiyen genç aydınlar hakkındaki görüşleri üzerinedir. Ahmed Arif, Ecevit'in "solculara şefaat tonunda" bir yazı yazdığını ve bu yazıyla solculuğu da boş bir düşün olarak değersizleştirdiğini not eder. Farklı ülkelerde solculuğu terk eden ve Batılı istihbarat servislerine çalışmış kimi örnekleri hatırlattıktan sonra, Türk Ceza Kanunu'nun da kimi ek maddelerinin itirafçılığa imkân verdiğini belirtir, samimi olarak fikir değiştirenleri değil çıkarlar, yüreksizlik ya da aydın namusundan yoksun olmak gibi nedenlerle solu terk edenleri eleştirdiğini vurgular. Özellikle provokatörler için şu ağır ifadeleri kullanır: "Provokatör de, hırsızın hırsız, pezevengin pezevenk olduğu gibi dünyanın her yerinde ve her çağda provokatördür."

Ahmed Arif son eleştirisinde ise Ecevit'in güvenlikten bahsettiğini ancak adalet üzerine bir söz söylemediğini belirtir. Türkiye öyle bir dönemden geçmektedir ki, insanlık tarihi hakkında genel geçer fikirler belirtmiş olmak bile komünist olarak değerlendirilip mahkûm edilmek için yeterlidir. 1951'de 1952'de takibata uğramış bir aydın olarak Ahmed Arif'in solcu aydınlar hakkındaki bu tartışmaya katılması önemlidir. Bu çerçevede solcu aydınların güvenlik bahanesiyle zulme uğradığını ve ihtiyaç duyulanın güvenlik değil adalet olduğunu belirtir. Cevabını kendi deneyiminden damıttığı şu soruyu sorarak bitirir:

> Puşkin'i, Gogol'ü, Tolstoy'u, Eflatun'u ve hele Mihail Şolohof'u (tövbe, tövbe!) okumak casusluğun dik alası sayılıyor. Siz, hiç birinci şube müdürünün önünde, temdidli candarma neferinin generaller karşısında put kesildiği gibi, (hazırol) dikilen savcı, sorgu yargıcı bilir misiniz Sayın Bülent Ecevit?

Ahmed Arif, Bülent Ecevit'e şu soruyu yöneltir: "Puşkin'i, Gogol'ü, Tolstoy'u, Eflatun'u ve hele Mihail Şolohof'u (tövbe, tövbe!) okumak casusluğun dik alası sayılıyor. Siz, hiç birinci şube müdürünün önünde, temdidli candarma neferinin generaller karşısında put kesildiği gibi, (hazırol) dikilen savcı, sorgu yargıcı bilir misiniz Sayın Bülent Ecevit?"

Bir sonraki sayıda ise Ecevit yine okur mektuplarının yayımlandığı sayfadan Ahmed Arif'in eleştirilerini yanıtlar.[10] Şairin üç maddede ortaya koyduğu eleştirileri, yine üç madde olarak cevaplamıştır. İlk olarak Sovyetler'in Türkiye'yi kendi nüfuz bölgesine zorla ya da telkinle alabilme politikası ifadesinde bir yargıda

değil tahminde bulunduğunu belirtir; ancak tahmininde dünyaca bilinen ifşaat ve vesikalara dayandığını iddia etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin güvenlik anlayışını büsbütün bırakmasının yanlış ve tehlikeli olacağı görüşündedir. İkinci olarak "solcu" sözcüğünü aşırı solcu anlamında kullandığını ve ılımlı sosyalizm ile komünizm arasında ayrım yaptığını not eder. Bu noktada yine Soğuk Savaş'ın ruhuna uygun olarak ABD ve İngiltere'yi takdir etmekte ve başka örneklerden şu cümlelerle ayırmaktadır:

> İkinci Dünya Harbi'nin sonlarına kadar bağlı kaldıkları komünizmi harpten sonra reddeden bazı İngiliz ve Amerikan aydınlarına bunu yaptıranın ekmek derdi olabileceği görüşünü ise kabul edemeyeceğim. Çünkü İngiltere ve Amerika'yı, en müfrit görüşlerin bile insanı ekmeğinden etmediği iki memleket olarak tanıyorum.

Ecevit'in son yanıtı ise Ahmed Arif'in "İnsanlık tarihi hakkında yorum yapmak bile komünist olarak mahkeme edilmek için yeterli oluyor" eleştirisine ilişkindir. Ecevit böyle konuların tartışılmasının sosyoloji uzmanlığı gerektirdiğini ve bir gazeteci olarak kendi ilgisinin ifade hürriyeti talep etmekle sınırlı olduğunu belirtir. Bu yanıt alaycı bir dille mektubun sahibinin de bu tartışmayı yürütecek sosyoloji uzmanlığına sahip olmadığı mesajını taşımaktadır.

Ecevit'in yanıtına Ahmed Arif gelecek sayıda başka bir yanıtla karşılık verir ve Bülent Ecevit-Ahmed Arif tartışması bu yanıtla birlikte kapanır.[8] Ahmed Arif yine yanıtlarını üç maddede toparlamıştır. İlk olarak Ecevit'in Sovyetler'in örtülü operasyonları hakkındaki "Tahmin edebilmek güç değildir" ifadesinin bir yargı içerdiğinde ısrarcıdır. Bu kapsamda Sovyetler'in yayılma emelleri iddiası varsa da bunun kendisiyle ya da Türkiye'deki solcularla ilgisi olmadığını "Böyle emelleri besleyen milletlerin aydınları utansın" diyerek belirtir.

İkinci olarak, aşırı solcu tanımıyla Türkiye'de "Makedonya haydutları" gibi bir tipolojiye referans verildiğini ama yapılması gerekenin profesyonel casus ve hainler ile namuslu vatanseverlerin birbirinden ayırt edilmesi olduğunu yazar. Bu noktada, yakın zamanlarda kamuoyunu meşgul eden Aslan Humbaracı örneğini hatırlatır. Humbaracı komünist ya da Sovyet ajanı olarak değerlendirilen bir gazeteci olarak şöhret yapmıştır; ancak ilerleyen dönemde ABD ajanı olduğu iddiası yaygınlık kazanır.[9] Üçüncü olarak Ahmed Arif cevabındaki kimi ifadelerin çıkarılmasını "Kelimelerimiz sayılıyor, safralar atılıyor" diyerek ince bir şekilde eleştirir ve Ecevit'in sosyoloji uzmanlığı bulunmamasını gündeme getirmesini "Benim gibi *Forum* okuyucusundan başka niteliği olmayanlar" ifadesiyle alaya alır. Bu kapsamda "Havada ve soyut bir ifade hürriyetini anlayacak zekâda değilim" diyerek hem mızahi üslubunu hem de Ecevit'e eleştirisini sürdürür.

Sonuç olarak Ecevit'in "Sovyet yayılmacılığı" ve solcuların "karşı kıyıya geçmesi" hakkındaki görüşleri, dönemin antikomünist yaklaşımının tipik bir örneğidir. Bu yaklaşımın solcuların tepkisini çekmesini de normal karşılamak gerekir. Ancak Ecevit'in önerisinin solun ezilmesini amaçlayan güvenlik politikalarıyla sınırlı olmadığını, ifade hürriyetini gözeten ve ikna etmeye dayalı bir strateji önerdiğini not edelim. Benzer bir yaklaşımı ikinci örneğimizde de göreceğiz.

GÜNÜN Işığında

"6 Eylül" neden oldu

"6 Eylül Neden Oldu", *Ulus*, 12 Eylül 1955.

"6-7 EYLÜL KOMÜNİST TERTİBİDİR" İDDİASINA ECEVİT'İN BAKIŞI

İkinci örneğimiz 1955 yılından. Bülent Ecevit'in düşünce dünyasında Soğuk Savaş koşullarının en açık görüldüğü örneklerden biri 6-7 Eylül 1955 olayları karşısında aldığı tutumda bulunabilir.

Bülent Ecevit, olaylardan birkaç gün sonra 6-7 Eylül saldırıları üzerine bir yazı kaleme alır.[10] Farklı illerde ortaya çıkan manzaranın olayların "kasıtlı, tertipli, çok iyi teşkilatlı ve birbiriyle bağlantılı" hareketler olduğunu gösterdiği kanısındadır. Saldırı-

ların teşkilatlı ve birbiriyle bağlantılı olduğu iddiası olayların arkasındaki "komünist tertibine" işaret eder. Bu yaklaşım Demokrat Parti hükümetinin resmi görüşleriyle de bire bir örtüşmektedir. Zaten Ecevit yazısında olayların ardından yayınlanan hükümet bildirisinden bir bölüm aktarmakta ve bildiriyi onaylamaktadır. İlgili bölüm şöyledir: "Dün gece İstanbul ve memleket esas itibariyle bir komünist tertip ve tahrikine ve ağır bir darbeye maruz kalmıştır."

Yazıdaki esas vurucu nokta ise olayların bir komünist tertibi olduğu üzerine şu cümlelerdir:

> Nümayişler sırasındaki yıkıcılığın Rum vatandaşlarımıza olduğu kadar doğrudan doğruya milli servetimize de yönelmiş bulunması, gerçekten, bu nümayişlerin ya tertibinde ya da başladıktan sonra döküldüğü mecrada komünist parmağı bulunması ihtimalini kuvvetlendiriyor.

Bu yazıdan bir gün önce Ecevit'in 6-7 Eylül hakkında sorduğu şu sorular da "komünist tertibi" görüşüne katılmakta olduğunu –en azından bu aşamada– gösterir:

> Kıbrıs'taki Rum polislerini vurdurtanlar da, adalı Rumları Türklere karşı kışkırtan komünistler değil midir? İstanbul'la İzmir'deki buram buram komünist düzeni kokan nümayişlerde Rumların olduğu kadar Türklerin de dükkânları yağma edilmedi mi?[14]

6-7 Eylül saldırıları yakın dönem tarihçiliğimizde oldukça detaylı bir biçimde çalışılmış bir konu. Bilindiği gibi olayların ardından sıkıyönetim ilanıyla DP hükümeti saldırıları bir komünist tertibi olarak sunmuş ve birçok solcu aydını gözaltına almıştı. Aralarında Kemal Tahir, Aziz Nesin gibi isimlerin de bulunduğu bu aydınlar yargılama sonunda beraat ettiler. Olayların arkasındaki gerçekler de birkaç yıl içinde gün yüzü çıkmaya başladı. Ecevit'in de kısa sürede hatasını anladığı olayları komünist tertibi olarak değerlendirmekten vazgeçtiği anlaşılıyor. En azından Aralık ayına gelindiğinde Eylül'deki görüşlerini terk ettiği 24 Aralık 1955'te yazdığı şu satırlarda açıkça görülüyor:

> İstanbul'da, İzmir'de, tarihimizin eşini kaydetmediği tahripkâr nümayişler olur, fakat biz, bu nümayişleri önleyemeyenleri cezalandıracak, hiç değilse sorumlu mevkilerden uzaklaştıracak yerde, "Bunlar komünist tertibidir, bizim kabahatimiz yok" deyip, kendimizi dünyaya karşı temize çıkardığımızı sanırız.[15]

Peki Ecevit'in başlangıçta hükümetin sunduğu komünist tertibi açıklamasını kabul etmesinin sebebi ne olabilir? İlk olarak bu cümleleri hükümet ya da sıkıyönetimin baskısıyla yazdığı düşünülebilir. Ecevit'in 14 Nisan 1956 tarihli bir yazısı da böyle bir işaret taşır. Olayların üzerinden yaklaşık yedi ay geçtikten sonra şöyle bir not düşer:

> 6/7 Eylül hadiselerinden kimi sorumlu tutacağını bilemeyen Başbakan, ilkin ısrarla "Komünistler sorumludur" demeyi denedi. Tahkikatı yürütmekle görevlendirilen Sıkıyönetim Komutanı, iş başına geldiğinin ertesi günü gazetelere verdiği gizli talimatta, hadiselerden komünistlerin sorumlu olduğunun her vesile ile belirtilmesini istedi.[16]

Ulus'un yönetiminde de bulunan Ecevit'in bu talimattan haberdar olduğu açık. Bu durumu not ettikten sonra 6-7 Eylül'ün ardından Ecevit'in de yönetiminde yer aldığı Helikon Derneği'nin sıkıyönetim tarafından kapatıldığını ve üyelerinin sorgulandığını hatırlatalım. Helikon Derneği Ankara merkezli olarak, Bülent Ecevit'in de aralarında bulunduğu bir grup sanatsever tarafından çağdaş sanat akımlarını tanıtmak amacıyla kurulmuştur.[17] Derneğin adının Yunanistan'da bir dağ adı olan Helikon'dan gelmesi ve Yunan mitolojisiyle ilgili olması nedeniyle sıkıyönetim derneği kapatmış ve üyelerini de sorgulamıştır. Bu soruşturma Ecevit için de ilk siyasal sorgulama olmuştur. Ecevit yıllar sonra Helikon soruşturması hakkındaki anılarını şöyle anlatacaktı:

> Olaylarla hiç ilgisi olmayan birçok başka dernek gibi, Helikon da geçici olarak kapatıldı ve dernek yöneticileri bir gece yarısı evlerinden alınıp günlerce sorguya çekildi. "Helikon" adı eski

Günün IŞIĞINDA

Kabahatten büyük özür

Komünistlerin dünyaya hâkim olma yolundaki teşebbüsleri yirminci yüzyıl başından beri gelişmekte. Hele İkinci Dünya Harbinden sonra Komünistler, soğuk harb, tahrikçilik ve propaganda gayretlerini bütün bütün arttırmışlardır. Bu, herkesin bildiği bir siyasi gerçektir.

Ama Türkiye'deki Demokrat Parti idaresinin sorumlukları, ne dense, komünizmi bir siyasi gerçek olarak değil de, yerdeprenmi, sel, fırtına cinsinden, önlenmez, tahribatı önceden kestirilemez bir tabiat âfeti olarak görürmüş gibi davranıyorlar.

Nasıl bir mimar, plânlarını kendi çizdiği bir yapının çökmesinden, bir yerdepreminde yıkılmasından sorumlu tutulamazsa, biz, bizim devlet adamlarımız da, dip lonatik teşebbüslerinden herhangi bir komünist tertipleri yüzünden akamete uğradığı yahut zararımıza sonuçlar doğurduğu zaman, bundan kendilerinin asla sorumlu tutulamayacaklarını sanıyor, ve çaresizlik içinde ellerini açıp, «ne yapalım,» diyorlar, «kabahat bizde değil, komünistlerde!..»

Bu, cephede yenilen bir komutanın, ellerini açıp, «ne yapayım, kabahat bende değil, düşmanda,» demesi kadar gülünçtür.

Bir mimar, plânlarını çizdiği bir yapının beklenmedik, bir yerdepremine dayanamayışından sorumlu tutulmayabilir. Ama bir komutan ordusunun yenilişinden, bir hükümet de diplomatik teşebbüslerinin hatâ ve zararlı sonuçlar vermesinden daima sorumludur.

Öteden beri dünyada bazı devletler bazı devletlere düşman ola gelmişlerdir. Bugün de dünyada Türkiye ile müttefiklerinin düşmanları var, dır. Bu düşmanların kimler olduğu da belidir. Bu düşmanlar bizim giriştiğimiz işleri bozduksa, «kabahat bende değil, düşmanda» deyip sorumluluktan kurtulmağa çalışmak, bir acziz ve garip bir şekilde itirafından başka bir şey değildir.

Mademki düşmanlarımız var dır, bu düşmanlarımız elbette bizim kendilerine karşı almak istediğimiz her tedbiri bozmağa çalışacaklardır. Düşmanlarımız olmasa, zaten böyle tedbirler almağa ihtiyaç duymazdık. Ve, özünü ordusu düşünmeden tedbir almak bir

değer taşısaydı, dünyada diplomasiden kolay iş olmazdı. Önemli olan, her akla gelecek tedbiri almak değil, olmacak tedbirlerin tesirli olmasını, borçucu tertiplere karşı dayanıklı olmasını sağlamaktır.

İstanbul'da, İzmir'de, tarihimizin eşini kaydetmediği tahripkâr nümayişler olur, fakat biz, bu nümayişleri önleyemeyenleri cezalandıracak yerde, onunlar komünist tertibidir, bizim kabahatimiz yok,» deyip, kendimizi dünyaya karşı temize çıkardığımızı sanırız.

Yunanistan Kıbrıs'ı istiyor, Kıbrıs'ta ilgili ögü temsilcilerinden Türkiye'yi beraraf edip bunları kendisiyle İngiltere arasında karşılıklı görüşmeler halline getiriz, Kıbrıs'un ilhakı için her türlü sesini kısarlar, Kıbrıs'ta Türk azınlığına baskı yapılır, ve bütün bunlara karşı bizim devlet adamlarımız, «hepsi komünist tertibidir, bizim kabahatimiz yok,» derler.

Mısır bize en ağır kaharsıdır. Bu, en mühim noktaydı. Bu bu vekâleti ne kadar iyi idare edecekse ötekiyle mücadeleyi o kadar iyi edebiyatımızın geçmiş bir eski Maarif Vekili kadar yetecek.

Bülent ECEVİT

Bülent Ecevit, "Kabahatten Büyük Özür", *Ulus*, 24 Aralık 1955.

Bülent Ecevit, Nikolay Çavuşesku ile.

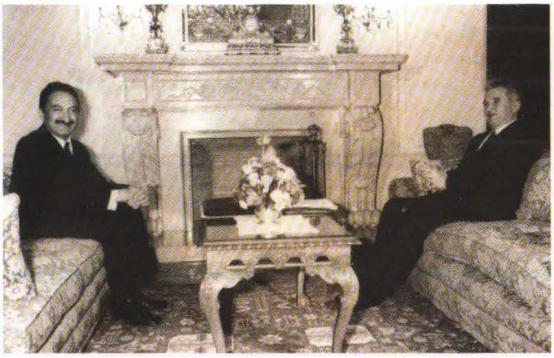

Helen mitolojisinde geçtiğinden Selanik de Yunanistan'da bulunduğuna göre, bazı yetkililer, İstanbul'daki yağma olaylarının sorumluluğunu Ankara'daki bu sanat derneğinin üzerine yıkabileceklerini ummuşlardı... Tabii, sorgulamadan bir şey çıkmadı; birkaç ay sonra da derneğin yeniden açılmasına izin verildi. Ama bu olay yüzünden birçoklarının hevesi kırılmıştı. Helikon bir daha eski canlılığını kazanamadı ve sönüp gitti.[18]

Bu görüşler çerçevesinde Ecevit'in sıkıyönetimde sorgulanmak ve üyesi olduğu derneğin kapatılması gibi gerekçelerle hükümetin politikasını desteklediği akla gelebilir. Ancak Bülent Ecevit'in kişiliği düşünüldüğünde böyle bir yola girecek bir kimse olmadığı görülür. Ayrıca sıkıyönetim döneminde de hükümeti ve başbakanı sert biçimde eleştiren birçok yazı yazmıştır. 6-7 Eylül üzerine bahsi geçen yazıları genel olarak komünizm ve Sovyetler Birliği hakkındaki görüşleriyle ilgilidir. Bir Soğuk Savaş aydını olarak hükümetin "komünist tertibi" propagandasına inanabilecek bir zihniyet dünyasının içinden konuşmaktadır. Yazısındaki şu cümleler bu zihniyet dünyasının açık bir göstergesidir: "Dünya üzerindeki komünist emellerinin gerçekleştirilmesi önünde Türkiye'nin geo-politik durumunun ne kadar çetin bir engel olduğu düşünülecek olursa, memleketimizde komünistlerin gizli teşkilat bulundurabilmek için ellerinden geleni yapacaklarından şüphe edilemez." Ancak birkaç ay içinde Ecevit, Türkiye'de "komünist gizli teşkilat" hakkındaki görüşlerini muhafaza ederken, 6-7 Eylül hakkında maddi gerçeğin farklı olduğunu görerek fikrini değiştirmiştir.

Bütün bu tartışmalar içinde, dönemin düşünce iklimine uygun bir biçimde, tutulması gerekli olan yolu soğuk savaşın demokratikleşme anlatısı içinde sunmuştur. Bu yaklaşımda Batı demokrasileri Ecevit tarafından "insan hakları anlayışının, fert hürriyetinin, düşünce ve ifade hürriyetinin, karşılıklı tolerans ve saygı geleneklerinin" hâkim olduğu rejimler olarak tanımlanır. Türk aydınının da vazifesi komünizm tehlikesi karşısında Batı demokrasilerinin yukarıda sıralanan özelliklerinin Türkiye'de kök salmasına çalışmaktır. Bu noktada 6-7 Eylül saldırıları bağlamında Türkiye ile Batı ülkelerinin farkını şöyle açıklar:

> Şu acı gerçeği kendi kendimize itiraf etmek zorundayız ki, komünistler Batı demokrasilerinde de bu çeşit tertip ve tahriklere her zaman teşebbüs etmekte, fakat, bazen bu teşebbüslerini fiiliyat sahasına çıkarabilseler bile, İstanbul ve İzmir'de görüldüğü kadar yıkıcı yollara yöneltebilecek zemini o memleketler halkı arasında bulamamaktadırlar.[19]

Sonuç olarak ikinci örnek olayımız da benzer bir duruma işaret eder. Ecevit bir yandan "Sovyetler Birliği tehdidi", "komünizm tehlikesi" gibi temalara işaret ederken diğer yandan da bu risklerden kurtulmanın yolunu Batı ittifakıyla güçlü bir birlikte ve bu kapsamda demokrasinin pekiştirilmesinde görür. Bu düşünceler aynı zamanda Demokrat Parti'nin otoriter popülizmine karşı da işlevseldir. Komünizmle mücadelede otoriterliğe dayalı bir politikanın sınırları, 1960'larda "ortanın solu" söylemiyle daha açıklıkla gündeme gelecektir. 1950'ler bu bakımdan tarihsel kopuşa değil devamlılığa işaret eder.

YUNUS EMRE
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bülent Ecevit, "Kabahatten Büyük Özür", *Ulus*, 24 Aralık 1955.
2 Bülent Ecevit, "Dulles'in Demeci", *Son Havadis*, 29 Ocak 1953.
3 Bulent Ecevit, "Iliaflar Zincirı", *Son Havadis*, 15 Ocak 1953.
4 Bülent Ecevit'in 1950-1961 döneminde yazdığı gazete yazıları dijitalleştirilerek web ortamına aktarılmıştır. Şu sitede erişilebilir. http://ecevityazilari.org/
5 Yunus Emre, *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol* (İstanbul: İletişim, 2013)
6 Bülent Ecevit, "Güvenlik, Hürriyet ve Kültür," *Forum* 5/50 (15 Nisan 1956): 26-27.
7 Ecevit'in Sovyetler Birliği ve Nazi Almanya'sı benzerliği üzerine düşüncelerine bu dönemde sıklıkla rastlanır. Örneğin modern sanat üzerine bir yazısında her iki rejimin de sanatta yasakçılığını şu sözlerle açıklar: "Gerçek odur ki modern sanata yasak etmeğe kalkışanlar yalnız komünist liderleri değildir. Komünist olsun, faşist olsun, bütün totaliter rejimlerde, liderler modern sanatın düşmanıdırlar. Bugün Rus sanatçılarının komünist liderlerinden çektiğini, dün Alman sanatçıları Nazi liderlerindençekerdi." Bülent Ecevit, "Bizim 'Zdanof'lar ve Modern Sanat", *Ulus*, 10 Mayıs 1956.
8 Bülent Ecevit, "Ataturk's Reforms Turn Nation Toward West; Dictatorship Evolves Into Multi Party System", *Winston-Salem Journal*, 30 Ekim 1954.
9 Ahmed Arif, "Bulent Ecevit ve Solcular", *Forum* 5/51 (1 Mayıs 1956): 20-21.
10 Bülent Ecevit, "Güvenlik, Hürriyet ve Kültür", *Forum* 5/52 (15 Mayıs 1956): 15.
11 Ahmed Arif, "Güvenlik, Hürriyet ve Kültür", *Forum* 5/53 (1 Haziran 1956): 17.
12 Ahmed Arif'in ajan-provakatör örneği olarak gündeme getirdiği gazeteci Aslan Humbaracı, Nâzım Hikmet'in tahliyesi kampanyasıyla adını duyuran "İleri Jöntürkler Birliği"nin üyeleri arasındadır. İlerleyen dönemde *Cumhuriyet* gazetesinde komünizm üzerine ifşaatları yayınlanır. Arif'in Humbaracı hakkında düştüğü not şöyledir: "Aslan Humbaracı örneği ortada işte. Çıka çıka FBI ajanı çıktı sonunda. Kimbilir kaç taraflı bir şantajcıydı."
13 Bülent Ecevit, "6 Eylül Neden Oldu", *Ulus*, 12 Eylül 1955.
14 Bülent Ecevit, "Oyun", *Ulus*, 11 Eylül 1955.
15 Bülent Ecevit, "Kabahatten Büyük Özür", *Ulus*, 24 Aralık 1955.
16 Bülent Ecevit, "Başbakan ve Komünizm", *Ulus*, 14 Nisan 1956.
17 Ecevit'in Helikon ile ilgili anıları şu söyleşiden okunabilir: "Ecevit'in Ilayatını Ecevit Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1974.
18 Bülent Ecevit, "Helikon", *Gerçekten* 17 (Temmuz 1988): 153.
19 Bülent Ecevit, "6 Eylül Neden Oldu".

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

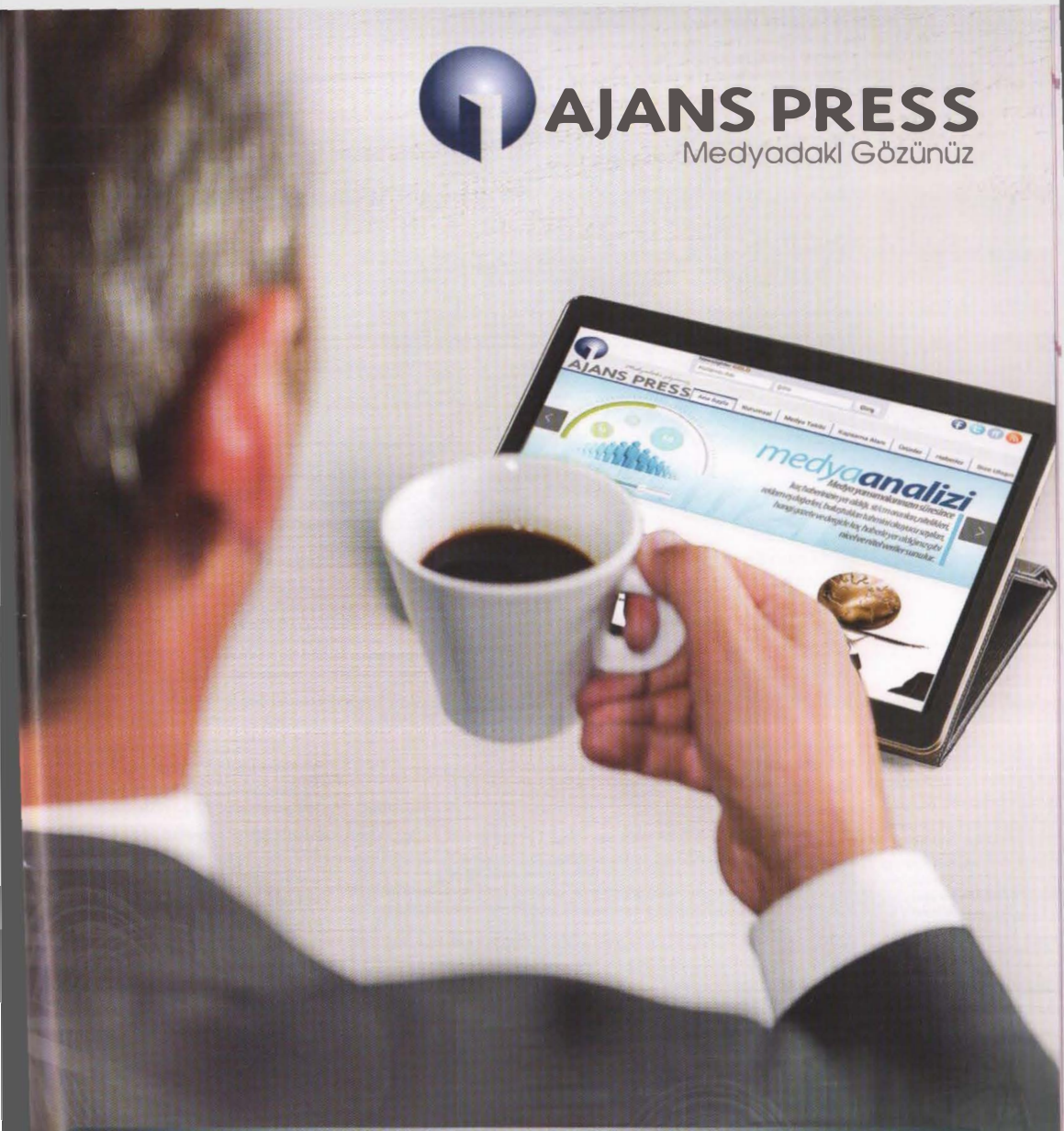

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

ERKEK BACAĞINI GİYDİRMEK: SON SÜKSELİ DÖNEM

Avrupa resmi bağlamında kılık kıyafet tarihine bakmaya, erkek bacaklarını öne çıkaran giysiler aracılığıyla devam ediyoruz. Külotlu çoraplar, kısa külot pantolonlar ve kısa ceketler aracılığıyla bacağın bütününe çekilen dikkat artık diz hizasına uzayan yarım ve bol pantolonlarla baldırlara kaymıştır. Bu giyim stili ayaklara ayrı bir önem kazandırmış, bu dönemde oldukça göz alıcı ayakkabılar ve çizmeler tasarlanmıştır.

Erkek bacaklarının külotlu çoraplar, kısa külot pantolonlar, bragetler ve kısa ceketler aracılığıyla ve tüm hatlarıyla öne çıktığı birkaç yüzyıldan sonra, nihayet bacaklara hareket özgürlüğü kazandıran bol kesimli pantolonlar devreye girdi. Pantolon boylarının kalçadan diz hizasına uzamasıyla külotlu çoraplar artık kullanılmaz oldu ve onların yerini 16. yüzyılın sonlarından itibaren bugün kullandığımız çorapların atası olan diz altı çoraplar (*stocking*)[1] aldı. Bunların formları, renkleri, malzemeleri diğer hiçbir giyim parçasında gözlenmeyen bir hızla değişiyor; baldırın formu çorabın dekoratif elemanlarıyla vurgulanıyor; ajurlar, bağlantı noktaları, yalancı dikiş izi gibi oyuncaklı süslemelere zemin yaratıyordu. Bundan böyle 19. yüzyıla dek arıstokrat erkeğin giyiminde vurgu baldırlarda olacaktı.

Yünlü kumaştan, ipek ya da kadifeden, bacaklara uygun olarak biçilen dikişli çoraplar ya da kişiye özel elde örülmüş ipek çoraplar kullanılmaktaydı. Bu lüks aksesuarların ederi çok yüksekti. Özellikle maharet gerektiren el örgüsü olanlar, bu sanatı uygulayanların sayısı az olduğu ve eğer çoraplar sıradışı bir işçiliğe sahipse tek bir tanesini örmek yaklaşık altı ay gibi bir zaman aldığı için hâlâ çok pahalıydı. Öyle ki bazen tepeden tırnağa giyinmek bir çift çorap edinmekten daha ucuza mal olabiliyordu. Buna rağmen gerçekten çok fakir olmayan hemen herkes bu çoraplardan edinmeye çalışırdı. İngiltere'nin Nottinghamshire şehrinde yaşayan William Lee ilk çorap örme makinesini tasarladığında tarih 1589'u gösteriyordu. Rivayet o ki karısını günlerce çorap örerken seyreden Lee, bir süre sonra boru biçiminde kesintisiz düz bir dokuma alanı oluşturan bir örgü çerçevesi tasarlamayı başarmıştı. Buluşunu Kraliçe Elizabeth'e heyecanla sundu, ancak kraliçe onu "geçimini el örgüsüyle kazananların elinden ekmeğini alacağı" gerekçesiyle reddederek, eğer makine ipek çorap örebilirse kendisini destekleyebileceğini söyledi. Lee bir çift ipek çorap örmeyi başarsa da bunu kraliçeye sunamadı ve bir süre sonra Fransa Kralı IV. Henry'nin himayesi altında Rouen'da bir imalathane kurmayı ve böylelikle çorap ticaretinde devrini yaratmayı başardı. Buluşu hızla yayıldı ve teknolojisi de gelişti. Ancak IV. Henry'nin[2] suikasta uğramasından ve Lee'nin ölümünden sonra, yanında

Willem Pietersz Buytewech, *Neşeli Grup*, 1620, tuval üzerine yağlıboya, 72x65 cm, Szépművészeti Múzeum, Budapeşte.

Rembrandt van Rijn, *Marten Soolmans ve Oopjen Coppit Portresi (Evlilik Resmi)*, 1634, tuval üzerine yağlıboya, 210x135 cm, Rijksmuseum, Amsterdam ve Louvre Museum, Paris.

çalışanlar bu değerli icadı İngiltere'ye geri götürdüler. Bundan sonra çorap endüstrisinin merkezi haline gelen Nottinghamshire'daki her hane, evlerinde ailece ördükleri bu çoraplarla geçimlerini sağlar oldu.[3]

Willem Pietersz Buytewech (1592-1624) tarafından yapılan resimde, çorap ve ayakkabılarıyla dikkat çeken iki figür ön plandadır. Resim, orta sınıf mensuplarını, aile ya da arkadaş gruplarını çoğunlukla bir iç mekânda bazen de bir bahçede gösteren, küçük boyda yapılan, özel olarak herhangi bir konu belirtmeyen ve asıl olarak 18. yüzyılda giderek yaygınlaşan ve *conversation pieces* olarak adlandırılan türün en erken örneklerinden biri olmalıdır.[4] Aynı zamanda Hollanda'da yaygın olan günlük hayat (*genre*) resimlerinin de örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Figürler, üzerinde metal kâse, cam bira bardağı, dünyevi zevklerin ve buna karşılık hayatın geçiciliğinin simgesi olan, yanan bir mum ve şamdanın hemen yanında afrodizyak (dolayısıyla şehevi bir anlam yüklü) bir yiyecek olarak kabul edilen bir istiridye ve pipo bulunan yuvarlak bir masa başında toplanmış ve yüzlerini izleyiciye doğru dönmüş olarak gösterilmiştir. Arka duvarda asılı duran Hollanda haritasının[5] iki yanında müzik aletleri[6] ve bir kılıç asılıdır. Sağdaki lavta, görsel kültürde hemen her zaman aşk ve cinsellik (hatta çoğu zaman şehvet) sembolüyken, kılıç da gücün yanı sıra cinsel iktidar sembolü olarak kullanılmış olmalıdır. Yerde, öndeki iki figüre ait olduğu düşünülebilecek silahlar ve evlilik simgesi deri eldivenlerle, masanın önünde, üzerinde bir asma dalı bulunan metal bir şarap sürahisi ve yan yatmış, boş olduğu anlaşılan bir bardak vardır. Resmin sağında, üzerinde kırmızı bir kumaş (muhtemelen sağdaki figürün pelerini) bulunan ve tüylü bir şapka bırakılmış olan iskemlenin arkalığında dengede durmaya çalışan, boynundaki zincir kapıdaki halkaya tutturulmuş bir maymun görülür. Hollanda için egzotik bir hayvan olan maymun çoğu zaman cinselliğe dayanan günahın ve aptallığın simgesi olarak (bazen de sadece bu egzotik anlamıyla) resimlerde yer alır. Masa üzerindeki metal kap içinde, pipoların yakılması için kor bulunmaktadır. Gruptaki tek kadın, oldukça süslü giysilerle gösterilmiştir. Haylı pahalı görünen takıları ve oldukça abartılı yakalığıyla üst sınıf mensubu olduğunu düşündürtse de özellikle ön plandaki erkeklere karşı saygılı bir duruş sergiler. Öyle ki kendisine sarılmaya çalışan geri plandaki adama hiç ilgi göstermez. Resimde bir arada bulunan nesneler, sembolik anlamlarıyla birlikte düşünüldüğünde fiziksel ve entelektüel bir keyif anını göstermeye yaramaktadır. Resimde ilgi çeken unsurlardan biri de abartılı kıyafetlerdir. Kompozisyonda gösterişli dantelleri, kurdele fiyonkları, kırmalı yakalarına karşın oldukça rahat poz vermeye çalışan erkek grubunun bel ve dizlerden pililerle torba şeklinde büzülmüş pantolonları (*cloak-bag breeches*) artık diz üstleri ve kasıkların özgürleşmiş olduğunu göstermektedir. Figürler dar kesimli kollarının üzerine omuzlarından apoletleri taşan dubleli dar cekeler giymişlerdir. Solda, pipo içen figürün omuzlarına göstermelik bir şekilde attığı yarım daire şeklinde biçilmiş pelerinin içinden görünen beyaz gömleğinin kırmalı yakası geçmişin sert, kolalı yakalarına göre dökümlüdür. Pantolonun üzerine çıkarılan çoraplar

çorapların üzerinden bağlanan gösterişli jartiyerler, püsküllü dizbağları ve aynı renkteki fiyonklu kurdelelerle bağladıkları yüksek topuklu efemine ayakkabıları baldırlarını vurgulamaktadır. Jartiyerler 14. ve 15. yüzyıllarda erkeğin kısa ceketine tutturularak gerilen uzun çorapları dizlerden desteklıyordu. Burada görünenlerse dız hizasına kadar kısalan çorapları gerili tutmaya yaramaktadır. İşlevselliklerinin yanı sıra giyimin her alanında gelişen abartıya paralel olarak kocaman bir kurdele demetine dönüşen bu aksesuarlar, giysinin en gösterişli süslerinden biri haline gelmiştir.

Amerika'nın keşfi, Amerikan yerlileriyle ilişkiler, onlardan deri işleme tekniklerini öğrenmek gibi faktörler ve şiddetli soğuklar, çizmenin hızlı gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Böylece yüksek topuklu botlar ve çizmeler moda olmaya başlar.

Hollandalı büyük usta Rembrandt Harmenszoon van Rijn'in (1606-1669) yeni evlenen (düğün tarihleri 1633 olarak kayıtlıdır) bir çift için yaptığı, muhtemelen ilk asıldıkları yerde yan yana duran resim çiftinden birinde gelin, Oopjen Coppit (1611-1689), diğerindeyse damat Marten Soolmans (1613-1641) görülmektedir. Rembrandt'in geleneksel üslubunun dışında tam boy olarak yapılmış portrelerden biri Rijksmuseum diğeriyse Louvre Müzesi koleksiyonlarındadır. İki portrenin başlangıçta olduğu gibi bir arada ve yan yana sergilenmesinin öyküsüyse oldukça yenidir. 2016 yılının Ocak ayında Fransa Cumhurbaşkanı Francois Holland ve Hollanda Kralı Willem-Alexander ve Kraliçe Máxima, Paris'teki resmi görüşmeleri sırasında iki ayrı müzedeki bu resimlerin bir araya getirilmesini konuşur. Kültür bakanlıkları ve müzelerin küratörleri hızlıca bir protokol hazırlar ve aynı yıl mart ayında iki resim Louvre'da birlikte sergilenir. Yapılan anlaşmaya göre resimler Mart-Haziran 2016'da Louvre'da, Haziran-Ekim 2016'daysa Rijksmuseum'da, restorasyonları tamamlandıktan sonra da önce üç aylık, daha sonra da beş ve sekiz yıllık sürelerle iki müzede dönüşümlü olarak sergilenecektir.[7] Her iki müze de bundan böyle resimlerin mutlaka birlikte sergilenmesi ve kendilerine ayrılan dönemlerde resimleri başka kurumlara ödünç vermeme konusunda prensipte anlaşmıştır. Böylece resimlerin yan yana asılması ve izlenmesi Rembrandt'ın ilk planladığı şekilde olacaktır. Her iki resim de hem Rembrandt'ın sanat hayatında hem de Hollanda resminin altın çağında bir köşe taşı niteliğindedir. Son derece canlı figürler, günün muhtemelen son moda giysi ve aksesuarlarıyla gösterilmiş, arka plandaki koyu yeşil kadife perdeyse her iki resmi birbirine bağlayan bir öge olarak kullanılmıştır. Hatta perdenin, resimlerin yan yana asılması düşünülerek boyandığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu türden, yan yana ya da karşılıklı asılmak üzere tasarlanan resimler teknik olarak *pendant* olarak adlandırılır. Marten Soolmans'ın ölümünden sonra Coppit yeniden evlenmiş, resimleri çeyizi olarak yeni evine götürmüştür. Coppit'in de ölümüyle birlikte resimler Daij ailesine geçmiş ve uzun yıllar kadının ikinci kocası Captain Maerten Pietersz Daij'e ait olduğu sanılmış ve isimlendirmesi de "Bay Daij'in Portresi" şeklinde yapılmıştır.[8] Resimdeki erkeğin gerçek kimliğiyse ancak 20. yüzyıl başında belirlenebilmiştir. Çiftin pozları adeta kral ve kraliçe portrelerini andırır. Bunun nedeni bu tür tam boy portrelerin sadece kraliyet aileleri için yapılıyor olmasıdır. Sıradan bir çiftin bu şekilde resmedilmesiyse Rembrandt'ın pratikleri arasında ilk ve hemen hemen tektir.[9] Her ikisi de Amsterdam'ın yüksek burjuva sınıfına dahil olan çift, muhtemelen sosyal statülerini vurgulamak isteğiyle böyle bir pozu tercih etmıştir. Rembrandt bu prestijli sipariş için çifti yan yana ve birbirleriyle bir tür diyalog içinde resmetmeyi uygun bulmuştur; Marten Soolmans, sol elinde tuttuğu eldivenini sadakat simgesi olarak karısına doğru uzatırken Coppit de kocasına doğru bir basamak çıkmaktadır. İki resmin yan yana duracak şekilde kurgulanmış olduğu, Marten'in sağ omzundan gelen güçlü ışığın Oopjen'in yakalığında giderek zayıflıyor olması, her ikisinin de bel hizalarında görülen ipekten yapılmış rozet fiyonkların bir çeşit *girland* oluşturarak çifti birleştirmesinden de rahatlıkla anlaşılabilir. Ayrıca Marten'in saten kenarlı kolalı elbisesi Oopjen'in elbisesinin yumuşak ipek ve sateniyle bir karşıtlık oluşturmaktadır. Hem Oopjen hem de Marten, o dönem Hollanda'da çok tutulan, hayli pahalı olan, Fransız stilinde, saten ve ipek kumaşlardan yapılmış, tümüyle siyah giysiler giymiştir. Özellikle Marten'in kıyafeti konumuz için incelenmeye değerdir. Gösterişli dantel işlemeli kırmalarıyla diz bağı havası verilen yarım pantolonu, beyaz çorapları ve kısa topuklu, dantel rozetli siyah ayakkabıları pek sık rastlanmayacak derecede aşırı gösterişlidir. Pelerinle tamamlanan bu kıyafete omuzların üzerine doğru yayılan inceliklı dantellerle süslenmiş geniş yakalıklar ve dizlerde bu yakalıklarla takım oluşturan kırmalı dantel süsler eşlik eder. Önceleri ipek çorapları tutan jartiyerleri gizlemek üzere çorabın bittiği yerde kullanılan bu aksesuar Marten'in giysisinde işlevi olmayan dekoratif bir eleman haline gelmiştir. Boyuna takılan kırmalı yakalıklarla aynı mantıkta hazırlanan bu süslerin dantel şeritleri kimi zaman iki metreye varmakta, böylelikle de büzüştürüldüklerinde arzu edilen kabarıklık elde edilebilmektedir.

Marten'in giydiği, kenarları açık, mantar topuklu ayakkabılar da bu dönemde çok moda olan, "ayakkabı gülleri" olarak adlandırılan rozetlerle süslenmiştir. Altın veya gümüş ipliklerin kullanıldığı ince bir iğne işçiliği gerektiren bu dekoratif rozetlerin ortalarına, servet gerektirecek pahada olabilen, envai çeşit değerli mücevheratın yerleştirildiği bilinir.

Bu rozetlerin bazıları o kadar büyüktür ki, İngiltere Kralı I. James'in (1566-1625) ayakkabılarına takmak üzere bu süslerden getiren gardırop yardımcısına "Beni ayaklı güvercin mı yapmaya niyetiniz var?" dediği söylenmektedir.[10]

İngiltere Kralı I. Charles'ın (1600-1649) kuzenleri ve Lennox Dükü'nün oğulları olan Lord John Stuart (solda) ve karşısında yer alan kardeşi Lord Bernard Stuart (sağda) giydikleri kıyafetler ve özellikle de çizmeleriyle göz kamaştırmaktadır. Resim, detayları yansıtma ustalarından Flaman ressam Anversli Anthony van Dyck'a (1599-1641) aittir. Bir tüccarın oğlu olan Van Dyck, Jacop Jorsaens ve Peter Paul Rubens'le çalışmış, koleksiyoncu Thomas Howard aracılığıyla sarayla iyi ilişkiler kurmuştur. Kral I. Charles tarafından şövalye unvanı verilen sanatçı, kralı, kralın ailesini ve saray çevresinden pek çok kişiyi resmetmiştir. Din ve mitoloji konulu resimler de yapan Van Dyck esas olarak portrecilik alanında uzmanlaşmış ve pek çok İngiliz soylusunun portresini yapmıştır. Uzun yıllar İngiliz portrecilik ekolünde etkisi süren sanatçının geliştirdiği kahverenginin bir tonu sonradan "Van Dyck kahverengisi" adıyla terminolojiye girmiştir. I. Charles'ın kullandığı ve diğer soylular arasında da görülen bir tür keçi sakalı ve onu tamamlayan hafif kıvrık bıyıklar sanatçının portrelerinde görünür olmuş ve "Van Dyck sakalı"[11] adıyla anılır hale gelmiştir. Portrecilik konusunda, ikili portelerde uzmanlaşan sanatçı bu kompozisyonlarında kardeşleri, akrabaları ve arkadaşlarını betimlemiştir. Figürlerin giydiği ve dönemin modasını yansıtan kılık kıyafetlerin detaylarını, ipek, kadife gibi kumaşların dokularını ve parlaklığını yansıtmadaki başarısı dikkat çekicidir. İkili portrelerinin başarılı bir örneği olan bu resimde, İngiltere İç Savaşı sırasında kralın destekçisi olan Stuart kardeşler görülür. John ve Bernard Stuart 1639 yılında üç yıllık bir Avrupa turuna çıkmaları için desteklenmişlerdir. Yolculuğun hemen öncesinde verdikleri bilinen bu pozda altın, kahverengi, gümüş ve mavi tonlarındaki kıyafetlerle görülen iki kardeşin giyim tarzı *cavalier* adı verilen tarza yakındır. Süvari anlamına gelen *cavalier* kelimesi önceleri İç Savaş döneminde I. Charles'ı destekleyen kraliyet yanlılarını eleştirmek için kullanılmış olsa da sonradan kraliyet yanlıları bizzat kendilerini tanımlamak için bu kelimeyi tercih etmişlerdir. 17. yüzyılda politik ve sosyal tutumları tanımlayan kelime aynı zamanda bir giyim tarzını ifade eder hale gelir. Bu giyim tarzında, resimdeki figürlerinkine benzer şekilde parlak ve canlı renklerdeki giysileri, işlemeler, dantel yaka ve manşetler tamamlar ve uzun, bukleli saçlar tercih edilirdi.

Bu dönem giysilerinin kumaşları daha yumuşak ve hafiftir. Buna bağlı olarak duruşlarda da bir gevşeme ve rahatlama olduğu görülür. Stuart kardeşler de kalça hizasında, dar omuzlu, boğaza kadar düğmelenmiş ceket, dize kadar uzamış ve daralmış pantolon ve onlarla takım pelerin giyiniş ve ol-

Anthony van Dyck, *Lord John Stuart ve Kardeşi Lord Bernard Stuart*, 1638, tuval üzerine yağlıboya, 237,5x146,1 cm, National Gallery, Londra.

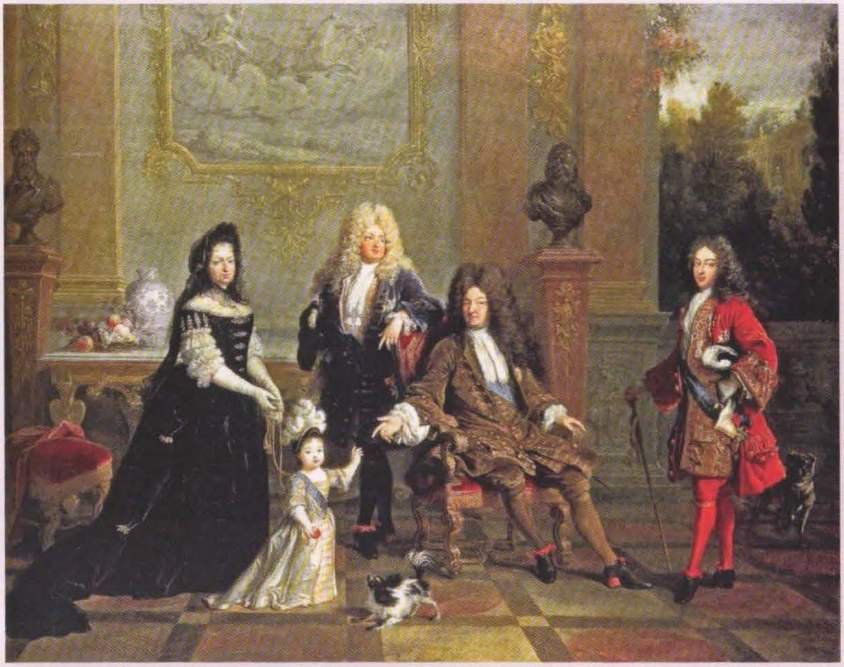

Fransız Okulu, *Madam Ventadour, XIV. Louis ve Vârisleriyle Birlikte,* 1715-1720, tuval üzerine yağlıboya, 127x160 cm, Wallace Koleksiyonu, Londra.

dukça rahat poz vermişlerdir. Figürlerin ayaklarında o dönemin modası olan oldukça büyük, kelebek biçimli fiyonkların süslediği çizmeler görülür. Her ikisi de çizmelerin içinde ipek çorapları korumaya yönelik şık dantel işlemeli tozluklar giymiştir. Bu tozluklar genellikle çorabı tutan jartiyeri kapatacak şekilde giyilir. Amerika'nın keşfi, Amerikan yerlileriyle ilişkiler, onlardan deri işleme tekniklerini öğrenmek gibi faktörler ve şiddetli soğuklar, çizmenin hızlı gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Böylece yüksek topuklu botlar ve çizmeler moda olmaya başlar.

İlk modeller yumuşak deriden yapılıyor, ağız kısımları genişleyerek dışarıya doğru kıvrılıyor ya da körüklü bir dökümle içlerindeki çorapları görünür kılmayı hedefliyorlardı. Çizme giymeyi tercih etmeyenlerse beyaz ipek çoraplarını giymeye devam ettiler. Bu çoraplar kışın soğuk günlerinde sıcak tutması için birkaç çift üst üste giyiliyordu. Genellikle üç tane üst üste giymek standart bir durumdu. Soğuğa bağlı olarak bu sayının dokuza çıktığı yazılı kayıtlarda yer alır.[12] Aslen süvarilere ait olan bu çızmeler o denli moda olmuştu ki erkekler balolara giderken bile bunları giymeye başladı. Dans ederken kadınların eteklerine takılmasın diye de mahmuzları yukarı doğru kaldırırlardı. Nüktedanlar bu çizmeleri giyenlere "atsız atlılar" diyordu.[13] 17. yüzyılda İngiliz Kralı I. James'in sarayında bulunan bir İspanyol elçi raporlarında şöyle bir yorum yapmıştı: "İngiliz erkekleri her an yola çıkmaya hazırmış gibi çizmeli ve mahmuzlu olarak ortada dolaşıyorlar."[14] 17. yüzyılın başlarında moda olan dışları sert, içleri yumuşacık, "Rus derisi"nden yapılmış uzun çizmelerin özellikle açık renk olanları revaçtaydı. Giderek daha sert deriden yapılan bu ömürlük çizmeler Amerika'ya ilk giden göçmenlerin de ayaklarındaydı ve kovboy çizmelerinin atası oldu.

Bourbon hanedanı üyelerinden bir kısmının görüldüğü grup portresinde, ana figür olarak kral XIV. Louis (1638-1715) vardır. Hanedanlığın hayali portresi görünümündeki sahne aslında tam bir halef-selef kompozisyonudur. Arkada, kralın solunda babası XIII. Louis'nin (1601-1643), sağında da dedesi IV. Henry'nin (1553-1610) büstleri yer alır. Kralın sağında, koltuğa yaslanmış duran, Büyük Veliaht olarak tanınan oğlu Louis (1661-1711), solundaysa en büyük torunu Burgonya Dükü Louis görülür (1682-1712). XIV. Louis adeta bunu işaret edercesine gelecekte yerine geçecek vârisi, torununun oğlu Anjou Dükü Louis'ye (1710-1774) doğru elini uzatmıştır. Küçük veliaht kraliyet ailesinden olmayan tek kişi olan mürebbiyesi Madam Ventadour'un[15] hemen önündedir. Mürebbiyenin varlığı 1712'deki kızamık salgınında hanedanın kurtulmasındaki rolüne gönderme amaçlıdır. Hanedanın devamının sağlanması ve gücünün vurgulanması için böyle bir toplu portre sipariş verilmiş olabilir. Önceleri Fransız ressam Nicolas de Largillierre'[16] tarafından yapıldığı kabul edilen resim daha sonra anonim olarak Fransız Okulu'na atfedilmiştir. Ağırlıklı görüş Versailles'da, kraliyet ailesinin portrelerinin yapıldığı bir atölye olan Cabinet du Roi'da yapıldığı yönündedir ve resmin birkaç kopyasının olduğu bilinir. Figürlerin birçoğu resimde göründükleri yaşla-

rında, aynı anda hayatta olmadıkları için modellerden çizim yapılmış olmalıdır. Oda resmin yapıldığı döneme uygun olarak Rokoko üslubunda düzenlenmiştir. Fondaki duvarda varaklı bir kabartmayla çerçevelenmiş betimlemedeki figür, ışık tanrısı olarak da kabul edilen ve adının önünde "ışık saçan" anlamına gelen *phoibos* takısının kullanıldığı, dört atın çektiği arabasıyla görülen Apollon olmalıdır. "Güneş Kral" olarak bilinen XIV. Louis'nin merkezde olduğu bir resimde bu tanrıya yer verilmesi tesadüfi olmamalıdır. Hanedan mensuplarının giyim kuşamları saray modasına uygundur. Çocuk prens, bakıcısı tarafından muhtemelen elbisesine bağlı bir dizginle tutulmaktadır. 16. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına değin erkek çocuklar da belli bir yaşa gelene kadar elbise giymiştir.

XIV. Louis sarayının öncülük ettiği şaşaalı modaların biri de tören ve önemli toplantılarda mavi ve özellikle al renkte çoraplar giymekti. Altın ve gümüş işlemeli bu parlak renkteki çoraplar erkek bacaklarını iftiharla vurguluyordu. Günlük kullanımlar için beyaz renk tercih edilmekteydi. Sadece esnek ve sıkı oturmasından dolayı değil, aynı zamanda ilgiyi baldırlara çektiği için de oluklu/yivli çoraplar moda olmuştu. Topuklu ayakkabıların sağladığı duruş yetmezse, eklenen dolgu malzemeleriyle baldırlar biçimlendiriliyordu. Bunlara dönemin züppelik alameti, ünlü kırmızı topuklu ayakkabılar eşlik etmekteydi. Bir önceki yüzyılda çizmelerde beliren bu kırmızı topuklar, 17. ve 18. yüzyıllarda asaleti vurgulayan bir simge haline geldi. Fransız Devrimi sonrasındaysa aristokrat sınıfın diğer imtiyazlarıyla birlikte yok oldu. Topuk boylarının XIV. Louis'nin kısa boyunu yükseltmek için daha da arttığı rivayet edilen bu dönemde, ayakkabıların kırmızı dilleri resimde de görüldüğü gibi dışarı doğru kıvrılarak bilekleri çevrelemekteydi. Ayrıca çeşitli kumaş ve mücevheratla süslenmiş modeller de mevcuttu. Bazı topukların üzerineyse dönemin ünlü ressamlarınca çiçekler ve rustik sahneler çizilirdi. Resimdeki figürlerde de görüldüğü gibi pantolonu kapatacak kadar uzayan ceketlerin, volanlı etekleri ve büyük cepleri vardı. İşlemeler, biyeler, değerli düğmelerle süslenen bu ceketlerde kalın ve geriye doğru kıvrılmış kol manşetleri olurdu. Boyunlarda da ayrı bir parça halinde bağlanan dantel kravatlar görülürdü.

Resimde görülen üç neslin de kullandığı, ortadan ikiye ayrılmış ve ön kısımları krepelenerek iri buklelerle kabartılmış perukalar tıraşsız ve çoğunlukla makyajlı yüzleri çevrelemekteydi. Muhtemelen bu perukaların üzerine takmak zor olduğu için devekuşu tüylü şapkalar da genellikle elde tutulurdu.

Gösterişli ve müsrif giyim kuşama düşkünlüğüyle tanınan XIV. Louis dönemi sarayında siyasi otoriteyi pekiştirmek üzere yaratılan çeşitli tüketim seremonilerine ait moda akımları, günümüzün modern tüketim modelinin başlangıcı sayılabilir. Bu dönemde Paris, renkli sosyal hayatı ve gelişmiş tekstil endüstrisiyle modanın merkezi haline gelmişti. Yüzyılın sonlarında güçlü biçimde hissedilmeye başlayan İngiliz etkisiyle, sade, kullanışlı ve resmi olmayan giysiler de kullanılmaya başlandı. Usta bir terzilik ürünü olan bu giysiler genellikle kaliteli yünlü

Francis Wheatley, *Saithwaite Ailesi*, 1785, tuval üzerine yağlıboya, 98,4x127 cm, Metropolitan Museum of Art, NY.

kumaşlardan dikilirdi ve hayatlarının büyük bölümünü kırsal alandaki malikânelerinde geçiren İngiliz soylularının, çeşitli sporlar ve avlanmak gibi hobilerle zenginleştirdikleri yaşam biçimleri için işlevsel özelliklere sahiptiler. Bu rahat giyim tarzı diğer Avrupa ülkelerinde de özellikle Fransız Devrimi'nden sonra benimsenerek moda olmaya devam etmiştir.

İngiltere'de 18. yüzyılda moda haline gelmiş bir resim türü olan küçük boyutlu aile portrelerinin tanınmış ustalarından Francis Wheatley'nin (1747-1801) Saithwaite ailesinin üç üyesini resmettiği bu resimde, erkek figürü İngiliz tarzı, sade bir giysiyle görülür. Figürler yüzyılın modası olarak süslemeden arınmış bir odada gösterilmiştir. Yerde değerli bir Türk halısı (muhtemelen Uşak) serilidir. Bayan Saithwaite, üzerinde kırmızı puanların olduğu, parlak sarı renkli (muhtemelen taffta), yaka ve kollarında beyaz muslin fırfırlı, son derece düzgün giysisi ve kabartılmış saçlarının üzerine dikkatlice oturttuğu mavi saten kurdele ve beyaz devekuşu tüylü, hayli gösterişli şapkasıyla tam da 18. yüzyıl son çeyreğinin modasını yansıtmaktadır. Bayan Saithwaite'ın şapkası, dönemin ünlü sanatçılarından Sarah Siddons'un (1755-1831) Thomas Gainsborough (1727-1788) tarafından 1783'te yapılmış olan ve bugün Londra National Gallery'de bulunan portresindekine çok benzer. (Bu resimde şapka siyahtır ama şekil olarak aynen buradakine benzer). Francis Wheatley'nin aynı yıllarda yapmış olduğu başka resimlerde de benzer şapkaları ve ayakkabıları görmek mümkündür. Bayan Saithwaite'ın hemen yanında, elindeki çiçek demetinden bir dal müge çiçeğini kendisine uzatan, kırmızı ayakkabılı, pembe ve beyaz giysili kız çocuğu durur. İkilinin önünde durdukları, şam işi kumaşla kaplı kanepede, en sağda oturan, beyaz gömlek ve kruvaze yelekli, gri ceket, sarı pantolon, beyaz çoraplar ve tokalı, topuklu siyah ayakkabılarıyla Bay Saithwaite elindeki kitabından başını bir anlığına kaldırmış gibidir. Hemen yanındaki ahşap sehpa üzerinde muhtemelen günlük gazeteler ve ilgilendiği başka kitaplar gösterilmiştir. Bu yüzyılda, Bay Saithwaite'in giydiği kıyafette olduğu gibi açık ve soluk renkler revaçtadır. Bir tür frak ceketler moda olmuştur. Bu ceketlerin dışa doğru kıvrılmış yakaları, belirgin bir manşet kısmı olmayan dar kolları vardır. Kalça boyunca dar inen pantolonlar, dizin hemen altında çorapları örtecek tokalı bir bantla sonlanır. Jartiyer artık bu bantta sabitlenmiş ya da çorabın rulosunda gizlenmiş işlevsel amaçlı görünmez bir elemandır. Artık ipek çoraplar kadar Berberi asıllı pamuklu çoraplar da soyluların gardırobuna girmiştir. Ayakkabı formları sadeleşmiş, düz deriden yapılmaya başlanmış, topuklar düzleşmiş ve kare hatları olan ayakkabı tokaları uzun bir zaman moda olmuştur. Bu tokalar, ayakkabı sahibinin malı durumu ve sosyal statüsüne göre altın, gümüş, bronz, çelik gibi değişik madenlerden üretilmiştir. Kunduracılık sanatı bu dönemde mükemmeliyete ulaşmıştır; artık ayakkabılar beyefendilerin ayaklarına özel kalıplar alınarak,sağ ve sol olarak üretilmeye başlanır.

KAYNAKLAR

https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/anthony-van-dyck-lord-john-stuart-and-his-brother-lord-bernard-stuart
http://wallacelive.wallacecollection.org/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=650566&viewType=detailView
https://www.nga.gov/Collection/artist-info.1458.html
Fogg, Marnie. *Modanın Tüm Öyküsü*, çev. Emre Gözgü (İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2014).
Fischel, Anna vd., *Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi*, çev. Duygu Özen (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013).
Lester, Katherine, Oerke, Bess Viola, *Accessories of Dress An Illustrated Encyclopedia* (New York: Dover Publications, Inc. Mineola, 2004)
Hamilton, Margot, Bucknell, Peter A., *The Evolution of Fashion: Pattern and Cut From 1066 to 1930* (London: B.T. Batsford Ltd., 1967).
Kawamura, Yuniya, *Moda-loji: Moda Çalışmalarına Giriş*, çev. Şakir Özüdoğru (İstanbul: Ayrımı Yayınları, 2016).
Peacock, John, *Costume 1066-1990s, A Complete Guide to English Costume Design and History*, (Thames & Hudson, 1986)
Wilcox, R. Turner, *Dictionary of Costume* (London: B. T. Batsford Ltd., 1969)
Wilcox, R. Turner, *The Mode in Footwear* (New York: Dover Publications Inc. Mineola, 2008), (İlk basım 1948)

DİPNOTLAR

1 Stocking/çorap, sözcüğü ilk kez 16. yüzyılda giyim literatürüne girmiştir.
2 Fransa'nın Bourbon hanedanından gelen ilk kralı olan IV. Henry, Fransa'da din ayrımcılığının önüne geçmiş ancak 1610'da akıl hastası bir papaz tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür.
3 Modern çorapların örüldüğü orijinal makine gene bir İngiliz olan William Cotton, tarafından 1864 yılında patentlendi, 1889'daysa ilk otomatik makine tanıtıldı.
4 Buytewech, resimlerde bu temaları seçen ilk sanatçılardandır. Bu eğlenceli ortamları resmetmesi nedeniyle olsa gerek, çağdaşları onu şakacı/nüktedan anlamında "Witty Willem" diye adlandırır. Sanatçı, Rotterdam doğumlu olmasına karşın daha çok Haarlem'de çalışmıştır. 1612'de St. Luke loncasına manzara ressamı olarak kayıt yaptırmış olsa da aslında daha çok günlük hayat/tür (genre) resimleriyle tanınmıştır. Benzer temada günümüze kalan sadece sekiz resmi bulunur. Sanat tarihçileri arasında bu resimleri, gösterilen objeler nedeniyle beş duyu ya da duyular ve günahlara dair alegoriler olarak da değerlendirenler vardır.
5 Hollanda iç mekân resimlerinde yaygın olarak kullanılan harita, hem yayılmacı zihniyeti hem de buna bağlı olarak ticareti ve dolayısıyla da zenginliği / refahı simgeler.
6 Bu tür resimlerde müzik aletlerinin resmedilmesi hakkında birden fazla yorum yapmak mümkündür. Bu enstrümanlar dünyevi aşırılıklar, tensel zevkler ya da uçup giden sesler (hayatın geçiciliği gibi) çıkaran elamanlar olarak ahlak vurgusu yapıyor olabilirler
7 Resimlerin restorasyonu ve bir arada sergilenebilmeleri için yapılan çalışmalar Louvre Müzesi'ne ve Rijksmuseum'a toplamda 160 milyon Euro'ya mal olmuştur.
8 Bu karışıklığın nedenlerinden biri de ilk kocanın adının Marten, ikincisininse Maerten olmasıdır. Rijksmuseum küratörlerinden Jonathan Bikker uzun yıllar bu kimlik tespitiyle ilgili çalışmıştır.
9 Rembrandt bu resmi yapığında henüz 28 yaşındadır. Genel teamüllere rağmen sıradan insanlara kraliyet mensubuymuş gibi pozlar verdirmesi de gençliğinden gelen bir cüret olmalıdır.
10 Katherine Lester-Bess Viola Oerke, *Accessories of Dress An Illustrated Encyclopedia* (New York: Dover Publications, Inc. Mineola, 2004), s. 264.
11 Sanatçının I. Charles'i gösterişli kıyafet ve çizmelerle resmettiği, en önemli portrelerinden biri olarak kabul edilen, kralın avda gösterildiği tabloda kralın sakalı tam da bu modeli yansıtır. I. Charles'in buradaki duruşu bir kraldan çok zarif bir soyluyu andırır. (Anthony van Dyck, *Kral I. Charles Avda*, 1635, tuval üzerine yağlıboya, 266x207 cm, Musée du Louvre, Paris)
12 R. Turner Wilcox, *The Mode in Footwear* (New York: Dover Publications Inc. Mineola, 2008), s. 107
13 Age, s. 103.
14 Aynı yerde.
15 Madam Ventadour ya da Ventadour Düşesi (Charlotte Eléonore Madeleine, 1654-1744) 1704 yılından itibaren kraliyet ailesinin çocuklarının murebbiyesi olarak görev alır. 1712 yılında yaşanan kızamık salgınının ardından sarayda hayatını kaybedenler olur. Veliaht prens Burgonya Dükü Louis'nin eşi ve ardından kendisi ölmüştür. Büyük oğulları Brittany Dükü de tedaviye rağmen aynı hastalıktan ölünce tahtın tek varisi olarak hayatta kalan kardeşi Anjou Dükü'ne aynı tedavinin uygulanmasına bakıcıları Madam Ventadour izin vermeyerek çocuğun yanına doktorları sokmamıştır. Murebbiyenin uygulduğu bakım sayesinde geleceğin kralı XV. Louis hayatta kalmış ve büyükbüyükbabası XIV. Louis'nin ölümünden üç yıl sonra Fransa Kralı olmuştur. Louis 1723'te reşit ilan edilene kadar Fransa, naip sıfatıyla, Orleans dükü II. Philippe tarafından yönetilmiştir.
16 Nicolas de Largilliere (1656-1746) varlıklı orta sınıfı resmettiği portreleriyle ünlenmiş bir sanatçıdır. Fransa Kraliyet Akademisi'nin üyesi olan sanatçı bir süre de akademinin yönetticiliğini yapmıştır.

Kemal Tahir

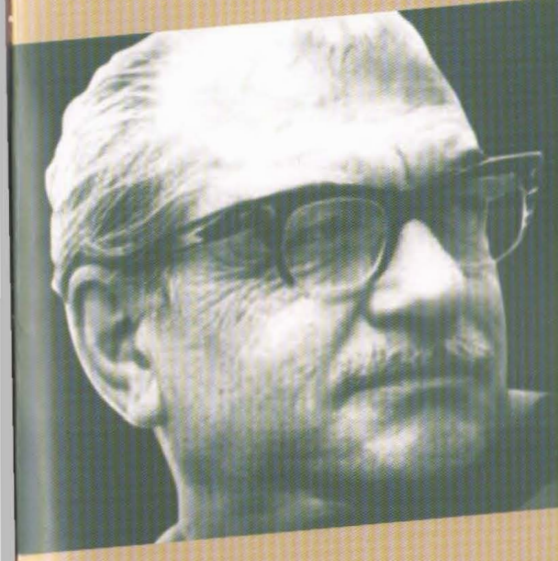

BİR AYDIN ÜÇ DÖNEM

SEMPOZYUM

ABDULLAH HARMANCI / ABDULLAH UÇMAN / ABDÜLHAKİM KILINÇ
ALAATTİN KARACA / ASIM ÖZ / BARIŞ ÖZKUL / BÜNYAMİN BEZCİ / CELAL TAHİR / CENGİZ YAZOĞLU
CEVAT ÖZYURT / CİHAN AKTAŞ / D. MEHMET DOĞAN / ENES KABAKÇI / ERCAN KESAL / ERCAN YILDIRIM
EZEL ERVERDİ / GÜLŞEN ÖZER / GÜNGÖR GÖÇER / HALİL İBRAHİM GÜREL / HAKAN ARSLANBENZER
HÜSEYİN ETİL / HÜSNİYE GÜLSEV KOÇ / İSMAİL COŞKUN / KURTULUŞ KAYALI / LÜTFİ SUNAR
MAHMUT HAKKI AKIN / MEHMET FATİH BİRGÜL / MEHTAP GÜMÜŞ / MESUT BOSTAN
MUHAMMED HÜKÜM / MUSTAFA GÜLALİ / MÜCAHİT GÜNDOĞDU / NECDET SUBAŞI / ÖMER FARUK K.
ÖNER BUÇUKCU / SELMAN BAYER / SEVENGÜL SÖNMEZ / TURGAY ANAR / ÜMİT AKTAŞ / YASİN BEYAZ
YASİN DEMİR / YUNUS ŞAHBAZ / YÜCEL BULUT

Açılış: 16 Şubat 2018 Cuma **Saat:** 14.00

16-17-18 Şubat 2018
Zeytinburnu Kültür ve
Sanat Merkezi

ZEYTİNBURNU KÜLTÜR SANAT

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
zeytinburnu.istanbul | 444 1084

2018 YILIN YAZARI

SEVGİ SOYSAL

"Korkma, aydınlığı
bir ucundan da olsa görenlerin işi değil korkmak."

NİLÜFER BELEDİYESİ KÜTÜPHANE

444 1603 nilufer.bel.tr NiluferBel